

HESE

Herman Hese

Demijan

DRUGO
IZDANJE

Bigz

Herman Hese

DEMIJAN

*Ta ja nisam hteo ništa drugo nego da pokušam
da proživim ono što je samo od sebe
htelo da izbije iz mene. Zašto je to bilo
tako mnogo teško?*

Da bih ispričao svoju povest, moram poizdaleka da započnem. Kad bi mi bilo moguće, morao bih da se vinem unatrag još mnogo dalje, do samih prvih godina svoga detinjstva, pa i preko njih, u svoje daleko poreklo.

Kad pesnici pišu romane, oni obično postupaju tako kao da su Bog, i kao da mogu poneku ljudsku povest da obuhvate celu celcatu pogledom, i da je shvate, i da je tako predstave kao da je Bog priča samome sebi, bez ikakvih velova, pošto je on svugde i na svakom mestu. To ja ne mogu, kao što to uopšte pesnici ne mogu. Ali moja povest je meni važnija negoli nekom pesniku njegova jer je to moja vlastita, a ona je povest čoveka - ne nekog izmišljenog, mogućeg, nekog idealnog ili inače nestvarnog, nego jednog istinskog, živog čoveka, koji je jednom postojao. Šta je upravo istinski živi čovek, to se danas svakako zna manje no ikada, te se zato ubijaju u gomilama ljudi, od kojih je svaki dragoceni ogled prirode, koji postoji samo jedanput. Da mi nismo još nešto više nego ljudi koji postoje samo jedanput, da se može svaki od nas puščanim zrnom doista skloniti sa sveta, bez ikakva traga, onda ne bi više imalo smisla pripovedati priče. Ali, svaki čovek nije samo on sam, nego je on jedinstvena, sasvim osobita, u svakom slučaju važna i znamenita tačka u kojoj se pojave sveta ukrštaju samo jedanput na taj način, i nikada više. Zato je povest svakog čoveka važna, večita, božanska, zato je svaki čovek, dokle god živi i ispunjava volju prirode. izvanredan i dostojan svake pažnje. U svakome je otelotvoren duh, u svakome pati stvorenje, u svakome se izbavitelj raspinje na krst.

Malo njih danas zna šta je čovek. Mnogi to osećaju, i stoga umiru lakše, kao što ću i ja umreti lakše kad budem do kraja napisao ovu priču.

Ja sebe ne mogu nazvati znalcem. Ja sam samo tražio, i to činim i sada, ali više ne tražim po zvezdama i u knjigama, nego počinjem da oslušujem pouke koje moja krv u meni žubori. Moja priča nije prijatna, ona nije zaslađena i skladna kao izmišljene priče, ona odiše besmislenošću i zbrkom, bezumnošću i snom, kao život svih ljudi koji neće više da se lažu.

Život svakog čoveka je put ka samome sebi, pokušaj jednoga puta, nagoveštavanje jedne staze. Nijedan čovek nije nikad bio potpuno on sam, ali svaki teži da to postane poneko potmulo, poneko jasnije, svako kako ume. Svako nosi sa sobom sve do konca ostatke svoga rođenja, sluz i ljušturu jednog prasnog. Poneko ne postane nikad čovek, već ostaje žaba, ostaje gušter, ostaje mrav. Poneko je gore čovek, a dole riba. Ali svako je hitac prirode uperen ka čoveku. Svima nama je zajedničko poreklo, majke naše, svi mi potičemo iz istog ždreća; ali svako, kao pokušaj i hitac iz dubina, teži svojoj vlastitoj svrsi. Mi možemo razumeti jedan drugog, ali svako od nas može da protumači samo sebe samog.

I

DVA SVETA

Počinjem svoju povest jednim doživljajem iz vremena kad sam imao deset godina i išao u latinsku školu u našoj varošici.

Mnogo šta mi tu odiše u susret, i dira mi dušu bolom i prijatnom jezom: mračne kao i svetle ulice, kuće i zvonici, otkucaji časovnika i ljudska lica, sobe pune zgodne i tople udobnosti, sobe pune tajne i duboke strave od utvara. Miriše na toplu zbijenost, na bele zečeve i služavke, na domaće lekove i suvo voće. Dva sveta su se tamo preplitala, sa dva pola dopirali su dan i noć.

Jedan svet je bio očinska kuća, ali je on bio čak još uži, obuhvatao je upravo samo moje roditelje. Taj svet mi je bio velikim delom dobro poznat, i zvao se majka i otac, zvao se ljubav i strogost, uzor i škola. U sastav tog sveta je ulazio blagi sjaj, jasnoća i čistota, tu je bilo carstvo krotkih prijateljskih govora, opranih ruku, čistog odela, dobrog vladanja. Ovde je pevana jutarnja molitva, ovde se svetkovao Božić. U tom svetu bilo je pravih linija i puteva koji su vodili u budućnost, bilo je dužnosti i krivice, nemirne savesti i ispovesti, praštanja i dobronamernih odluka, ljubavi i poštovanja, biblijskih reči i mudrosti. Toga sveta morao se čovek držati, pa da mu život bude jasan i čist, lep i uredan.

Drugi, pak, svet počinjao je već usred naše rođene kuće i bio je potpuno drukčiji, dah mu je bio drukčiji, obećavao je i iziskivao drukčije. U tom drugom svetu bilo je služavki i šegrta, priča o avetinjama i sablažnjivih rekla-kazala, tu je bila šarena bujica gorostasnih, primamljivih, strahovitih, zagonetnih pojava, stvari kao što su klanica i tamnica, pijanice i džandrljive žene, steone krave, popadali konji, priča o provalama, umorstvima, samoubistvima. Svih tih lepih i groznih, divljih i svirepih stvari bilo je unaokolo, u obližnjoj ulici, u obližnjoj kući. Policajci i skitnice jurili su po svetu, pijanice su tukle svoje žene, čopori mladih devojaka kuljali su predveče iz tvornica, stare žene su mogle da omađijaju čoveka i da ga načine bolesnim, razbojnici su stanovali po šumama, palikuće su hvatali žandarmi - svugde je tekao i mirisao ovaj drugi, žestoki svet, svugde samo ne u našim sobama, gde su bili majka i otac. I to je bilo vrlo dobro. Divno je to bilo što je ovde kod nas bilo mira, reda i spokojstva, dužnosti i čiste savesti, praštanja i ljubavi - a divno i to što je bilo i svega onog drugog, svega glasnog i oštrog, tmurnog i nasilnog, odakle se jednim skokom moglo pobeći do majke.

A najčudnije je bilo to što su se oba ta sveta graničila jedan s drugim, što su bila bliska jedan drugom! Na primer, naša služavka Lina, kad bi uveče pri molitvi sedela u trpezariji kraj vrata i svojim jasnim glasom pevala pesmu s nama zajedno, s opranim rukama spuštenim na ravno uglačanu kecelju, onda je ona sasvim pripadala ocu i majci, nama, svetlome i pravome. Odmah potom, u kujni ili u šupi, kad bi mi pričala priču o čovječuljku bez glave, ili kad bi se kod mesara u maloj prodavnici svađala sa ženama iz susedstva, bila bi onda druga, pripadala bi drugom svetu, bila bi opkoljena tajnom. I tako je bilo sa svačim, a ponajviše sa mnom samim. Ja sam, naravno, pripadao svetlome i pravome svetu, bio sam dete svojih roditelja, ali kud god bih upravio oko i uvo, svugde je bilo onog drugog, pa i ja sam živio u drugom, mada mi je često bivalo tuđe i neprijatno, mada bi me tamo redovno spopadala nemirna savest i strah. S vremena na vreme, čak, živio bih ponajradije u zabranjenom svetu, i često bi povratak u svetlo - ma kako bio potreban i dobar - bio gotovo kao

povratak u manje lepo, u dosadnije i više pusto. Ponekad sam znao: moj cilj u životu bio je da postanem onakav kao što su moj otac i mati, onako svetao i čist, iznad drugih, i pridržavajući se reda kao oni. Ali dotle je put bio dalek, dotle se moralo odsedeti po školama, i učiti, izdržavati probe i polagati ispite, a put je svagda vodio pored drugog, tamnijeg sveta, ili kroza nj, i nije bilo nimalo nemoguće da se kod njega ostane i u njemu utone. Postojale su priče o izgubljenim sinovima, kojima se to desilo, i ja sam ih strasno čitao. U njima je povratak ocu i dobru bio svagda veličanstven i donosio je spasenje, te sam ja apsolutno osećao da je jedino to pravo, dobro i poželjno. Pri svemu tome, onaj deo priče koji se odigravao među zlima i propalima, bio je mnogo primamljiviji; i, da se smelo reći i priznati, ponekad je bila upravo čista šteta što se zabludeli pokajao i što je ponovo nađen. Ali se to nije kazivalo, a nije se ni mislilo. Samo se nekako javljalo, kao naslućivanje i mogućnost, sasvim na dnu, u osećanju. Kad sam zamišljao đavola, mogao sam ga sasvim lepo zamisliti dole na ulici, prurušenog ili onakvog kakav je, ili na godišnjem vašaru, ili u nekoj krčmi, ali nikad kod nas u kući.

Moje sestre su se takođe ubrajale u svetao svet. Kao što mi se često činilo, one su u suštini bile bliže ocu i majci, bile su bolje, moralnije, manje grešne nego ja. One su imale mana, bivale su neuljudne, ali, činilo mi se, to nije išlo veoma duboko, to nije bilo kao kod mene, gde je dodir sa zlim postajao često tako težak i mučan, gde je taman svet bio mnogo bliži. I sestre je valjalo, kao i roditelje, čuvati i poštovati; i kad bih se s njima pozavadio, nalazio bih potom pred svojom rođenom savešću da sam rđav, da sam zametnuo sam kavgu, i da moram moliti za oprostaj. Jer su se u sestrama vređali roditelji, ono što je dobro i što deli naloge. Bilo je tajni koje sam mogao deliti mnogo pre sa najraspuštenijim mangupom negoli sa svojim sestrama. U lepe dane, kad bi bilo svetlo, i kada bi savest bila u redu, tada bi često bivalo divno igrati se sa sestrama, biti s njima dobar i uljudan, i videti samoga sebe u valjanoj, plemenitoj svetlosti. Tako mora da se neko oseća kad je anđeo! To je bilo najuzvišenije što smo znali, i mi smo zamišljali kako je slatko i divno biti anđeo, opkoljen svetlim zvukom i mirisom kao Božić i sreća. O, kako se retko dospevalo do takvih časova i dana! Često bih pri igri, pri dobrim, nevinim, dopuštenim igrama bivao obuziman strašću i žestinom, što bi sestrama bilo nepodnošljivo, što bi dovodilo do svađe i nesreće; i kad bi me tada spopao gnev, postajao bih užasan, činio bih i kazivao stvari čiju sam gnusobu, još dok bih je činio i izgovarao, osećao duboko i kako me sažiže. Tada bi dolazili rđavi, mračni časovi kajanja i smrvljenosti, a potom bolni trenutak kad bih molio za oprostaj, a potom opet svetao zrak, mirna, zahvalna sreća bez nesuglasica, za časove ili trenutke.

Išao sam u latinsku školu; sin predsednika opštine i sin vrhovnog šumara bili su u mome razredu, i vraćali su pokatkad k meni; to su bili divlji dečaci, ali ipak pripadnici dobrog, dopuštenog sveta. Pri svem tom, bio sam u bliskim odnosima sa dečacima iz susedstva, đacima osnovne škole, koje smo inače prezirali. S jednim od njih moram da započnem svoju priču.

Jednog slobodnog popodneva - tek sam bio navršio desetu godinu - tumarao sam s dva dečaka iz susedstva. U tome nam se pridruži jedan veći, neki snažan i surov deran skoro od trinaest godina, đak osnovne škole, sin jednog krojača. Otac mu je bio pijanac, i cela porodica bila je na rđavu glasu. Franja Kromer bio mi je dobro poznat, plašio sam ga se, i nije mi se svidelo kad nam se sad priključio. Ponašao se već kao muškarac, i u hodu i načinu govora podražavao je mlade fabričke momke. Pod njegovim vođstvom siđosmo pored mosta na obalu, i sakrismo se od sveta pod prvim lukom na mostu. Uska obala između zasvođenog ćuprijinog zida i vode koja je leno oticala, bila je prekriljena samim otpacima, olupinama i starudijama, zamršenim svežnjevima zardale gvozdene žice, i drugim smećem. Pokatkad bi se tu nalazile i upotrebljive stvari; pod vođstvom Franje Kromera morali smo pretražiti jedan deo obale, i pokazati mu šta smo našli. On bi to tada ili strpao u svoje

džepove ili zavitlao u vodu. Naredio nam je da pazimo nema li tu stvari od olova, mesinga ili kalaja, pa je sve to, kao i jedan stari rožani češalj, potrpao kod sebe. U njegovom društvu osećao sam se veoma potišten, ne samo zato što sam znao da bi mi moj otac, kad bi to saznao, zabranio da s njim opštim, nego iz straha od samoga Franje. Bilo mi je milo što je gledao na mene kao i na druge i postupao sa mnom kao i s ostalima. On je zapovedao, a mi smo slušali; kao da je to bio stari običaj, mada sam s njim bio prvi put zajedno.

Najzad posedasmo na zemlju, Franja pljunu u vodu, i izgledaše kao kakav čovek kako je bio krezub, pljuvao je kroz prazninu među zubima, i pogađao je kud god je hteo. Zapodenu se razgovor, i dečaci udariše u hvalisanje i razmetanje svakojakim đačkim podvizima i nestašlucima. Ja sam ćutao, ali sam se plašio da ću upravo tim ćutanjem pasti u oči i navući na sebe srdžbu Kromerovu. Moja su se oba druga od samog početka odbila od mene, i prešla su na njegovu stranu; ja sam bio među njima tuđinac, i osećao sam da ih moje odelo i ponašanje izazivaju. Kao đaka latinske škole i gospodičića, bilo je nemoguće da me Franja može voleti, a ona druga dvojica, to sam dobro osećao, odrekla bi me se i ostavila na cedilu čim bi to ustrebalo.

Najzad iz čistog straha, započnem i ja da pričam. Pronađoh neku veliku pustolovinu, čijim junakom načinih sebe. U bašti kraj vodenice na uglu - pričao sam - ukrao sam noću s jednim drugom čitav džak jabuka, i to ne običnih, nego samih carevki i zlatnih parmenki, najbolje vrste. Iz opasnosti ovoga časa, pobegao sam u tu povest, a izmišljanje i pričanje teklo mi je glatko. A da ne bih odmah prestao, i da se ne bih možda zapleo u nešto još gore, upotrebio sam svu svoju veštinu. Jedan od nas - pričao sam - morao je jednako da čuva stražu, dok je drugi bio na drvetu i stresao jabuke, a džak je bio tako težak da smo ga naposletku morali opet da otvorimo i da ostavimo polovinu; ali smo se posle pola sata vratili ponovo, i uzeli smo i ove.

Kad sam dovršio nadao sam se da će mi bar iole odobravati; na kraju sam se bio zagrejao i opio maštanjem. Obojica mlađih ćutala su čekajući, ali me Franja Kromer pogleda prodorno, upola žmirkajući očima, i zapita pretećim glasom:

- Je li to istina?
- Naravno.
- Dakle čista istina?
- Da, čista istina - tvrdio sam prkosno, gušeći se od straha.
- Možeš li se zakleti?

Veoma se uplaših, ali smesta rekoh: da.

- Onda kaži: Tako mi ovoga i onoga sveta.

Ponovih:

- Tako mi ovoga i onoga sveta.
- Pa lepo - izusti on onda - i okrete se od mene.

Pomislih da je s tim stvar u redu, i zaradovah se kad se on uskoro diže i uputi natrag. Kad smo bili na mostu, ja bojažljivo primetih da sad moram kući.

- To nije tako hitno - smeja se Franja - ta mi idemo istim putem.

On je lagano lunjao dalje, a ja se nisam usuđivao da umaknem; ali je on doista išao putem ka našoj kući. Kad smo stigli tamo, kad sam ugledao našu kapiju i debeli mesingani zvekir, sunce u prozorima i zavese u sobi moje majke, ja duboko odahnuh. O, povratak kući! O, lepi, blagosloveni povratak domu, u svetlost, u mir!

Kad brzo otvorih vrata i ušunjah se unutra, spreman da ih zalupim za sobom, Franja Kromer se ugura za mnom. U hladovitom, mračnom, popločanom hodniku, koji je dobijao svetlost samo iz dvorišta, stajao je on kraj mene, držao me za mišicu i izustio lagano:

- Ej, ti, nemoj da se tako žuriš!

Ja ga pogledah uplašeno. Bio mi je obuhvatio ruku čvrsto, kao gvoždem. Razmišljao sam šta li je on mogao naumiti, i da neće možda da me zlostavlja. Kad bih sad viknuo, mislio sam, viknuo glasno i žestoko, da li bi tada neko odozgo sišao dovoljno brzo da me spase? Ali se toga okanuh.

- Šta je - zapitah - šta hoćeš?

- Ne mnogo. Moram samo da te još nešto upitam. Drugi ne treba to da čuju.

- Tako? Pa šta da ti još kažem? Moram gore, znaš valjda.

- Ta ti znaš - reče Franja tiho - čiji je voćnjak ukraj vodenice na uglu.

- Ne znam. Čini mi, se vodeničarev.

Franja obavi ruku oko mene i privuče me sasvim uza se, tako da mu moradoh iz najbliže blizine da gledam u lice. Oči su mu bile zle, osmehivao se zlobno, a lice mu je izražavalo svirepost i moć.

- Da, dečko, ja ti mogu reći čiji je voćnjak. Ja već odavna znam da su jabuke pokradene, a isto tako znam da je taj čovek rekao kako će dati dve marke onome koji mu kaže ko je pokrao voće.

- Za ime boga - uzviknuh - valjda mu ti nećeš ništa reći?

Osećao sam da bi bilo beskorisno pozivati se na njegovo častoljublje. On je bio iz drugoga sveta, za njega izdaja nije bila zločin. To sam osećao jasno. U tim stvarima ljudi iz drugoga sveta nisu bili kao mi.

- Ništa reći - nasmeja se Kromer. - Dragi prijatelju, misliš li ti da ja kujem lažne novce, da mogu sam sebi da načinim dvodinarke? Ja sam puki siromah, ja nemam bogatog oca kao ti; i ako mogu da zaradim dve marke, moram ih zaraditi. Možda će on dati i više.

On me najedanput ispusti. Naš kućni trem nije više mirisao na spokojstvo i bezbednost, svet se rušio oko mene. On će me potkazati, ja sam bio zločinac, kazaće se to ocu, možda će čak i policija doći. Sve strahote haosa pretile su mi, sve ružno i opasno podiglo se protiv mene. Da ja nisam uopšte krao, to nije bilo ni od kakvog značaja. Osim toga, zakleo sam se. Bože moj, bože moj!

Suze mi udariše na oči. Osećao sam da se moram otkupiti, i u očajanju stadoh da premećem po svim svojim džepovima. Ni jabuke, ni peroreza, ničeg tu nije bilo. Tada mi na um pade moj sat. To je bio stari srebrn časovnik, i on nije radio, nosio sam ga samo onako. Poticao je od naše staramajke. Ja ga brzo izvukoh.

- Kromere - rekoh - slušaj, ne moraš me potkazati, to ne bi bilo lepo od tebe. Pokloniću ti svoj sat, pogledaj; na žalost, drugo ništa nemam. Možeš ga uzeti, srebrn je, i mašinerija je dobra, ima samo neku malu manu, mora se popraviti.

On se osmehnu i uze sat u svoju veliku šaku. Ja pogledah u tu šaku, i osetih kako je surova i kako je prema meni jako neprijateljski raspoložena, kako se pružila da ščepa moj život i mir.

- Srebrn je - izustih bojažljivo.

- Pljujem ja na tvoje srebro i na tvoj stari sat - reče on s dubokim preziranjem. - Daj ga sam na opravku!

- Ali, Franjo - uzviknuh dršćući od straha da on ne odjuri. - Ta pričekaj malo! Uzmi sat! On je doista od srebra, kunem ti se. A ja nemam ništa drugo.

On me pogleda hladno i prezrivo.

- Dakle, znaš kome sam se uputio. Ili mogu to da kažem i policiji, stražara poznajem dobro.

On se obrnu da pođe. Ja ga zadržah za rukav. To nije smelo da bude. Mnogo bi mi milije bilo da umrem nego da podnesem sve to što bi nastupilo ako bi on ovako otišao.

- Franjo - preklinjao sam promukao od uzbuđenja - ne pravi gluposti! To je samo šala, zar ne?

- Dabome, šala, ali te može skupo stati.

- Pa reci mi, Franjo, šta treba da radim! Učiniću sve!

On stade da me meri svojim žmiravim očima, i nasmeja se opet.

- Ama ne pravi se glup - reče on tobože dobroćudno. - Ti znaš tačno šta ti valja činiti, kao i ja. Ja mogu da zaradim dve marke, a nisam bogat čovek da ih mogu baciti, to znaš. A ti si bogat, imaš čak sat. Treba samo da mi daš dve marke, onda je sve u redu.

Shvatio sam tu logiku. Ali dve marke! To je za mene bilo toliko mnogo i nedostižno kao deset, kao sto, kao hiljadu maraka. Nisam imao novaca. Postojala je jedna kasica za štednju, koja je stajala kod moje matere, i u njoj je bilo nekoliko desetparaca i petparaca sakupljenih prigodom stričevih poseta i u sličnim prilikama. Inače nisam imao ništa. U ono doba nisam još dobijao džeparac.

- Nemam ništa - rekoh tužno. - Nemam nimalo para. Ali ću ti zato sve dati. Imam jednu knjigu o Indijancima, i vojnike, i kompas. Sad ću ga doneti.

Kromeru samo zadržtaše njegova drska, zla usta, i pljunu na pod.

- Ne zanovetaj - reče on zapovednički. - Svoje drangulije možeš zadržati. Kompas! Nemoj da me sad još naljutiš, čuješ li - i daj mi novac!

- Ali ja ga nemam, ja nikad ne dobijam novac. Pa šta ja tu mogu?

- Onda ćeš mi doneti sutra dve marke. Čekam te posle škole dole na trgu. A sad gotovo. Ako ne doneseš novac, videćeš već!

- Jeste, ali odakle da ga nabavim? Gospode bože, kad nemam ništa.

- Ima dosta novca kod vas u kući. To je tvoja stvar. Dakle, sutra posle škole. I kažem ti: ako ga ne doneseš...

On mi dobaci strahovit pogled, pljunu još jedanput, i iščeze kao kakva senka.

Nisam mogao da se popnem gore. Život mi je bio razoren. Pomišljao sam da pobegnem, i da se nikad više ne vratim, ili da se udavim. Ali to nisu bile razgovetne slike. Sedoh u mraku na najnižim basamak našeg domaćeg stepeništa, zgrčih se sav, i predadoh se nesreći. Lina, silazeći dole s kotaricom po drva, zateče me kako plačem.

Zamolio sam je da gore ništa ne kaže, i otišao sam tamo. Desno ukraj staklenih vrata visio je šešir moga oca i suncobran moje majke. Zavičaj i nežnost strujali su mi u susret iz svih tih stvari, moje srce ih je pozdravljalo preklinjući i zahvalno, kao što bludni sin pozdravlja prizor i miris starih domaćih odaja. Ali sve to nije sad više bilo moje, sve je to bio svetao očev i majčin svet, a ja sam, obrvan krivicom, bio duboko utonuo u tuđu bujicu, zapleo se u pustolovinu i greh; pretio mi je neprijatelj, a čekali su me opasnost, strah i sramota. Šešir i suncobran, lepi stari pod od peščanog kamena, velika slika iznad škrinje u tremu, a unutra iz sobe glas moje starije sestre - to je sve bilo draže, nežnije i dragocenije nego ikada, ali to nije više bilo uteha i obezbeđeno dobro, to je bilo sve samo prebacivanje. Sve to nije bilo više moje, ja nisam mogao uzimati udela u toj vedrini i tišini. Nosio sam na svojim nogama blato, koje nisam mogao da izbrišem o asuru; uneo sam sa sobom senke, o kojima svet iz moga doma nije ništa znao. Koliko sam tajni već bio imao, koliko zebnje ali je sve to bilo igračka i šala prema onome što sam danas uneo sa sobom u ove odaje. Sudba je jurila za mnom, za mnom su se pružale ruke od kojih me ni majka nije mogla zaštititi, za koje ona nije smela da sazna. Da li je moj zločin bio krađa ili laž (zar se nisam lažno zakleo ovim i onim svetom?) - to je bilo svejedno. Moj greh nije bio ovo ili ono, moj greh je bio to što sam đavolu dao ruku. Zašto sam pošao s njim? Zašto sam slušao Kromera bolje nego ikada svoga oca? Zašto sam izmislio priču o onoj krađi, zašto sam se razmetao zločinima kao da su to junačka dela? A sad me je đavo držao za ruku, sad je neprijatelj stajao za mnom.

Za trenutak nisam više osećao strah od sutrašnjice, nego pre svega užasnu izvesnost da odsad moj put vodi sve dalje nizbrdo i u mrak. Osećao sam jasno da mome prestupu moraju sledovati novi prestupi, da je moja pojava među sestrama, da je moj pozdrav i poljubac roditeljima laž, da sa sobom

nosim sudbu i tajnu koju sam od njih krio.

Za trenutak sinu u meni poverenje i nada dok sam posmatrao šešir svog oca. Da mu sve kažem, da primim na sebe njegov sud i njegovu kaznu, i da ga načinim svojim poverenikom i spasiteljem. Došlo bi samo ispaštanje kakvo sam često podnosio, jedan težak, gorak čas, teška i pokajnička molba za oprostaj.

Kako je to slatko zvučalo! Kako je bilo lepo i primamljivo! Ali ništa od toga nije moglo da bude. Znao sam da to neću učiniti. Znao sam da sad imam tajnu, krivicu, koju sam sam samcit morao da ispijem do dna. Možda sam baš sada bio na raskrsnici, možda ću baš od ovoga časa pripasti zanavek rđavom, deliti tajne sa zlikovcima, zavisiti od njih, slušati ih, morati da postanem njima ravan. Izigravao sam čoveka i junaka, sad sam morao da snosim ono što iz toga proističe.

Bilo mi je milo što se moj otac, kad sam ušao, zadržao na mojoj mokroj obući. To je odstranilo pažnju, te nije primetio ono što je bilo grđe, a ja sam smeo da podnosim prebacivanje, za koje sam potajno zamišljao da se tiče onog drugog. Pritom je u meni kresnulo jedno neobično novo osećanje, zlo i razdiruće osećanje puno trnja: osećao sam nadmoćnost prema svome ocu! Osećao sam, za trenutak, izvesno preziranje zbog njegovog neznanja njegova grdnja zbog mokre obuće činila mi se sitničarska. Kad bi ti znao, mislio sam i izgledao sam sebi kao zlikovac koga su izveli na saslušanje zbog jedne ukradene zemičke, dok bi on imao da prizna ubistva. To je osećanje bilo ružno i odvratno, ali je bilo jako i imalo je duboku draž, i prikivalo me je za moju tajnu i za moju krivicu čvršće nego svaka druga misao. Može biti, mislio sam, da je već sad Kromer otišao u policiju, i potkazao me, i nada mnom se svodi oluja, dok me ovde smatraju za malo dete!

Od celog tog doživljaja, koliko je dovde ispričan, ovaj trenutak bio je ono što je značajno i što ostaje. To je bio prvi procep u očevoj svetosti, to je bio prvi usek u stubove na kojima je počivao moj detinji život, i koje svaki čovek, pre nego što uspe postati on sam, mora najpre da poruši. Iz takvih doživljaja, koje niko ne vidi, sastavljena je unutrašnja bitna linija naše sudbine. Takav usek a procep ponovo zaraste, zaleći se i zaboravi, ali u najskrivenijoj odaji on i dalje živi i krvari.

Ja sam se sam zgrozio od tog novog osećanja, odmah potom hteo sam svome ocu da izljubim noge, i da izmolim od njega oprostaj. Ali čovek ne može da izmoli ništa što je bitno, a to dete oseća duboko i zna dobro, isto kao svaki mudrac.

Osećao sam potrebu da razmišljam o svojoj stvari, da mislim o sutrašnjim putevima ali to nisam dospeo. Cele večeri zadavalo mi je posla jedino to da se priviknem na promenjeni vazduh u našoj sobi za sedenje. Časovnik na zidu i sto, Biblija i ogledalo, polica s knjigama i slike na zidu oprastali su se istovremeno sa mnom, i morao sam, sa srcem koje se ledilo, da posmatram kako moj svet, moj dobar, srećan život, postaju prošlost, i kako se otkidaju od mene; morao sam da osetim kako sam s novim korenjem, žednim soka, ukopan i čvrsto zadržavan napolju u mraku i tuđini. Prvi put sam okušao smrt, a smrt prija gorko, jer je ona rađanje, jer je ona strah i zebnja od užasnog obnavljanja.

Bio sam veseo kad sam se najzad našao u svojoj postelji! Pre toga, kao poslednja vatra u čistilištu, prešla je preko mene i večernja molitva, i uz nju smo otpevali pesmu, koja se ubrajala u moje najmilije pesme. Ah, ja nisam pevao s mojima, i svaki ton bio je za mene žuč i otrov. Nisam se molio s mojima kad je moj otac izgovarao blagoslov, a kad je završio: Budi s nama svima!, onda me jedan trzaj otkide iz toga kruga. Milost božja bila je sa svima njima, ali ne više sa mnom. Otišao sam ohladneo i duboko zamoren.

U postelji, pošto sam neko vreme ležao, pošto su me toplota i skrovitost opkolili s puno ljubavi, srce mi u strahu stade da bludi još jedanput unatrag, i da, obrvano plašnjom, leprša oko onog što je prošlo. Moja majka mi je kao uvek kazala laku noć, korak joj je još odjekivao u sobi, svetlost njene sveće plamtela je još u rascepu od vrata. Sad, mislio sam, sad će još jedanput da se vrati - osetila je -

daće mi poljubac i upitaće, upitaće milostivo i s puno obećanja, i tada ću moći da zaplačem, tada će mi se rastopiti kamen u grlu, tada ću je obgrliti i reći joj, i onda će biti dobro, onda je tu spas! I kada se već rascep od vrata zamračio, ja sam još neko vreme osluškivao, i mislio sam da se to mora, mora desiti.

Potom se vratih na stvar, i pogledah svome neprijatelju u oči. Video sam ga jasno, jednim je okom bio zažmurio, usta su mu se surovo smejala i dok sam ga posmatrao i u sebi gutao ono što je neminovno, on je postajao veći i ružniji, i njegovo zlo oko sevalo je đavolski. Bio je pripijen uz mene dok nisam zaspao, ali tada nisam sanjao o njemu niti o današnjici, nego sam sanjao kao da se vozimo čamcem, roditelji i sestre i ja, a svuda unaokolo carovalo je spokojstvo i sjaj, kao u dane odmora. Probudio sam se usred noći. Još sam osećao ukus blaženstva, još sam video kako se bele letnje haljine mojih sestara svetlucaju na suncu, i iz svog raja padoh natrag u ono što je bilo, i opet se nađoh naspram neprijatelja sa zlim okom.

Ujutru, kad moja majka žurno uđe i viknu da je već kasno, i zašto još ležim u postelji, izgledao sam rđavo; kad ona zapita da li mi nije dobro, stadoh da povraćam.

Činilo mi se da je time nešto dobijeno. Veoma sam voleo da malo poboljevam, i da smem celo prepodne da ostanem u postelji na čaju od bele rade, da slušam kako mati usprema u pobočnoj sobi, i kako Lina napolju u tremu dočekuje mesara. Prepodne bez škole bilo je nešto čarobno, i kao iz bajke tada bi sunce poigravalo u sobi, i to nije bilo ono isto sunce protiv kojega su se u školi spuštale zelene zavese. Ali danas ni to nije prijalo, i zvučalo je nekako lažno.

E, da sam umro! Ali sam bio samo malo slab, kao već više puta, a time nije bilo ništa postignuto. To me je zaštitilo od škole, ali me ni u kom slučaju nije zaštitilo od Kromera, koji me je u jedanaest časova očekivao na trgu. A majčina ljubaznost nije mi ovoga puta donosila utehu bila je dosadna i bolela me je. Uskoro sam se ponovo napravio kao da spavam, i razmišljao sam. Ništa nije pomoglo, morao sam u jedanaest sati da budem na trgu. Stoga u deset sati ustadoh lagano, i rekoh da mi je lakše. Kazaše mi, kao obično u takvim slučajevima, da moram ili da legnem opet u postelju, ili da idem posle podne u školu. Rekoh da ću rado ići u školu. Bio sam napravio plan.

Bez novaca nisam smeo da odem Kromeru. Morao sam da se dokopam male kasice za štednju, koja je bila moja. U njoj nije bilo dovoljno novaca, to sam znao, ni izdaleka dovoljno; ali je ipak bilo nečeg, a neka slutnja mi je govorila da je nešto bolje nego ništa, i da se Kromer mora bar umilostiviti.

Bilo mi je mučno na duši kad sam se u čarapama ušunjao u sobu svoje matere, i iz njenog pisaćeg stola izvadio svoju kasicu; ali tako mučno kao ono jučerašnje nije bilo. Lupanje srca me je gušilo, i nije mi bilo bolje kad sam dole na stepenicama, pri prvom pretraživanju, našao da je kasicu zaključana. Provalio sam je vrlo lako, trebalo je samo probiti tanku limenu pregradu; ali je probijanje bolelo: tek sam time bio izvršio krađu. Dotle sam iz oblapornosti uzimao krišom samo šećer i voće. A ovo sad je bilo ukradeno, mada je to bio moj vlastiti novac. Osetio sam kako sam se opet za korak približio Kromeru i njegovom svetu, kako se lepo ide nadole stopu po stopu, i tome sam stao prkositi. Sad nije više bilo puta unatrag, pa makar me i vrag odneo. Izbrojao sam u strahu novac, u kasici je zvečalo kao da je bila puna, a sad u ruci bilo je bedno malo. Svega šezdeset pet pfeniga. Ja sakrih kasicu u donji trem, ponesoh novac u stisnutoj ruci, i izađoh iz kuće, drukčije nego što sam ikada izašao kroz ovu kapiju. Neko odozgo doviknu za mnom, kao što mi se učini; ja se brzo udaljih.

Imao sam još dosta vremena. Tumarao sam okolišnim putevima, kroz ulice izmenjenog grada, pod oblacima kakve nisam nikad video, pored kuća koje su me gledale, i pored ljudi kojima sam se činio podozriv. Uz put mi pade na um kako je jedan moj školski drug našao jedanput na stočnom trgu

talir. Rado bih se bio pomolio bogu da učini čudo i da udesi da i ja nađem novac. Ali nisam više imao prava na molitvu. A i u tom slučaju, kasica ne bi postala ponovo čitava.

Franja Kromer me je spazio izdaleka, ali mi je prilazio sasvim lagano, i činilo mi se da na mene ne obraća pažnju. Kad mi se približi, dade mi zapovedni znak da pođem za njim, i krenu mirno dalje, ne osvrćući se ni jedan jedini put, niz Slamnu ulicu i preko peščanog mosta, dok ne zastade kod poslednjih kuća pred jednom novom građevinom. Tamo se nije radilo, zidovi su stajali goli, bez vrata i prozora. Kromer se obazre oko sebe, uđe kroz vrata, a ja za njim. On stade iza zida, dade mi znak da mu priđem, i pruži ruku.

- Jesi li doneo? zapita on hladno.

Ja izvadih stisnutu ruku iz džepa, i prosuh svoj novac na njegovu pljosnatu šaku. On ga je bio izbrojao još pre nego što je poslednji petoparac odzvonio.

- To je šezdeset pet pfeninga! - reče on i pogleda u mene.

- Da izustih bojažljivo. To je sve što imam, suviše je malo, znam dobro. Ali to je sve. Nemam više.

- Držao sam da si pametniji - negodovao je on prekorevajući me skoro blago. - Među časnim ljudima treba da je sve u redu. Ja ti neću ništa uzeti što nije pravo, to znaš. Uzmi natrag taj nikleni novac, evo ga! Onaj drugi - ti znaš ko - ne pokušava da se cenka sa mnom. On plaća.

- Ali ja nemam, nemam više. To je moja kasica za štednju.

- To je tvoja stvar. Ali neću da te unesrećim. Dužan si mi još marku i trideset pet pfeninga. Kad ću ih dobiti?

- O, dobićeš ih izvesno, Kromere! Sada ne znam, možda ću uskoro imati više, sutra ili prekosutra. Pa valjda razumeš da to ne mogu kazati svome ocu.

- To me se ništa ne tiče. Ja nisam od onih koji hoće da ti naškode. Ta ja bih mogao da imam svoj novac još pre ručka, vidiš li, a ja sam siromašan. Ti imaš na sebi lepo odelo, i dobićeš za ručak da jedeš nešto bolje nego ja. Ali neću ništa reći. Ja ću sa svoje strane malo da pričekam. Prekosutra ću ti zviznuti, posle podne, i onda ćeš to dovesti u red. Ti znaš kako ja zviždim?

On zviznu preda mnom; često sam slušao taj zvižduk.

- Da - rekoh znam.

On ode, kao da nisam bio i ja s njim. Među nama obavljen je posao, ništa više.

Verujem da bi me još i danas zaplašio Kromerov zvižduk kad bih ga iznenada ponovo čuo. Od toga dana čuo sam ga često, i činilo mi se da ga čujem uvek i stalno. Nije bilo nijednog mesta, nijedne igre, nijednog rada, nijedne misli gde nije doprlo to zviždanje, koje me je načinilo zavisnim, koje je sad bilo moja sudba. Često sam bivao u našoj maloj gradini, koju sam veoma voleo, u blaga, raznobojna jesenja popodneva, i nekakav čudnovat nagon terao me je da se ponovo igram dečaćkih igara iz ranijeg doba; izigravao sam u neku ruku dečka koji je bio mlađi od mene, koji je još bio dobar i slobodan, nevin i zaštićen. Ali posred te igre odjeknuo bi mi odnekud Kromerov zvižduk, uvek očekivan, ali ipak iznenadan i užasno uzbudljiv, i presekao bi nit, razorio uobrazilju. Tada bih morao da pođem, morao bih da idem za svojim mučiteljem po rdavim i ružnim mestima, morao bih da mu polažem račun i da se podvrgavam opominjanju za novac. Sve je to trajalo možda nekoliko nedelja, ali se meni činilo da su to godine, da je to večnost. Retko kad bih imao novaca, peticu ili groš, koji bi bio ukraden sa kuhinjskog stola kad bi Lina tamo ostavila kotaricu sa pijace. Svakog puta bi me Kromer grdio i obasipao preziranjem; ta ja sam hteo da ga prevarim i da ga lišim njegovog zasluženog prava, ta ja sam ga potkradao, ta ja sam ga unesrećivao! Retko kad u životu mi je nevolja prišla tako blizu k srcu, nikada nisam osećao veću beznadežnost, veću zavisnost.

Kasicu za štednju bio sam napunio tantuzima, i ostavio je ponovo na svoje mesto niko se nije za nju raspitivao. Ali se i to moglo svakog dana da sruči na mene. Još više nego od Kromerova surova zviždanja, plašio sam se često od matere, kad bi mi lagano pristupila - ne dolazi li da me pita za kasicu.

Pošto sam se mnogo puta pred svojim đavolom pojavio bez novaca, počeo je on da me na drugi način kinji i iskorišćuje. Morao sam da radim za njega. Trebalo je da on obavi neke poslove za svoga oca, pa sam ja morao da ih svršavam umesto njega. Ili bi mi naredio da izvedem nešto tegobno - da po deset minuta skačem na jednoj nozi, ili da nekom prolazniku zadenem za kaput kakav komad hartije. U snovima mnogih noći nastavljao sam to mučenje, i ležao sam u znoju od more.

Neko vreme sam poboljevao. Povraćao sam često i lako zebao, ili sam noću ležao u znoju i vatri. Moja majka je osećala da nešto nije u redu, pokazivala mi je puno razumevanja, što me je mučilo, jer na to nisam mogao odgovoriti poverenjem.

Jedne večeri donela mi je, kad sam već bio u postelji, parčence čokolade. To je bilo opominjanje na prošle godine, kada sam uveče, ako sam bio dobar, dobijao često pre spavanja ovakve zalogaje da se njima zasladi. A sada je ona stajala i pružala mi parčence čokolade. Bilo mi je tako teško da sam mogao samo da zatresem glavom. Pitala me je šta mi je, milovala me po kosi. Uspeo sam samo da protepam:

- Nemoj, nemoj, neću ništa.

Ona spusti čokoladu na stočić kraj postelje, i ode. Kad je idućeg dana htela da me ispita šta je bilo, pravio sam se kao da više ništa o tome ne znam. Jednom je dozvala lekara. koji me je pregledao, i prepisao mi da se trljam ujutru hladnom vodom.

U to vreme moje stanje je naličilo na neku vrstu ludila. Usred uređenog mira naše kuće živio sam zastrašen i mučen kao kakva avet. Nisam uzimao udela u životu drugih, retko kad sam nalazio zaborava i za trenutak. Prema ocu, koji me je često razdražen prizivao k sebi na odgovornost, bio sam zatvoren i hladan.

II

KAIN

Spas iz mojih muka došao je sa potpuno neočekivane strane a istovremeno s njim ušlo je u moj život nešto novo, što i dan-danas vrši uticaj na mene.

U našu latinsku školu stupio je nedavno jedan nov đak. On je bio sin neke imućne udovice, koja se preselila u naš grad; nosio je oko ruke crnu traku, u znak žalosti. Išao je u stariji razred nego ja, i bio je stariji više godina. Ubrzo je pao u oči i meni, i svima. Taj neobični đak izgledao je mnogo stariji nego što je bio, i ni na koga nije ostavljao utisak jednog dečka. Između nas, detinjastih derana, kretao se on, tuđ i odrastao kao čovek, štaviše kao gospodin. Nije bio omiljen, nije uzimao udela u igrama, a još manje u tučama, samo se drugima svideo njegov samosvestan i odlučan stav prema učiteljima. Zvao se Maks Demijan.

Jednog dana se dogodi, kao što se u našoj školi s vremena na vreme dešavalo, da se usled nekih razloga još neki drugi razred premesti u našu veoma veliku učionicu. To je bio Demijanov razred. Mi mali imali smo starozavetnu povest, a veliki su morali da rade neki pismeni zadatak. Dok su nama utucavali u glavu priču o Kainu i Avelju, ja sam mnogo gledao preko u Demijana, čije me je lice čudno opčinjavalo, i video sam to pametno, svetlo, neobično čvrsto lice kako je nagnuto pažljivo i oduhovljeno nad svojim radom ni po čemu nije izgledao kao đak koji piše zadatak, nego kao istraživač koji se bavi svojim vlastitim problemima. On mi, pravo govoreći, nije bio prijatan; naprotiv, osećao sam nešto protiv njega, bio je za mene suviše nadmoćan i hladan, bio mi je po svom biću suviše izazivački pouzdan, a oči su mu imale izraz odraslih - koji deca nikada ne vole - malo tužan, s odsevima ruganja. Pri svem tom, morao sam jednako da ga gledam, bio mi on drag ili neprijatan ali tek što je jednom pogledao u mene, ja, uplašen, odvratih svoj pogled od njega. Kad danas razmišljam o tome kako je on tada izgledao kao đak, mogu da kažem: bio je u svakom pogledu drukčiji nego svi, imao je na sebi beleg potpuno svojstven i ličan, i stoga je padao u oči - a u isti mah činio je sve samo da ne bude upadljiv, nosio se i ponašao kao kakav prurušeni kraljević koji je među seljačkim dečacima, pa se na svaki način trudi da izgleda ravan njima.

Pri povratku iz škole išao je za mnom. Kad su se drugi razbegli, on me sustiže i pozdravi. I ovo pozdravljanje, mada je pri tome podržavao naš đачki ton - bilo je tako učtivo i kao kod matorih.

- Da pođemo donekle zajedno? - zapita on prijateljski.

To mi je laskalo, i ja klimnuh glavom. Tada mu opisah gde stanujem.

- Ah, tamo - reče on osmehujući se. - Tu kuću već poznajem. Nad vašom kapijom je nameštena neka čudna stvar, to je odmah pobudilo moju radoznalost.

U prvi mah nisam znao nikako na šta misli, i čudio sam se kako on, izgleda, poznaje našu kuću bolje nego ja. Doista se kao završni kamen iznad kapijinog svoda nalazila neka vrsta grba, ali se ovaj u toku vremena izlizao, a bivao je često i bojom premazivan; koliko sam znao, s nama i s našom porodicom nije imao nikakve veze.

- Ja o tome ništa ne znam - izustih bojažljivo. - To je neka ptica ili nešto slično, mora da je vrlo staro. Ta kuća, kažu, nekad je pripadala manastiru.

- To može da bude - klimnu on glavom. - Zagledaj je jednom dobro! Takve stvari su često sasvim zanimljive. Mislim da je to kobac.

Išli smo dalje, ja sam bio vrlo zbunjen. Najedanput se Demijan nasmeja, kao da mu je nešto smešno palo na um.

- Jest, prisustvovao sam malopre vašem času - reče on živo. - Priča o Kainu, koji je nosio žig na čelu, je li? Da li ti se ona sviđa?

Ne, retko kad bi mi se šta svidelo od svega onoga što smo morali učiti. Ali se nisam usuđivao da to kažem, činilo mi se kao da neko odrastao govori sa mnom. Ja rekoh da mi se priča veoma sviđa.

Demijan me lupnu po ramenu.

- Ne treba, dragi da se preda mnom prenamažeš. Ali je priča doista sasvim čudna, mislim da je mnogo čudnija nego većina drugih na koje nailazimo u nastavi. Ta, učitelj nije mnogo kazao o tome, nego samo ono što je uobičajeno o Bogu i grehu, i tako dalje. Ali ja verujem...

On prekide, osmehnu se i zapita:

- Ali, da li te to zanima?

- Da, mislim, dakle - nastavi on - da se ta priča o Kainu može sasvim drukčije da shvati. Većina stvari kojima nas uče, izvesno su sasvim istinite i tačne, ali se sve mogu posmatrati i drukčije nego što to čine učitelji, i one, većinom, onda imaju mnogo bolji smisao. Ma sa tim Kainom, na primer, i sa znakom na njegovu čelu ne može čovek biti sasvim zadovoljan, onako kao što nam ga objašnjavaju. Zar i ti to ne uviđaš? Da neko u svađi ubije svoga brata, može se, naravno, desiti i da se potom uplaši i postane malodušan, takođe je moguće. Ali da je on za svoj kukavičluk odlikovan još posebno jednim ordenom, koji ga štiti i svima drugima uliva strah, to je sasvim čudnovato.

- Naravno - rekoh ja, s probuđenom radoznalošću; stvar me je počela jako privlačiti.

- Ali, kako da se ta priča drukčije objasni?

On me lupnu po ramenu.

- Sasvim prosto! To što je već postojalo i čime je započeta ova priča, bio je znak. Bio je jedan čovek koji je imao nešto na licu što je drugima zadavalo strah. Oni se nisu usuđivali da ga dirnu, on im je ulivao poštovanje, on i njegova deca. Ali možda, ili izvesno, to nije bio neki istinski znak na čelu, kao neki poštanski žig; tako što grubo dešava se retko kad u životu. To je mnogo pre bilo nešto jedva primetno i neugodno, malo više duha i smelosti u pogledu nego što su ljudi na to navikli. Taj čovek je bio moćan, od toga čoveka su se plašili. On je imao znak. To se moglo objasniti kako god se htelo. A ljudi hoće uvek ono što im odgovara i što im povlađuje. Plašili su se Kainove dece, i zato su ova imala znak. I tako su objašnjavali znak ne onako kao što je bio u stvari, kao jednu odliku, nego sasvim suprotno. Govorilo se da su stvorenja sa tim znakom neprijatna, a to su ona u stvari i bila. Ljudi srčani i od karaktera jesu uvek drugim ljudima vrlo neugodni. To što je po zemlji hodao rod neustrašivih i neprijatnih, to je bilo vrlo nezgodno, te se stoga tom rodu pridenuo jedan nadimak i jedna priča, da bi mu se osvetili, da bi se dobilo malčice naknade za sav pretrpljeni strah. Razumeš li?

- Da, to jest, onda po tome Kain nije, uopšte, bio rđav? I sva priča u Bibliji ne bi u stvari bila istinita?

- Da i ne. Tako stare, prastare priče uvek su istinite, ali nisu uvek tačno zabeležene i ne tumače ih uvek tačno. Ukratko, ja mislim da je Kain bio sila od čoveka, i samo zato što su ga se plašili, pridenuli su mu ovu priču. Ta priča je bila prosto rekla-kazala, nešto što ljudi blebeću tu i tamo, i bila je utoliko čista istina što su Kain i njegova deca nosili doista neku vrstu znaka, i bili drukčiji nego većina ljudi.

Bio sam vrlo začuđen.

- Pa ti onda veruješ da ono sa umorstvom nije nimalo istinito? - zapitah uzbuđen.

- O, da! To je svakako istinito. Jak je ubio slaboga. Da li je to doista bio njegov brat, u to se može sumnjati. To nije važno, na kraju krajeva, svi su ljudi braća. Dakle, jak je ubio slaboga. Možda je to

bilo neko junačko delo, možda i nije. Ali, u svakom slučaju, drugi slabi bili su sad premrli od straha, jadali su se veoma, i kad bi ih zapitali: A zašto ga prosto ne ubijete? oni ne bi rekli: Zato što smo kukavice - nego bi rekli: Ne može se. On ima znak. Bog je stavio znak na njega! - Tako nekako mora biti da je postala ta prevara. - E, ja te zadržavam. Zbogom!

On skrenu u Staru ulicu, i ostavi me samog, začuđenijeg nego što sam ikada bio. Tek što je on otišao, sve što je kazao učini mi se sasvim neverovatno! Kain plemenit čovek, Avelj kukavica! Kainov znak odlikovanje! Ta to je besmisleno, ta to je bogohulno i bezbožno. Pa gde je onda drugi Bog? Zar nije on primio Aveljevu žrtvu, nije li on voleo Avelja? - Ne, glupost! I naslućivao sam da je Demijan hteo sa mnom da tera šegu i da me navede na tanak led. Ma on je bio đavolski pametan stvor, a umeo je i da govori, ali tako - ne.

Pri svem tom, još nikada nisam toliko razmišljao o nekoj biblijskoj ili drugoj kojoj priči. I već odavno nisam Franju Kromera zaboravio tako potpuno, kao te večeri. Kod kuće sam pročitao još jedanput tu priču, kao što je stajala u Bibliji: bila je kratka i jasna, i bilo je doista bezumno tražiti tu neko osobito, skriveno značenje. Onda bi se svaki ubica mogao proglasiti božjim ljubimcem! Ne, to je bilo besmisleno. Prijatan je bio samo način na koji je Demijan umeo da kaže takve stvari, tako lako i lepo, kao da se sve samo po sebi razume, a uz to sa onakvim očima!

Nešto, naravno, nije bilo u redu kod mene samog; štaviše, bilo je u velikom neredu. Duskora sam živeo u svetlom i čistom svetu, bio sam neka vrsta Avelja, a sada sam utonuo tako duboko u drugi, bio sam toliko pao i srozao se, a ipak, u suštini, nije to bogzna koliko zavisilo od mene! A kako je to upravo bilo? Da, u meni sinu sećanje, koje mi za trenutak gotovo oduze dah. One zle večeri kada je započela moja sadašnja beda, desilo se to s mojim ocem; tada sam ja, ne duže od jednog časa, odjedanput kao prozreo i prezreo njega i njegov svetao svet i mudrost! Jest, tada sam ja sam, koji sam bio Kain i nosio znak, uobrazio kako taj znak nije sramota, kako je on odlikovanje, i kako ja, sa svojom zlobom i svojom nesrećom, stojim više nego moj otac, više nego dobri i pobožni.

Ta misao nije bila u meni jasno obrazovana kad sam je tada proživio, ali se to sve tu sadržavalo; kao da su u tom času buknila osećanja, čudnovate kretnje, i one su bolele, ali su me ipak ispunjavale ponosom.

Prisećajući se svega - kako je čudno govorio Demijan o neustrašivom čoveku i o kukavici! Kako je čudno protumačio znak na Kainovu čelu! Kako se pri tome njegovo oko, njegovo neobično oko kao u odrasla čoveka, čudno sijalo! Kroz glavu mi nejasno prolete: Nije li on, taj Demijan, i sam neka vrsta Kaina? Zašto ga on brani ako ne oseća da liči na njega? Zašto ima tu moć u pogledu? Zašto govori tako podrugljivo o, drugima, o plašljivcima, koji su upravo pobožni i bogougodni?

Takvim mislima nije bilo kraja. Kamen je pao u kladenac, a kladenac je bio moja mlada duša. I za dugo, vrlo dugo vreme bila je ta stvar s Kainom, s ubistvom i sa znakom, tačka odakle su proisticali svi moji pokušaji za saznanjem, sumnjom i kritikom.

Opazio sam da se i drugi daci mnogo bave Demijanom. O priči s Kainom nisam nikome kazao ni reči, ali činilo mi se da se i drugi interesuju za njega. Tek, o novome su kružili mnogi glasovi. Kad bih ih samo još sve znao, svaki bi bacio svetlost na njega, svaki bi se mogao protumačiti. Samo još znam da se najpre pričalo kako je Demijanova mati vrlo bogata. Govorilo se takođe kako ona ne ide nikada u crkvu, a ni sin. Jedan je dokazivao da su oni Jevreji, ali možda su i potajni muhamedanci. Zatim su pričane čitave bajke o telesnoj snazi Maksa Demijana. Jedno je bilo izvesno: da je on strahovito ponizio najjačeg u svom razredu, koji ga je pozvao da se tuku, a kada se on tome usprotivio, ovaj ga je nazvao kukavicom. Oni koji su bili prisutni govorili su kako ga je Demijan uhvatio samo jednom rukom za potiljak i čvrsto ga pritisnuo, a tada je dečko prebledeo, pa se potom odšunjao, i nije više mogao danima da kreće rukom. Jedno veče pročulo se čak da je umro. Jedno

vreme se sve tvrdilo, sve verovalo, sve je bilo uzbudljivo i čudnovato. A za neko vreme bilo je dosta svega toga. Ali, ne mnogo docnije uskrsnuli su među nama đacima novi glasovi, o tome kako Demijan održava prisne odnose sa devojkama i kako sve zna.

U međuvremenu, moja stvar s Franjom Kromerom tekla je i dalje svojim prisilnim tokom. Nisam ga se mogao osloboditi, jer, mada me je s vremena na vreme ostavljao danima na miru, bio sam ipak za njega privezan. U mojim snovima živeo je on sa mnom kao moja senka; i ono što mi u stvarnosti nije činio našao, to mu je pripisivala moja mašta u tim snovima, u kojima sam postajao njegov rob telom i dušom. Živeo sam u tim snovima - oduvek sam bio velika sanjalica - više nego u stvarnosti, i od tih senki izgubio sam snagu i život. Među ostalim, često sam sanjao kako me Kromer zlostavlja, kako me pljuje i kako na meni kleči, i, što je još grđe bilo, kako me navodi na teške zločine - bolje reći, ne kako me navodi, nego prosto, kako me svojim moćnim uticajem prisiljava. U najstrahovitijem od tih snova, iz koga sam se probudio upola izbezumljen, trebalo je da napadnem i da ubijem svoga oca. Kromer je naoštrio nož i dao mi ga u ruku, stajali smo iza drveća jedne staze i vrebali nekog, nisam znao koga; ali kad se taj približi, Kromer, pritisnuvši me za ruku, reče da je to taj koga ja moram da probodem, spazih da je to moj otac. Tada se probudih.

Utonuo u te stvari, ja sam, doduše, još pomišljao na Kaina i Avelja, ali malo kad na Demijana. Kad mi se prvi put ponovo približio, čudnovato, bilo je takođe u snu. Sanjao sam upravo opet zlostavljanja i nasilja koja sam snosio, ali umesto Kromera klečao je na meni ovoga puta Demijan. I - to je bilo sasvim novo i načinilo je na mene dubok utisak - sve što sam podnosio od Kromera s mukama i opirući mu se, to sam od Demijana podnosio rado i s osećanjem u kome je bilo isto toliko slasti koliko i straha. Taj san mi se vraćao dva puta, a tada se Kromer ponovo vratio na svoje mesto.

Šta sam doživio u tim snovima a šta u stvarnosti, to već odavna ne mogu tačno da izdvojim. U svakom slučaju, moj mučan odnos prema Kromeru trajao je i dalje, i nije bio okončan ni onda kad sam najzad dečku otplatio dužnu sumu iz samih sitnih krađa. A sad je on znao za te krađe, jer me je uvek pitao odakle je taj novac, te sam bio u njegovoj vlasti više nego ikad. Često je pretio da će sve reći mome ocu, i onda, je moj strah bio jedva toliko veliki koliko je duboko bilo žaljenje što to nisam učinio sam još u samom početku. Međutim, ma kako da sam bio bedan, nisam se ipak zbog svega kajao, ili bar nisam se kajao uvek, i činilo mi se pokatkad da osećam kako to mora sve da bude tako. Nada mnom je lebdela kob, i bilo je beskorisno pokušavati da se ona probije.

Verovatno su moji roditelji mnogo patili od ovakvog stanja. Mnome je ovladao neki tuđi duh, ja nisam više priličio našoj zajednici, koja je bila tako prisna, i za kojom me je često spopadala besomučna čežnja, kao za izgubljenim rajem. Zapravo je majka sa mnom postupala pre kao s bolesnikom nego kao s nevaljalcem; ali kako je u stvari bilo, to sam najbolje mogao videti po ponašanju svojih obeju sestara. U tom ponašanju, koje je bilo puno popustljivosti, ali koje me je ipak beskrajno unesrećivalo, jasno se ispoljavalo da sam ja neka vrsta opsednutog, koga je za njegovo stanje valjalo više sažaljevati nego koreti, ali u koga je ipak ušao nečastivi. Osećao sam da su se za mene molili Bogu, drukčije nego inače, i osećao sam da su te molitve uzaludne. Često sam osećao vatrenu čežnju za olakšanjem, žudnju za pravom ispovešću, ali sam ipak unapred osećao da ne bih ni ocu ni majci mogao sve tačno da kažem i da objasnim. Znao sam da bi to oni primili prijateljski, da bi me veoma štedeli, čak i sažaljevali, ali me ne bi sasvim razumeli, i sve bi smatrali kao neku vrstu skliznuća sa pravoga puta, dok je to, upravo, bila sudbina.

Znam da mnogi neće verovati da može tako da oseća jedno dete od nepunih jedanaest godina. Ovima i ne pričam svoje stvari. Ja ih pričam onima koji bolje poznaju čoveka. Odrasli ljudi koji su naučili da jedan deo svojih osećanja preučešavaju u misli, ne nalaze te misli kod deteta, pa drže da tu nema ni doživljaja. Ja sam, pak, retko kad u svome životu tako duboko preživljavao i patio kao tada.

Bio je kišni dan. Moj mučitelj mi je bio poručio da dođem na dvorski trg, i tu sam sad stajao i čekao, baratao nogama po mokrom kestenovom lišću, koje je svejednako padalo sa crnog kapavog drveća. Novaca nisam imao, ali sam bio smaknuo dva kolača i poneo ih sa sobom, da bih bar štogod mogao da dam Kromeru. Već odavno sam bio navikao da stojim tako negde u nekom kutu i da ga čekam, često veoma dugo, i bio, sam se pomirio s tim, kao što se čovek miri s onim što se ne da izmeniti.

Najzad Kromer stiže. Danas se ne zadrža dugo. Munu me samo nekoliko puta u rebra, nasmeja se, oduze mi kolače, ponudi mi čak jednu mokru cigaretu, koju ipak ne uzeh, i pokaza se ljubazniji no obično.

- Jest - reče on polazeći - da ne zaboravim - mogao bi idući put da dovedeš svoju sestru, onu stariju. Kako li se ona zove?

Nisam nikako razumeo, niti sam odgovorio. Samo sam ga začuđeno pogledao.

- Zar ne shvataš? Treba da dovedeš svoju sestru.

- Jest, Kromere, ali to ne ide. To ne smem, a i ona ne bi pošla.

Očekivao sam da je to opet samo kinjenje i puki izgovor. Tako je često radio, tražio je nešto nemoguće, prestrašivao me je, ponižavao, pa bi postupno dopuštao da se s njim pogađam. Tada bih se morao iskupljivati s nešto novaca ili drugim darovima.

Ovoga puta bio je sasvim drukčiji. Na moje protivljenje nije se gotovo ni naljutio.

- Pa da - reče on olako - razmislićeš o tome. Hteo bih da se upoznam s tvojom sestrom. To će se već jednom udesiti. Povešćeš je prosto u šetnju, pa ću vam ja prići. Sutra ću ti zviznuti, onda ćemo još jedanput govoriti o tome.

Kad je otišao, najedanput mi puče pred očima smisao njegove tražnje. Bio sam sasvim dete, ali sam slušao da dečaci i devojčice, kad su malo stariji, mogu među sobom da rade izvesne tajanstvene, nepristojne i zabranjene stvari. I sad treba ja - najedanput mi bi jasno kako je to užasno! Namah donesoh čvrstu odluku da to nikada ne učinim. Ali šta će se tada dogoditi, i kako će mi se Kromer osvetiti, na to sam se jedva usuđivao da mislim. Započinjalo je novo mučenje za mene, još nije bilo dosta.

Išao sam utučen preko praznog trga, s rukama u džepovima. Nove muke, novo robovanje!

Utom me doviknu neki svež, dubok glas. Ja se uplaših, i dadoh se u trk. Neko je trčao za mnom, jedna ruka dohvati me blago odostrag. To je bio Maks Demijan.

Predadoh se.

- Ti si to? - rekoh nesigurno. - Tako si me uplašio.

On me pogleda. Nikada njegov pogled nije više no sad ličio na pogled odraslog čoveka, nadmoćnog i pronicljivog. Već odavno kako nas dvojica nismo razgovarali.

- Žao mi je! - reče on na svoj učtiv ali pritom vrlo pouzdan način. - Ali slušaj, ne sme čovek dopustiti da ga tako uplaše.

- Ta to se može desiti.

- Izgleda. Ali slušaj: ako se ti tako stresaš od nekog koji ti nije ništa učinio, onda taj neko počinje da razmišlja. To mu je čudno, postaje radoznao. Taj neko misli da si ti neobično strašljiv, pa razmišlja dalje: čovek je takav samo onda kada je uplašen. Kukavice se uvek plaše ali ja držim da ti upravo nisi kukavica. Zar ne? O, naravno, nisi takođe ni junak. Ima stvari od kojih se ti strašiš ima i ljudi od kojih se strašiš. A to ne treba nikada da bude. Ne, od ljudi se ne treba nikada plašiti. Valjda se ne plašiš mene? Ili ipak?

- O, ne, nimalo.

- Pa eto vidiš. Ali ima ljudi od kojih se plašiš?

- Ne znam... Ma ostavi me, šta hoćeš od mene?

Išao je sa mnom ukorak - bio sam pošao brže, pomišljajući da pobegnem - i osećao sam sa strane njegov pogled.

- Predstavi sebi - započe on ponovo - da ti dobro mislim. U svakom slučaju, ne treba da se od mene bojiš. Rado bih načinio jedan eksperiment s tobom, to je zabavno i možeš pri tom da naučiš nešto što je vrlo korisno. Pazi samo! - Dakle, ja pokatkad pravim ogleda u jednoj veštini koja se naziva čitanje misli. Nema u tome ničeg volšebnog; ali ako se ne zna kako se to radi, onda to izgleda sasvim čudno. Na taj način mogu se ljudi veoma iznenaditi. - E, da pokušamo sada. Dakle, ja te volim, ili se interesujem za tebe, i hteo bih sad da proniknem kako izgleda unutra u tvojoj duši. Za to sam već načinio prvi korak. Uplašio sam te - dakle, ti si plašljiv. Ima, dakle stvari od kojih se strašiš. Otkuda to dolazi? Ne treba se ni od koga bojati. Ako se čovek plaši nekoga, to dolazi otuda što je tom nekom ustupio moć nad sobom. Učinio si, na primer, kakvo zlo, pa to drugi zna - onda taj ima nad tobom moć. Jesi li razumeo? Pa to je jasno, zar ne?

Gledao sam ga bespomoćno u lice; ono je bilo ozbiljno i pametno kao uvek, a i milostivo, ali bez ikakve nežnosti; bilo je pre strogo. Pravda ili nešto slično ogledalo se na njemu. Nisam znao šta se to sa mnom zbiva; stajao je preda mnom kao kakav mađioničar.

- Jesi li razumeo? zapita on još jedanput.

Ja klimnuh glavom. Nisam mogao da govorim.

- Ama kazao sam ti da to izgleda smešno, to čitanje misli, ali se dešava sasvim prirodno. Mogao bih ti, na primer, prilično tačno reći šta si o meni mislio kad sam ti jednom ispričao priču o Kainu i Avelju. Ali, to ne spada ovamo. Držim da je takođe moguće da si me jednom sanjao. Ali da ostavim to! Ti si pametan dečko, većina njih su tako glupi! Tu i tamo rado govorim s pametnim dečkom u koga imam poverenja. Je li ti to pravo?

- O jeste, samo ne razumem.

- Ali ostanimo kod tvog smešnog eksperimenla! Dakle, našli smo: dečak S. je strašljiv - on se boji nekoga - on svakako s tim drugim ima neku tajnu, koja mu je vrlo neprijatna. - Je li tako otprilike?

Kao u snu podlegao sam njegovu glasu, njegovu uticaju. Samo sam klimao glavom. Nije li to govorio glas koji je mogao dolaziti samo iz mene samog? Koji je sve znao? Koji je sve znao bolje, jasnije negoli ja sam?

Demijan me snažno lupnu po ramenu.

- Dakle, tako je. Znao sam ja to. A sad još samo jedno jedino pitanje: znaš li kako se zove dečak što je maločas otišao?

Ja se žestoko uplaših, moja dotaknuta tajna izvi se bolno ka meni unatrag, nije htela da iziđe na videlo.

- Kakav dečak? Tu nije bilo nikakvog dečka osim mene.

On se nasmeja.

- Ma reci samo - nasmeja se on. - Kako se taj zove?

Ja prošaputah:

- Misliš li na Franju Kromera?

On zadovoljno klimnu glavom.

- Bravo! Na tebe se čovek može osloniti, postaćemo još prijatelji. Samo ti moram nešto reći: taj Kromer, ili kako li se zove, to je neka bitanga. Njegovo mi lice kazuje da je hulja! Šta ti misliš?

- O, da uzdahnuh - on je rđav, on je sotona! Ali on ne sme ništa da zna! Poznaješ li ga? Da li on tebe poznaje?

- Budi samo spokojan! On je otišao, i ne poznaje me - još ne. Ali bih ga ja rado upoznao. On ide u osnovnu školu?

- Da.

- U koji razred?

- U peti! Ali nemoj ništa da mu kažeš. Molim te, molim te, nemoj ništa da mu kažeš.

- Budi spokojan, neće ti se ništa desiti. Verovatno nemaš volje da mi što više ispričaš o tom Kromeru?

- Ne mogu! Ne, ostavi me!

On malo počuta.

- Šteta - reče on potom - mogli bismo da izvodimo eksperiment još dalje. Ali neću da te mučim. Ali to valjda znaš, zar ne, tvoj strah od njega sasvim je neosnovan. Takav strah nas upropašćuje, moramo ga se osloboditi. Moraš ga se osloboditi ako hoćeš da od tebe postane valjan čovek. Razumeš li?

- Naravno, imaš potpuno pravo, ali ne ide. To ti ne znaš...

- Video si da ponešto znam više no što si mislio. Da mu nisi dužan štogod novaca?

- Jesam, i to, ali to nije glavna stvar. Ne mogu da kažem, ne mogu!

- Onda ništa ne pomaže ako bih ti dao toliko para koliko si mu dužan? Ja bih ti to lako mogao dati.

- Ne, ne, nije to. I molim te: nemoj nikome o tome da govoriš! Ni reči! Unesrećićeš me!

- Osloni se na mene, Sinklere. Vaše tajne ćeš mi jednom docnije saopštiti...

- Nikada, nikada! - uzviknuh žestoko.

- Kako god hoćeš. Mislim samo da ćeš mi možda nekad docnije više kazati. Samo dobrovoljno, razume se! Ta valjda ne misliš da ću ja činiti kao i sam Kromer?

- O ne - ali ti ništa o tome ne znaš!

- Baš ništa. Samo o tome razmišljam. I neću nikada tako činiti kao što to čini Kromer, to mi možeš verovati. A nisi mi ništa ni dužan.

Ćutali smo dugo, i ja sam se umirio. Ali mi je Demijanovo znanje postajalo sve zagonetnije.

- A sad idem kući - reče on i zbog kiše se umota bolje u svoj čohani ogrtač. - Hteo bih još jedanput da ti nešto kažem, pošto smo već tako daleko odmakli treba da se oslobodiš tog nikogovića! Ako ne ide nikako drukčije, onda ga ubij! Zadivilo bi me i svidelo bi mi se kad bi to uradio. I ja bih ti pomogao.

Ja se ponovo prestraših. Najedanput mi ponovo pade na um priča o Kainu. Osetih se neugodno, i stadoh tiho da plačem. Suviše neprijatnosti bilo je svugde oko mene.

- Pa dobro - osmehnu se Maks Demijan - idi samo kući! Udesićemo već to. Mada bi ubistvo bilo najprostije. U takvim stvarima, ono što je najprostije, uvek je najbolje. Ti nisi u dobrim rukama kod tvog prijatelja Kromera.

Vratio sam se kući, i učinilo mi se kao da sam bio čitavu godinu odsutan. Sve je izgledalo drukčije. Između mene i Kromera stajalo je nešto kao budućnost, nešto kao nada. Nisam više bio sam! I tek sam sad video kako sam nedeljama i nedeljama bio užasno usamljen sa svojom tajnom. I tog trenutka mi pade na um ono o čemu sam više puta razmišljao: da bi mi ispovest pred mojim roditeljima bila olakšanje ali mi ipak ne bi donela potpuno izbavljenje. A sada sam se gotovo ispovedio, nekome drugome, jednom tuđincu, i naslućivanje da ću biti izbavljen letelo mi je u susret kao kakav jak miris!

Pri svem tom, nisam se još zadugo mogao osloboditi od toga straha, i pomirio sam se s tim da može doći još do dugih i strahovitih objašnjenja s mojim neprijateljem. Utoliko mi je bilo

čudnovatije što je sve proteklo tako tiho, tako potpuno pritajeno i mirno.

Kromerovo zviždanje pred našom kućom izostalo je jedan dan, dva dana, tri dana, cele nedelje. Nisam se čak usuđivao da u to verujem, i slutio sam u duši da će se on iznenada, baš kad se nikako ne očekuje, ipak ponovo pojaviti. Ali je on bio udaljen, i ostao je udaljen! Nepoverljiv prema novoj slobodi, još uvek nisam čisto verovao u to. Dok naposletku ne sretoh jedanput Franju Kromera. Išao je niz Užarsku ulicu, baš meni u susret. Kad me spazi, strese se, iskezi se gadno, i ni pet ni šest, okrete natrag, da ne bi morao da me sretne.

To je bio za mene jedinstven trenutak! Moj neprijatelj bežao je ispred mene! Moj sotona me se plašio! Radost i iznenađenje prožmaše me celog.

Tih dana Demijan se pojavi ponovo. Čekao me je pred školom.

- Zdravo.

- Dobro jutro, Sinklere. Hteo sam samo da čujem kako ti je. Sada te Kromer ostavlja na miru, zar ne?

- Jesi li ti to učinio? Ali kako? Kako? To nikako ne razumem. Sasvim se povukao.

- To je dobro. Ako se bude ikada ponovo pojavio mislim da to neće učiniti, ali je on drzak stvor - onda mu samo reci neka pomisli na Demijana.

- Ali u kakvoj je to vezi? Da li si s njim zametnuo kavgu i pretukao ga?

- Nisam, to ne činim rado. Samo sam s njim razgovarao, tako kao s tobom i pri tome sam mu objasnio kako je za njega lično dobro da te ostavi na miru.

- O, valjda mu nisi dao novaca?

- Nisam, mali moj. Pa taj put ti si već bio okušao.

On se otrže, mada sam pokušao na sve moguće načine da ga ispitam, i ja ostadoh gajeći prema njemu staro potišteno osećanje, koje je bilo čudna smeša zahvalnosti i bojazni, i divljenja i straha, naklonosti i unutrašnjeg otpora.

Odlučio sam da ga uskoro ponovo vidim, i hteo sam da govorim tada više o svemu tome, a isto tako još i o Kainu.

Ali do toga nije došlo.

Zahvalnost nije uopšte vrlina u koju ja verujem, a tražiti je od deteta, činilo bi mi se pogrešno. Stoga se ne čudim mnogo svojoj vlastitoj potpunoj nezahvalnosti koju sam pokazao prema Maksu Demijanu. Danas verujem čvrsto da bih se za ceo vek razboleo i propao da me on nije oslobodio iz Kromerovih kandži. Već i tada sam to oslobođenje osećao kao najveći doživljaj svoga mladoga života - ali samog osloboditelja ostavio sam po strani čim je izveo čudo.

Kao što rekoh, nezahvalnost mi nije neobična. Čudnovato mi je jedino to što sam pokazao toliki nedostatak radoznalosti. Kako je bilo moguće da sam mogao mirno živeti i jedan jedini dan a da ne dođem bliže tajnama s kojima me je Demijan doveo u dodir? Kako sam mogao suzbiti žudnju da čujem nešto više o Kainu, nešto više o Kromeru, nešto više o čitanju misli?

To je jedva shvatljivo, a ipak je tako. Video sam da sam se najedanput ispleo iz demonskih mreža, video sam opet pred sobom svet jasan i radostan, nisam više podlegao napadima straha i zagušljivom lupanju srca. Prokletstvo je bilo skinuto, više nisam bio na muke udareni osuđenik, bio sam opet čak kao i uvek. Moja priroda pokušavala je što je brže mogla da dospe opet u ravnotežu i mir, i stoga se pre svega trudila da potisne od sebe mnogo štošta ružno i preteće, i da to zaboravi. Čudnovato brzo iščilela je iz mog pamćenja cela duga povest o mojoj krivici i zastrašenosti, ne ostavivši na izgled nikakvih ožiljaka i utisaka.

Danas razumem takođe i to što sam pokušavao da isto tako brzo zaboravim svoga pomagača i spasitelja. Iz doline bede moga osuđenništva, iz užasnog robovanja Kromeru odleteo sam sa nagonima

u snagama svoje povređene duše tamo unatrag - gde sam ranije bio srećan i zadovoljan: u izgubljeni raj, koji se ponovo otvorio, u svetao očev i majčin svet, ka sestrama, ka mirisu čistote, ka bogougodništvu Aveljevu.

Već idućeg dana po mome kratkom razgovoru s Demijanom kad sam najzad bio potpuno ubeđen u svoju ponovo zadobijenu slobodu, i kad se nisam više plašio da će se povratiti pređašnje stanje, učinio sam ono što sam, tako često i čežnjivo priželjkivao - ispovedio sam se. Otišao sam svojoj majci, pokazao sam joj kasicu za štednju, čija je brava bila oštećena, i koja je bila napunjena tantuzima umesto novcem - i ispričao joj kako sam, svojom vlastitom krivicom, bio dugo privezan za jednog zlog mučitelja. Ona nije shvatila sve, ali je videla kasicu, videla je moj izmenjeni pogled, čula je moj izmenjeni glas, osetila je da sam ozdravio, da sam joj se vratio.

I tada proslavih u svečanom raspoloženju svetkovinu svoga ponovnog prijema, povratak bludnog sina. Mati me je privela k ocu, priča je ponovljena, pitanja i uzvici čuđenja su se sustizali, roditelji su me milovali po glavi, i odahnuli su zbog duge potištenosti. Sve je bilo divno, sve je bilo kao u pričama, sve se rasplelo u izvanrednom skladu.

U taj sklad uleteo sam sad s istinskom strašću. Nisam mogao dovoljno da se nasitim toga što ponovo imam svoj mir i poverenje svojih roditelja; postao sam uzoran dečko u svome domaćem krugu, igrao se više no ikad sa svojim sestrama, i pri molitvama pevao s njima zajedno s njima drage, stare pesme, s osećanjima osobe izbavljene i preobraćene u pravu veru. To sam činio iz sveg srca, pri tome nije bilo laži.

Ipak, to nije bilo u redu! I tu je tačka sa koje se jedino može istinski objasniti moja zaboravnost prema Demijanu. Njemu je trebalo da se ispovedim! Ta ispovest bila bi manje dekorativna i dirljiva, ali bi za mene bila od veće koristi. A sad sam se grozničavo uhvatio svim korenjem za svoj nekadašnji rajski svet, vratio sam se domu i bio milostivo primljen. A Demijan se nije nikako ubrajao u taj svet, nije pristajao uza nj. I on je bio, drukčije nego Kromer, ali ipak - i on je bio zavodnik, i on me je vezivao s drugim, zločestim, rđavim svetom, a za taj nisam sad hteo ni da čujem ni da znam. Sad nisam mogao niti sam hteo da izdam Avelja, niti da pripomognem veličanju Kaina, sad kad sam upravo sam postao opet Avelj.

Tako su stvari bile spolja povezane. Iznutra pak, izgledalo je ovako: bio sam oslobođen iz Kromerovih i iz đavoljih ruku, ali ne svojom vlastitom snagom i poduhvatom. Pokušao sam da hodam po stazama sveta, a ove su za mene bile suviše klizave. A sad, kad me je dodir jedne prijateljske ruke spasao, potrčao sam, ne bacivši ni pogleda u stranu, natrag u majčino krilo i u skrovitost brižljivo negovane, detinje bezazlenosti. Pravio sam se mlađim, zavisnijim, detinjastijim no što sam u stvari bio. Zavisnost prema Kromeru morao sam zameniti jednom novom, jer se nisam usuđivao da idem sam. I tako sam izabrao, u svom zaslepljenom srcu, zavisnost od oca i majke, od starog, voljenog, svetlog sveta za koji sam sad već znao da nije jedini. Da to nisam učinio, morao bih se pridržavati Demijana, i morao bih mu se poveriti. Što to nisam učinio, izgledalo mi je tada kao opravdano nepoverenje prema njegovim čudnovatim mislima - u stvari, to nije bilo ništa drugo nego strah. Jer bi Demijan od mene zatražio više nego što su roditelji tražili, mnogo više, on bi pokušavao da me podsticanjem i opominjanjem, ruganjem i ironijom načini samostalnijim. Ah, to danas znam: ništa na svetu nije čoveku odvratnije negoli da pođe putem koji ga vodi ka njemu samome!

Pri svem tom, nisam mogao, otprilike posle pola godine, da odolim iskušenju, i pri jednoj šetnji zapitao sam svoga oca šta je u stvari s tim što neki ljudi proglašavaju Kaina boljim nego što je Avelj.

On je bio veoma začuđen, i objasnio mi je kako to shvatanje nije novo. Ono se bilo pojavilo čak i u prahrišćansko doba, i propovedano je po sektama, od kojih se jedna nazivala „kainitima”. Ali, naravno, ta bezumna nauka nije ništa drugo nego pokušaj satanin da razori našu veru. Jer kad bismo

verovali u Kainovo pravo i u Aveljevo nepravo, iz toga bi proizišlo da se Bog prevario da, prema tome Bog iz Biblije nije pravi i jedini, nego da je lažni. Doista su kainiti nešto slično i učili i propovedali: ali je ta jeres već davno iščezla iz čovečanstva, i on se samo čudi kako je neki moj školski drug mogao doznati nešto od toga. U svakom slučaju, opomenuo me je ozbiljno da se okanim tih misli.

III

RAZBOJNIK

Imao bih da pričam o mnogo čemu lepom, nežnom i vrednom ljubavi iz moga detinjstva, o svojoj zakriljenosti kraj oca i matere, o detinjskoj ljubavi i prilično razigranom živovanju i blagoj, dragoj, svetloj okolini. Ali mene zanimaju samo oni koraci koje sam učinio u svom životu da bih dopro do sebe samoga. Sve lepe tačke gde sam se odmarao, sva srećna ostrva i rajeve, čija mi draž nije ostala nepoznata, ostavljam da počivaju u sjaju daljine, i ne žudim da još jednom stupim u njih.

I zato govorim, dok se još zadržavam na svom dečaštvu, samo o onome što mi se novo dogodilo, što me je teralo unapred, što me je otkidalo od ranijeg.

Ti podstreci dolazili su uvek iz drugog sveta i uvek su donosili sa sobom strah, prisiljavanje i nečistu savest, uvek su bili prevratnički i dovodili u opasnost mir, u kome bih rado ostao da prebivam.

Nastupile su godine kada sam morao nanovo da otkrijem da u meni samom živi neki pranagon, koji je u dopuštenom i svetlom svetu morao nikom poniknuti i sakrivati se. Kao svakog čoveka, tako je i mene osećanje čulnosti koje se lagano budi, spopadalo kao neprijatelj i razairać, kao nešto zabranjeno, kao zavodjenje i greh. Ono što je moja radoznalost tražila, što mi je stvaralo snove, radost i strah, velika tajna puberteta, to nije nimalo dolikovalo brižljivo negovanom blaženstvu moga dečjeg spokojstva. Činio sam kao svi ostali. Vodio sam dvostruki život deteta koje nije više dete. Moja svest živela je u onom što me je okruživalo i što je bilo dopušteno, moja svest je poricala nov svet koji se pojavljivao na obzorju. Ali sam pored toga živeo u snovima, nagonima, željama podzemne vrste, preko kojih je onaj svestan život gradio sebi sve bojažljivije mostove, jer se detinji svet u meni rušio. Kao gotovo svi roditelji, tako ni moji nisu pritekli u pomoć životnim nagonima koji su se budili, ali o kojima se nije govorilo. Oni su samo s neiscrpnom brižljivošću pomagali moje beznadežne pokušaje da se oporekne stvarnost, i da se i dalje ostane u detinjskom svetu, koji je postajao sve nestvarniji i lažljiviji. Ne znam da li u tome roditelji mogu učiniti mnogo, ne prebacujem svojim ništa. To je bila moja lična stvar - da iziđem sa sobom na kraj i da nađem svoj put, i ja sam svoju stvar izveo rđavo, kao većina lepo vaspitane dece.

Svaki čovek preživljava tu teškoću. Za prosečnoga je to ona tačka u životu gde zahtev za vlastitim životom dolazi u najoštrij sukob sa okolnim svetom, gde se put unapred mora da izvojuje u najgorčoj borbi. Umiranje i ponovno rađanje, što je naša sudbina, mnogi doživljavaju samo jedanput u životu, prilikom raspadanja i laganog rušenja detinjstva, kad sve što smo zavoleli hoće da nas napusti, i kad najedanput osetimo oko sebe samoću i smrtnu hladnoću vasiona. I mnogi i mnogi nasuču se zauvek na ovaj sprud, i celog svog života privežu se bolno za ono što je u nepovrat prošlo, za san o izgubljenom raju, koji je najgrđi i najubitačniji od svih snova.

Da se vratimo na povest. Osećaji i snovi u kojima mi se najavljivao kraj detinjstva, nisu dovoljno važni da bi ih valjalo ispričati. Najvažnije je bilo ovo: „mračni svet”, „drugi svet” bio je ponovo tu. Što je nekad bio Franja Kromer, to je sad tinjalo u meni samom. A sa tim je i „drugi svet” spolja dobio ponovo prevlast nada mnom.

Od povesti sa Kromerom proteklo je više godina. Ono dramatično i grešno doba moga života bilo je već veoma daleko od mene, i činilo mi se da se istopilo ni u šta kao kakav kratak, težak san.

Franja Kromer je već odavno bio iščezao iz moga života; jedva sam obraćao pažnju kad bih ga kadgod sreo. Ali druga važna ličnost moje tragedije, Maks Demijan, nije više iščeznuo sasvim iz moga vidokruga. Pri svemu tom, on je dugo stajao daleko na ivici, vidljiv, ali bez uticaja. Tek postupno se ponovo približio, i od njega su opet zračile sile i uticaji.

Pokušavam da se prisetim svega što iz tog vremena znam o Demijanu. Godinu dana ili, može biti, i duže, nisam s njim govorio ni jedan jedini put. Izbegavao sam ga, a on se nije nikako nametao. Kad bi smo se ipak jednom sreli, klimnuo bi mi glavom. Tada bi mi se ponekad učinilo da u njegovoj ljubaznosti ima neki jedva primetan zvuk podrugljivosti ili ironičnog prebacivanja; ali sam možda to samo uobražavao. Stvar koju sam s njim doživio i čudnovat uticaj koji je on tada na mene izvršio, bili su kao zaboravljeni, i sa njegove i sa moje strane.

Istražujem njegovu ličnost i sada, kada ga se prisećam, vidim da je on ipak bio tu, i da sam ga zapažao. Vidim ga kako ide u školu, sam ili među drugim starijim đacima, i vidim ga kako se među njima kreće različit, usamljen i ćutljiv, kao u svom sazvežđu, opkoljen vlastitom atmosferom, živeći po vlastitim zakonima. Niko ga nije voleo, niko nije bio u prisnim odnosima s njim, osim njegove majke, a i s njome, izgleda da se nije ophodio kao dete, nego kao odrastao čovek. Učitelji su ga ostavljali na miru što je moguće više, bio je dobar đak, ali se nije starao da se ikome svidi, i s vremena na vreme čuli bismo kako se prepričavaju poneke reči, objašnjenja ili odgovori koje je on, kako se govorilo, dao nekom učitelju, i koji su se odlikovali oporim izazivanjem ili ironijom.

Prisećam se, zatvorenih očiju, i vidim kako njegova slika uskrsava. Gde je to bilo? Da, evo ga opet. To je bilo na ulici pred našom kućom. Tu sam ga video jednog dana kako stoji, s beležnicom u ruci. I video sam ga kako crta. Crtao je stari grb sa pticom nad našom kapijom. A ja sam stajao na prozoru, sakriven iza zavesa, i posmatrao ga, i spazio sam, duboko zadivljen, njegovo pažljivo, hladno, svetlo lice okrenuto ka grbu, lice kao u čoveka, istraživača ili umetnika, nadmoćno i puno volje, osobito svetlo i hladno, sa znalačkim očima.

I opet ga vidim. To je bilo malo docnije, na ulici stajali smo svi, pri povratku iz škole, oko jednog konja koji se srušio. On je ležao, još upregnut u rudu, ispred jednih seljačkih kola, frktao je tužno i njuškajući otvorenim nozdrvama po vazduhu, dok mu je krv lopila iz neke nevidljive rane, tako da se bela ulična prašina na njegovoj strani lagano napila i potamnela. Kad sam se, pošto mi se smučilo, okrenuo od tog prizora, spazio sam Demijanovo lice. On se nije bio progurao napred, stajao je sasvim pozadi, u zgodnom i prilično otmenom stavu, kako mu je i pristajalo. Pogled mu je izgledao upravljen na glavu toga konja, i opet je izražavao tu duboku, mirnu, skoro fanatičnu pažnju, ali ipak bez strasti. Morao sam dugo da ga posmatram, i tada sam osetio, mada toga nisam bio potpuno svestan, nešto veoma čudno. Video sam Demijanovo lice, i zapazio sam ne samo da on nema lice kao dečak, već da ima lice čoveka; zapazio sam još više: činilo mi se da vidim ili da osećam da to nije lice ni čoveka, nego nešto sasvim drugo. Izgledalo mi je da je u tome bilo i nečeg od ženskog lica, i upravo mi se to lice činilo, za trenutak, kao da nije ni muško ni detinje, ni staro ni mlado, nego nekako tisućgodišnje, nekako bezvremensko, sa otiscima iz drugih, prohujalih vremena. Tako su valjda izgledale životinje, ili drveće, ili zvezde - to nisam znao, nisam osećao jasno to o čemu sada kao odrastao čovek kazujem, ali sam osećao nešto slično. Možda je on bio lep, možda mi se sviđao, možda mi je bio i odvratniji to se nije moglo da utvrdi. Video sam samo: on je bio drukčiji nego mi, bio je kao životinja, ili kao duh, ili kao slika, ne znam kakav je bio, ali je bio drukčiji, drukčiji nego mi svi, kao što se ne da zamisliti.

Ništa više mi ne kazuje sećanje, a možda je i ovo uzeto delimično iz docnijih utisaka.

Tek kad sam bio nekoliko godina stariji, došao sam najzad opet u bliži dodir s njim. Demijan nije bio, kao što je to običaj, krizman u crkvi sa svojim vršnjacima, te su se s tim u vezi odmah ponovo

pronosili glasovi. Pričalo se opet po školi da je on Jevrejin, ili ne - da je neznabožac, a drugi su znali da je on zajedno sa svojom majkom bez ikakve religije, ili da pripada nekoj legendarnoj, lošoj sekti. U vezi s tim, čini mi se da sam čuo kako se podozreva da on živi sa svojom majkom kao sa kakvom draganom. Verovatno je on bio dotle vaspitan bez veroispovesti, ali je to sad izazvalo bojazan da će mu biti izvesna smetnja za njegovu budućnost. U svakom slučaju, njegova majka se odlučila da ga sad ipak pusti da učestvuje u prvom pričešću, dve godine docnije nego njegovi vršnjaci. I tako se zbililo da je sad mesecima bio moj drug u pripremi za krizmanje.

Neko vreme držao sam se sasvim daleko od njega, nisam hteo da ulazim u njegov život, bio mi je odviše opkoljen pričama i tajnama; ali, u stvari me je ometalo osećanje obaveze, koje je preostalo u meni još od afere s Kromerom. A upravo tada imao sam dosta posla sa svojim vlastitim tajnama. Nastava za prvo pričešće pala je za mene u isti mah kad i vreme odlučnog obaveštavanja o čulnim stvarima i, uprkos dobroj volji, time se veoma naškodilo mome interesovanju za pobožne pouke. Stvari o kojima je duhovnik govorio, ležale su daleko od mene u mirnoj, svetoj nestvarnosti, bile su možda sasvim lepe i dragocene, ali nimalo uzbudljive i od trenutnog značaja, a one druge stvari bile su upravo to u najvećoj meri.

Ukoliko me je ovo stanje činilo ravnodušnim prema nastavi, utoliko me više moja radoznalost približavala Maksu Demijanu. Nešto nas je, izgleda, vezivalo. Moram da pođem tim tragom što je moguće tačnije. Koliko mogu da se prisetim, to je počelo jednog časa rano ujutru, još dok je u učionici gorela svetlost. Naš duhovni učitelj bio je dospeo u govoru do priče o Kainu i Avelju. Ja sam jedva obraćao na to pažnju, bio sam sanjiv i jedva sam slušao. Tada sveštenik počeo uzdignutim glasom da govori ubedljivo o Kainovu znaku. U tom trenutku osetih neku vrstu dodira ili opamene; i kad podigoh oči, spazih lice Demijanovo kako se iz prednjih klupa osvrnulo unatrag prema meni, svetlih rečitih očiju, čiji je izraz mogao biti isto tako poruga kao i ozbiljnost. Gledao me je samo za trenutak, i ja odjednom napregnuto oslušnuh reči sveštenikove, čuh kako govori o Kainu i njegovu znaku, i osetih duboko u sebi znanje da to nije tako kao što nas je on učio, da se na to moglo gledati i drukčije, da je to moglo biti podložno kritici!

Od tog trenutka uspostavljena je ponovo veza između Demijana i mene. I čudnovato - čim se pojavilo to osećanje izvesne pripadnosti u duši, videh da se to kao na volšeban način prenelo i u prostorne odnose. Nisam znao da li je on sam mogao to da udesi ili je to bio puki slučaj - u to vreme verovao sam još čvrsto u slučaje; posle nekoliko dana Demijan je najedanput promenio svoje mesto na času religije i sedeo je upravo preda mnom (još znam kako sam rado usred groznog vazduha naše dupke pune učionice, vazduha koji je opominjao na zadah po sirotinjskim stanovima, upijao ujutru sa njegovog potiljka nežno svež miris sapuna); a posle nekoliko dana opet je on promenio mesto, i sada je sedeo pored mene, i tu je ostao da sedi preko cele zime i celog proleća.

Jutarnji časovi su se sasvim izmenili. Više nisu bili sanjivi i dosadni. Radovao sam im se! Ponekad smo obojica slušali sveštenika s najvećom pažnjom, i jedan pogled moga suseda bio je dovoljan da mi ukaže na neku čudnu povest, neku neobičnu izreku. A drugi njegov pogled, sasvim određen, bio je dovoljan da me opomene, da u meni podstakne kritiku i sumnju.

Ali vrlo često bili smo rđavi đaci, i nismo slušali ništa od cele nastave. Demijan je svagda bio uljudan prema učitelju i drugovima, nikada nisam video da pravi đacke nestašluke, nikada ga nismo čuli da se glasno smeje ili da ćaska, nikada nije navlačio na sebe prekor učiteljev. Ali sasvim tiho, i to više znacima i pogledima negoli došaptavanjem, umeo me je privući da učestvujem u njegovim vlastitim zanimanjima. Ova su delimično bila sasvim čudna.

Kazao bi mi, na primer, koji đaci pobuđuju njegovu radoznalost i na koji ih način on proučava. Neke je poznavao sasvim tačno. Pre časa bi mi kazao: „Kad ti načinim znak palcem, onda će se taj i

taj osvrnuti ka nama, ili će se počestati po vratu”, i tako dalje. Potom, za vreme časa, često kad ne bih na to mislio, Maks bi najedanput jednim uočljivim pokretom vrteo svojim palcem, ja bih brzo pogledao u naznačenog učenika, i uvek bih ga video, kao da je vučen kanapom, kako izvodi zahtevani pokret. Mučio sam Maksa da to jednom okuša i na učitelju, ali on to nije hteo da učini. Ali jednom kad sam došao na čas i kazao mu kako danas nisam naučio svoje zadatke, te se mnogo nadam da me sveštenik neće danas ništa pitati, on mi je onda pomogao. Sveštenik potraži đaka koji bi mu kazao jedan odlomak iz katihizisa, i njegovo lutajuće oko zaustavi se na mome licu svesnom svoje krivice. On se približavao lagano, pružio je prst ka meni, već je imao na usnama moje ime - kad odjednom postade rasejan ili nemiran, stade da namešta svoju jaknu, priđe Demijanu, koji ga je čvrsto gledao u lice, učini se kao da hoće nešto da ga zapita, ali se iznenada ponovo okrete, nakašlja se malo, i tada prozva drugog učenika.

I dok su me te šale veoma veselile, primetio sam postepeno kako moj prijatelj izvodi često istu igru i sa mnom. Dešavalo se da sam na putu za školu odjedanput osetio kako Demijan ide malo podalje za mnom, i kada bih se okrenuo, on je doista bio tu.

- Možeš li doista da udesiš da drugi mora da misli to što ti hoćeš? - pitao sam ga.

On je rado davao objašnjenje, mirno i ozbiljno, na njemu svojstven način, kao kakav odrastao čovek.

- Ne - reče on - to se ne može. Čovek u stvari nema slobodnu volju, mada to sveštenik priča. Niti može čovek da misli šta hoće, niti mogu ja uticati na njega da misli što ja hoću. Ali mi možemo nekoga dobro da posmatramo, i onda možemo često da kažemo prilično tačno šta on oseća ili misli, onda većinom možemo i da predvidimo šta će on učiniti idućeg trenutka. To je sasvim prosto, samo to ljudi ne znaju. Za to je, naravno, potrebno vežbanje. Postoje, na primer, među leptirima izvesni noćni leptiri kod kojih su ženke mnogo ređe nego mužjaci. Leptiri se množe isto tako kao sve životinje, mužjak oplodi ženku koja onda leže jaja. Ako sad imaš ženku ovog leptira - to su prirodnjaci često ispitivali - onda noću doleću toj ženki muški leptiri, i to sa daljine od više časova. Sa daljine od više časova, zamisli! Svi ti mužjaci osećaju na čitave kilometre tu jednu ženku koja je u tom kraju. Pokušavaju to da objasne, ali to ide teško. Mora biti da postoji izvesno čulo mirisa ili tako što, kao što možda dobri lovački psi mogu da pronađu neopažen trag i da pođu po njemu. Razumeš li? To su takve stvari, u prirodi ih ima puno, i niko ih ne može objasniti. Ali ja sad kažem: kad bi kod tih leptira ženke bile tako česte kao mužjaci, onda oni ne bi imali taj fini nos! Oni ga imaju samo zato što su se u tome obučili. Ako životinja ili čovek uprave svu svoju pažnju i svu svoju volju na neku određenu stvar, onda je i postignu. To je sve. Tako stoji stvar i sa tim što ti misliš. Dobro posmatraj nekog čoveka dovoljno dugo, onda ćeš o njemu znati više negoli on sam.

Meni je na vrh jezika bila reč „čitanje misli”; hteo sam da je izgovorim i da ga time podsetim na događaj s Kromerom, koji se zbio tako davno. Ali, i to je bila čudna stvar među nama dvojicom: nikad ni za živu glavu nismo ni on ni ja izrekli bilo kakav nagoveštaj o tome da se on jednom, pre više godina, tako ozbiljno upleo u moj život. Izgledalo je kao da nije nikad ranije bilo nešto između nas, ili kao da svako od nas čvrsto računa da je to drugi zaboravio. Desilo se čak jedno dvaput da smo išli zajedno ulicom i susreli Franju Kromera, ali nismo izmenjali ni pogleda, niti smu progovorili ijedne reči o njemu.

- Ali, kako stoji stvar s voljom? - zapitah ja. - Ti kažeš da čovek nema slobodnu volju. A onda opet kažeš da treba samo svoju volju da čvrsto uperimo na nešto pa ćemo onda moći da dostignemo svoj cilj. A to se ne slaže! Ako ja nisam gospodar volje, onda ja ne mogu po svome nahodjenju da je upravljam tu ili tamo.

On me lupnu po ramenu. To je činio uvek kad god bih ga čime obradovao.

- Dobro je što pitaš - reče on smejući se. - Mora uvek da se pita, mora uvek da se sumnja. Ali je ta stvar vrlo prosta. Kad bi takav jedan noćni leptir, na primer, hteo da upravi svoju volju na neku zvezdu ili nekud drugde, on to ne bi mogao. Samo - on to uopšte ne pokušava. On traži samo ono što za njega ima smisla i vrednosti, što je njemu potrebno, što on mora bezuslovno da ima. I upravo tu uspeva on i u onom što je neverovatno - on razvije neko čarobno šesto čulo, koje nema nijedna druga životinja osim njega! Mi ljudi imamo veće polje rada, dakako, i više radoznalosti negoli životinje. Ali, smo i mi vezani u jednom srazmerno prilično uskom krugu, i ne možemo da se vinemo izvan njega. Ja mogu, doduše, da maštam to i to, mogu možda da uobrazim kako hoću bezuslovno da odem na Severni pol, ili tako što, ali mogu da izvedem i da dovoljno jako htednem samo ono za šta se želja u meni potpuno usadila, ako je moje biće doista njome potpuno ispunjeno. Čim je to slučaj, čim ti štogod okušaš što ti je zapovedeno iz dna duše, onda to i ide, onda možeš da upregneš svoju volju kao kakvog valjanog paripa. Ako ja sad, na primer, stavim sebi u zadatak ovo: podejstvovaću da gospodin naš sveštenik ubuduće ne nosi više naočare - onda to ne ide. To je pusta igra. Ali kad sam, ove jeseni, dobio čvrstu volju da budem premešten iz svoje klupe tu spređa, to je išlo sasvim dobro. Onda se odjednom pojavio jedan koji je po azbuci dolazio pre mene i koji je dotle bio bolestan; pošto mu je neko morao napraviti mesto, naravno, ja sam bio taj koji sam to učinio, zato što je baš moja volja bila spremna da se smesta koristi prilikom.

- Da - rekoh - i meni je tada to izgledalo sasvim čudno. Od onog trenutka kad smo se mi zainteresovali jedan za drugog, ti si mi se primicao sve bliže. Ali kako je to bilo? U početku nisi ipak došao odmah da sediš pored mene, najpre si nekoliko puta sedeo u klupi tu pređa mnom, zar ne? Kako se to zbilo?

- To je bilo ovako: ni ja nisam jasno znao kuda hoću kad sam poželeo da odem sa svog prvog mesta. Znao sam samo da hoću da sedim dalje pozadi. Moja volja mi je nalagala da dođem k tebi, ali ja je još nisam bio svestan. Istovremeno je i tvoja vlastita volja privlačila, i pomogla mi je. I tek kad sam potom sedeo ovde pred tobom, postalo mi je jasno da mi se želja samo upola ispunila - i opazio sam da upravo nisam ništa drugo želeo nego da sedim pored tebe.

- Ali tada nije pridošao nijedan novajlija.

- Nije, ali tada sam prosto učinio ono što sam hteo i, ni pet ni šest, seo sam pored tebe. Dečko s kojim sam promenio mesto začudio se samo, i pustio mi je na volju. A sveštenik je, doduše, primetio jednom da je tu izvršena neka promena - uopšte, svakad kad on ima sa mnom posla, nešto ga potajno muči, jer on zna da se ja zovem Demijan, i da to nije u redu da ja sa svojim D u imenu sedim tu sasvim pozadi iza S! Ali mu to ne dopire do svesti, zato što je tome protivna moja volja, i zato što ga ja u tome jednako sprečavam. On svakad ponovo opazi da tu nije nešto u redu, i pogleda me, i stane da se misli, taj krasni gospodin. Ali ja za to imam jedan prost lek. Ja ga svaki put gledam sasvim čvrsto u oči. Gotovo svi ljudi to teško podnose. Svi se uzneimire. Ako hoćeš od nekoga nešto da postigneš, pa ga neočekivano pogledaš netremice u oči, a on se ne uznemiri, onda se okani toga! Nećeš kod njega ništa postići, nikada! Ali to je vrlo retko. Ja upravo poznajem samo jednog jedinog čoveka kod koga mi to ne pomaže.

- A ko je to? - zapitah brzo.

On me pogleda zažmirivši malo, što je činio kad god je bio zamišljen. Zatim otrže pogled, i ne dade mi odgovora a ja, i pored žestoke radoznalosti, nisam mogao da ponovim pitanje.

Ali mislim da je on tada govorio o svojoj majci. Sa njom je, kako je izgledalo, živeo veoma prisno, ali mi nije nikad govorio o njoj, nikada me nije vodio sa sobom kući. Jedva sam znao kako njegova mati izgleda.

U to vreme pokušavao sam ponekad da radim to isto što i on, i da svoju volju usredsredim na nešto tako da to moram postići. Bilo je tu želja koje su mi se činile dovoljno grešne. Ali ništa od svega toga nije bilo. Nisam mogao da prevalim preko srca i da govorim o tome s Demijanom. Šta sam sebi želeo, ne bih mu mogao priznati. A on to nije ni pitao.

U međuvremenu, moje verovanje u pitanjima religije bilo je pogdegd podriveno. Pri svem tom, ja sam se, u svome mišljenju, mada je ovo bilo potpuno podložno uticaju Demijanovu, razlikovao mnogo od svojih drugova, koji su ispovedali potpuno bezverje. Bilo je nekolicina takvih, i oni bi u datoj prilici govorili kako je smešno i nedostojno čoveka verovati u Boga, i kako priče kao što je ona o Svetoj Trojici i o Isusovom neokaljanom rođenju prosto nagone čoveka na smeh, i kako je sramota da se još danas prepričavaju takve trice. Ja se nisam ni u kom slučaju slagao s tim mišljenjem. I tamo gde sam sumnjao, iz celog iskustva svog detinjstva znao sam dovoljno o stvarnosti jednog pobožnog života, poput onog koji su vodili moji roditelji, i kako ovaj nije ni nedostojan, niti je licemeran. Štaviše, imao sam i pre i posle najdublje strahopoštovanje prema svemu religioznom. Samo me je Demijan bio navikao da priče i stavove vere posmatram i tumačim slobodnije, ličnije, s više razigranosti i s više mašte ili bar, uvek sam rado i s uživanjem pratio tumačenja koja mi je on izlagao. Mnogo šta bilo mi je, naravno, odveć okrutno, pa tako i stvar sa Kainom. A jednom za vreme nastave pred pričešće uplašio me je on jednim shvatanjem koje je, možda, bilo još smelije. Učitelj je bio govorio o Golgoti. Biblijsko izlaganje o patnjama i umiranju Spasiteljevu još je iz najranijeg doba ostavljalo na mene dubok utisak. Ponekada bih, kao mali dečko, o Velikom petku, pošto bi moj otac pročitao povest o stradanju, živeo svom dušom i potresen u tom putničkom, lepom, bednom, avetinjskom, a ipak ogromno živom svetu, u Getsemanskoj bašti i na Golgoti, a pri slušanju Stradanja po Mateju, od Baha, mračno snažan patnički sjaj ovog tajanstvenog sveta preplavio bi me svim mističkim jezama. Još i danas nalazim u toj muzici, i u „Actus tragicus”, suštinu sve poezije i sveg umetničkog izraza.

Na kraju toga časa reče mi Demijan zamišljeno:

- Tu ima nešto, Sinklere, što mi se ne sviđa, Pročitaj ponovo tu priču i oprobaj je ti sam, ima tu nečeg što je bljutavo. Naime, ta stvar s dvojicom razbojnika. Veličanstveno je to kako tri krsta stoje na bregu jedan do drugog! Ali sad ta sentimentalna priča iz knjiga starostavnih o čestitom razbojniku! Najpre je bio zločinac i počinio je prestupe, bog će ga sveti znati šta, sve, a sada se raskravljuje i svetkuje takve plačevne svečanosti popravljanja i kajanja! Kakva smisla, molim te, ima takvo kajanje dva koraka pred grobom? I to opet nije ništa drugo nego prava popovska priča, sladunjawa i nepoštena, premazana dirljivošću i sa visoko poučnom pozadinom. Kad bi danas morao da izabereš za prijatelja jednog od ta dva razbojnika, i kad bi morao promisliti kome bi od te dvojice mogao radije pokloniti poverenje, onda pouzdano to neće biti taj plačevni čovek koji se preobratio. Ne, izabrao bi drugog, taj je čovek, i on ima karakter. Mari on za preobraćanje koje u njegovom položaju može biti samo lepa priča! On ide svojim putem do kraja, i ne odriče se kukavički u poslednjem trenutku đavola koji mu je morao dotle pomagati. To je karakter, a ljudi od karaktera prolaze rđavo u biblijskoj priči. Možda je on čak potomak Kainov. Ne misliš li i ti tako?

Bio sam preneražen. Ovde u priči o raspeću mislio sam da sam sasvim kod svoje kuće, i tek, sad sam spazio kako sam je dotle slušao i čitao unoseći tako malo ličnoga, s tako malo uobrazije i mašte. Ipak mi je Demijanova nova misao zvučala kobno i pretila je da u meni obori pojmove na čijem daljem opstanku, smatrao sam, moram da nastojavam. Ne, ta nije se moglo titrati tako sa svim i svačim, čak i sa onim što je najsvetije.

On je spazio smesta, kao i uvek, moj otpor još pre nego što sam izustio reč.

- Znam već - reče on pomirljivo - to je stara priča. Samo nemoj da se uozbiljiš! Ali ću ti reći

nešto: ovo je jedna od tačaka gde može vrlo jasno da se vidi nedostatak u ovoj religiji. Stvar je u tome što je sav taj Bog, i iz Starog i iz Novog zaveta, doduše jedna odlična slika i prilika, ali ne ono što bi upravo trebalo da predstavlja. On je sve dobro, plemenito, očinsko, lepo, a i uzvišeno, osećajno - pa lepo! Ali u svetu postoji i nešto drugo. I to se sve sad prosto pripisuje đavolu, i ceo taj deo sveta, ta cela polovina se izlučuje i potpuno prećutkuje. Baš kao što uznose Boga, oca sveg života, a ceo čulni život, na kome život u stvari počiva, prosto prećutkuju i po mogućstvu proglašuju za đavolska posla i za grešan! Ja nemam ništa protiv što se taj bog Jehova poštuje, ni najmanje. Ali držim da treba sve da pošujemo i da smatramo za sveto, ceo svet, ne samo tu veštački odvojenu, zvaničnu polovinu! Dakle, morali bismo pored službe bogu imati i službu đavolu. To bih smatrao za pravilno. Ili bi se, pak, morao stvoriti jedan bog koji u sebe uključuje i đavola, i pred kojim se ne mora zažmureti kad se dešavaju najprirodnije stvari na svetu.

Bio se gotovo ražestio, protiv svoje navike; ali se odmah potom ipak smešio nanovo, i nije više navaljivao na mene.

Ali u meni te reči pogodiše zagonetku svih mojih dečaćkih godina, koju sam besprekidno nosio u sebi, i o kojoj nisam nikada nikome kazao ni reči. Šta je Demijan tu kazao o bogu i đavolu, o božanski zvaničnom :i s mukom prećutanom đavolskom svetu, to je bilo upravo moja vlastita misao, moj vlastiti mit, misao o dvama svetovima ili polovinama sveta - o svetloj i mračnoj. Saznanje da je moj problem problem svih ljudi, problem sveg života i mišljenja, prelete preko mene iznenada kao sveta senka, i spopade me bojazan i strahopoštovanje kad opazih i najedanput osetih kako moj najprisniji, lični život i mišljenje uzimaju dubokog udela u večitoj struji velikih ideja. Saznanje nije bilo radosno, mada mi je na neki način povlađivalo i usrećivalo me. Ono je bilo surovo i prijalo je oporo, jer je u njemu bilo prizvuka odgovornosti, osećanja da se više ne sme biti dete, samostalnosti.

Otkrivajući prvi put u svome životu tako duboku tajnu, ispričao sam svome drugu o mome shvatanju „dva sveta”, koje je postojalo počev od mojih najranijih detinjskih dana, i on je smesta video. kako mu na taj način moje najdublje osećanje povlađuje i daje za pravo. Ali njegov običaj nije bio da tako što iskoristi. On je to slušao s pažnjom dubljom nego ikada dotle, i gledao mi je u oči, dok nisam morao da odvratim svoje na drugu stranu. Jer sam u njegovom pogledu video opet tu čudnu, životinjsku bezvremenost, tu nedokučivu starost.

- Drugi put govorićemo više o tome - reče on s puno obzira prema meni. - Vidimda ti misliš više nego što možeš ikome reći. Ako je to tako, onda takođe znaš da nisi nikada potpuno proživio ono o čemu si mislio, a to nije dobro. Samo ono razmišljanje što proživljujemo ima vrednost. Ti si znao da je tvoj „dopušteni svet” samo polovina sveta, i pokušao si da drugu polovinu izlučiš iz sebe, kao što to čine sveštenici i učitelji. To ti neće poći za rukom! To ne polazi za rukom nikome ko je jednom započeo da razmišlja.

Te su me reči pogodile duboko.

- Ali - gotovo viknuh – najzad, ipak postoje neosporno i istinski zabranjene i ružne stvari, ta to ne možeš poricati. A te su, eto, zabranjene, i moramo da ih se odrekujemo. Ta ja znam da postoji ubistvo i svi mogući poroci, ali zar da ja, samo zato što to postoji, odem i da postanem zločinac?

- Danas nećemo izići na kraj s time - ublažavao je Maks. - Svakako ne treba da ubijaš ili da vršiš nasilja nad devojkama, to ne. Ali ti još nisi dospeo dotle gde se može uvideti šta upravo znači „dopušteno” i „zabranjeno”. Osetio si tek parče istine. Drugo će tek doći, možeš se na to osloniti! Na primer, valjda otpre godinu dana, imaš u sebi nagon koji je jači od svih ostalih, i on važi za „zabranjen”. Naprotiv, Grci i mnogi drugi narodi načinili su taj nagon božanstvom, i odavali mu poštovanje na velikim svečanostima. Dakle „zabranjeno” nije ništa večito, ono se može promeniti. Ta i danas sme svako spavati s jednom ženom, čim je s njom bio kod sveštenika i venčao se s njome.

Kod drugih naroda je to drukčije, još i danas. Stoga svako od nas mora da iznađe sam za sebe šta je dopušteno a šta zabranjeno - šta je njemu zabranjeno. Može čovek da ne učini nikad nešto zabranjeno, a pri tome može da bude veliki nitkov! A isto tako - obrnuto. To je, u stvari, samo pitanje udobnosti. Ko suviše voli udobnost i ne želi sam da razmišlja i sam da bude sudija, taj se prosto pokori zabranama, kao što su već propisane. Njemu je lako. Drugi, pak, osećaju sami zapovesti u sebi, njima su zabranjene one stvari koje svaki častan čovek svakodnevno radi, a dopuštene su im druge stvari, koje su inače na rđavu glasu. Svako mora sam da odgovara za svoje postupke.

Izgleda da se najedanput pokajao što je toliko kazao, te prekide. Već tada sam mogao kroz svoje čuvstvo unekoliko da shvatim šta je on pri tome osećao. Ma kako da je obično s prijatnošću i na oko površno izlagao ono što mu je padalo na um, ipak nije mogao, kao što jednom reče, ni za živu glavu da podnese razgovor „samo radi razgovora”. Ali kod mene je osećao, pored prave radoznalosti, suviše igre, suviše uživanja u pametnom ćaskanju, ili tako štogod, rečju, oskudicu u savršenoj ozbiljnosti.

Pročitavši nanovo poslednju reč koju sam napisao - „savršena ozbiljnost” - pade mi iznenada na um druga jedna scena koja je ostavila na mene utisak najdublji od svih što sam doživeo s Maksom Demijanom u onom još poludetinjskom dobu.

Naše krizmanje se približavalo, i na poslednjim časovima duhovne nastave govorilo se o tajnoj večeri. Sveštenik je tome pridavao mnogo značaja i ulagao je truda; i doista se u tim časovima osećalo nešto od svetosti i naročitog raspoloženja. Ali upravo za vreme tih nekoliko poslednjih časova nastave moje misli bile su vezane za drugo, to jest za ličnost moga prijatelja. Očekujući krizmanje, koje nam je protumačeno kao svečani prijem u crkvenu zajednicu, nametala mi se neotklonjivo misao da je za mene vrednost ove gotovo polugodišnje verske nastave bila ne u tome što smo ovde naučili, nego u blizini i uticaju Demijanovu. Sad sam bio spreman ne da budem primljen u crkvu, nego u nešto sasvim drugo - u bratstvo misli i ličnosti, koje je nekako moralo postojati na zemlji, i čiji je predstavnik ili vesnik, kako sam osećao, bio moj prijatelj.

Pokušao sam da potisnem tu misao, želeo sam ozbiljno, uprkos svemu, da doživim svečanost krizmanja s izvesnim dostojanstvom, a ova se, izgledalo je, malo slagala s mojom novom mišlju. Ali ma šta sam radio, misao je bila tu, i ona se potpuno slila u meni s mišlju na skorašnju crkvenu svečanost, i bio sam spreman da nju svetkujem drukčije nego drugi: trebalo je da ona za mene označi prijem u jedan misaoni svet koji sam poznao preko Demijana.

Tih dana sam opet jednom živo raspravljao s njime: to je bilo upravo pred jedan čas veronauke. Moj prijatelj je bio ćutljiv, i nije uživao u mome govoru, u kome sam se pravio kao kakav matorac i bogzna kako važan.

- Govorimo odviše - reče on s neuobičajenom ozbiljnošću. - Pametan govor ne вреди ništa, baš ništa. Samo se čovek udalji od samoga sebe. A udaljiti se od samoga sebe jeste greh. Čovek mora umeti da se uvuče potpuno u samoga sebe, kao kornjača.

Odmah potom ušli smo u učionicu. Čas je započeo, ja sam se trudio da pazim, a Demijan mi pri tome nije smetao. Posle kratkog vremena počeo sam da osećam sa one strane gde je on pored mene sedeo nešto neobično, neku prazninu ili hladnoću ili nešto slično, kao da je to mesto neočekivano ostalo prazno. Kad je to osećanje počelo da me pritešnjava, ja, se osvrtoh.

Tada opazih svog prijatelja kako sedi, uspravljen i u lepom stavu, kao i inače. Ali je ipak izgledao sasvim drukčije nego inače, i nešto je izbijalo iz njega, nešto ga je okruživalo što ja nisam poznao. Mislio sam da je sklopio oči, ali smotrih da ih drži otvorene. Ali one nisu gledale, nisu zapažale, bile su ukočene i upravljene u unutrašnjost njegovu ili u neku veliku daljinu. Sedeo je tu potpuno

nepomičan, činilo mi se kao da i ne diše, usta su mu bila izrezana kao od drveta ili kamena. Lice mu je bilo bledo, ravnomerno bledo, kao kamen, a mrka kosa bila je na njemu ono što je najživlje. Ruke su mu počivale pred njim na klupi, bez života i mirno kao kakav predmet, kao kamenje ili voće, blede i nepomične, ali ne opuštene, nego kao čvrst, dobar omotač oko skrivenog snažnog života.

Uzdrhtah od toga prizora. Mrtav je, pomislih, i to gotovo izgovorih glasno. Ali sam znao da nije mrtav. S prikovanim pogledom utonuh u njegovo lice, u tu bledu, kamenu obrazinu, i osećah: to je Demijan! Kakav je on inače bio, kad je sa mnom išao i govorio, to je bio samo upola Demijan, jedan koji je samo za izvesno vreme igrao neku ulogu, prilagođavao se, i iz predusretljivosti činio isto što i mi. Pravi Demijan, pak, izgledao je ovako, ovako kao ovaj, tako okamenjen, prastar, životinjski, pravi kamen, lep i hladan, mrtav i u potaji pun nečuvenog života. A oko njega unaokolo ta mirna praznina, taj etar i zvezdani prostor, ta usamljena smrt!

Sad se on sasvim uvukao u sebe, osećao sam s jezom. Nikada nisam bio tako usamljen. Nisam imao udela u njemu, bio mi je nedokučiv, bio mi je dalji negoli da je bio na najudaljenijem ostrvu na svetu.

Nisam mogao da shvatim kako to niko osim mene ne vidi! Trebalo je da svi gledaju ovamo, trebalo je da se svi užasnu! Ali niko nije na njega obraćao pažnju. Sedeo je ukrućen kao kakav kip, i, kao što sam morao pomisliti, kao idol; jedna muva mu pade na čelo, protrča mu lagano preko nosa i usana - on ne zadrhta nijednom borom.

Gde, gde je bio sada? Šta je mislio, šta je osećao? Da li je bio na nebu, u paklu?

Nije mi bilo moguće da ga o tome ispitujem. Kad sam ga, na kraju časa, video kako ponovo živi i diše, kad je njegov pogled sreo moj, bio je kao pre. Odakle je došao? Gde je bio? Izgledao je umoran. Lice mu je opet imalo boju, ruke su mu se ponovo kretale, ali mrka kosa bila je sad bez sjaja, i kao umorna.

Idućih dana predavao sam se više puta u svojoj spavaćoj sobi novom vežbanju: sedeo sam kruto na stolici, ukočio sam oči, držao sam se potpuno nepomično i čekao sam: koliko mogu tako da izdržim, i šta ću pri tome da osetim. Ali sam se samo zamorio, i dobio sam žestok svrab u očnim kapcima.

Uskoro potom bilo je krizmanje, o kome mi nisu ostale nikakve važne uspomene.

A sad je sve postalo drukčije. Detinjstvo se raspalo oko mene. Roditelji su me posmatrali s izvesnom zabunom. Sestre su se sasvim otuđile od mene. To otrežnjavanje izopačilo mi je i izbledelo uobičajena osećanja i radosti; gradina je bila bez mirisa, šuma me nije mamila, svet je stajao oko mene kao rasprodaja starih stvari, bljutav i bez draži, knjige su bile hartije, muzika je bila šum. Tako s jesenjeg drveća opada lišće, ono to i ne oseća, niz njega curi kiša, ili sunce, ili mraz, a u njemu se život lagano uvlači u najuže i najunutrašnije kutove. Ono ne umire. Čeka.

Bilo je odlučeno da posle školskog raspusta odem u drugu školu i prvi put od kuće. Pokatkad mi se mati približavala s osobitom nežnošću, praštajući se unapred sa mnom, trudeći se da mi usadi u srce ljubav, žudnju za kućom i nezaborav. Demijan je bio otputovao. Bio sam sam.

IV BEATRIČA

Ne videvši ponovo svoga prijatelja, oputovao sam na kraju raspusta u St. Moji roditelji pođoše sa mnom, i predadoše me sa svom mogućnom brižljivošću zaštititi jednog zavoda za dečake, kod nekog gimnazijskog nastavnika. Ukočili bi se od užasa da su znali u šta ću ovde upasti.

Još se postavljalo pitanje da li će vremenom moći od mene da postane dobar sin i upotrebljiv građanin, ili moja priroda stremi ka drugim putevima. Moj poslednji pokušaj da u senci očinske kuće i duha budem srećan trajao je dugo, pokadšto je gotovo srećno uspevao, ali bi naposljetku potpuno promašio.

Čudnovata praznina i usamljenost, koju sam prvi put počeo da osećam za vreme školskog raspusta posle moga krizmanja (kako li sam je tek docnije upoznao, tu prazninu, taj proređeni vazduh!), nije tako brzo prolazila. Rastanak sa zavičajem podneo sam neobično lako, i stideo sam se upravo što nisam bio bolećiviji; sestre su plakale bez ikakva razloga, a ja to nisam mogao.

Čudio sam se sam sebi. Uvek sam bio osećajno dete, a u stvari prilično dobro dete. A sad sam bio sasvim izmenjen. Držao sam se potpuno ravnodušno prema spoljnom svetu, i danima sam bio zaposlen samo time da oslušujem šta se u meni zbiva, i da čujem struje, zabranjene i mračne struje, koje su podzemno u meni žuborile. Porastao sam vrlo brzo, tek u poslednjoj polovini godine, i obreo sam se i izdžigljao mršav i nedozreo u svetu. Dečačka ljubaznost bila je kod mene sasvim iščezla - osećao sam da me ovakvog ne mogu voleti, a nisam nimalo voleo ni sam sebe. Često sam osećao veliku čežnju za Maksom Demijanom; ali neretko mrzeo sam ga takođe, i pripisivao sam njemu krivicu što je moj život osiromašio, jer sam to smatrao kao kakvu ružnu bolest.

U našem đaćkom zavodu u početku me nisu ni voleli ni poštovali; najpre su me zadirkiivali, a potom su se povukli od mene, i gledali u meni licemera i neprijatnog osobenjaka. Ja sam se sebi svideo u toj ulozi, preterivao sam još u njoj, i srdito sam se uvukao u usamljenost, koja je spolja izgledala stalno kao najmuškije preziranje sveta, dok sam potajno često podlegao napadima sete i očajanja, koji su me proždirali. U školi sam trošio znanja nagomilana još kod kuće, taj razred je zaostajao malo iza moga ranijega, te sam stekao naviku da svoje vršnjake posmatram malo prezrivo, kao decu.

Tako je teklo godinu dana i nešto više, i prve posete kući o raspustu nisu donele nove zvuke; rado sam oputovao opet natrag.

Bio je početak novembra. Bio sam se navikao da po svakojakom vremenu pravim male šetnje, pri kojima sam se predavao razmišljanju i često uživao neku vrstu naslade, naslade pune melanholije, preziranja sveta i preziranja samoga sebe. Tako sam jedne večeri tumarao po vlažnom, maglovitom sutonu po okolini grada; široki drvored javnoga parka stajao je potpuno napušten i pozivao me, po putu je popadao debeo sloj lišća, po kome sam premetao nogama s tamnom nasladom; mirisalo je vlažno i gorko; udaljena drveta pojavljivala su se iz magle kao senke, avetinjski velika.

Na kraju aleje zastadoh u nedoumici. Gledao sam ukočeno u crno lišće i udisao požudno moker miris prohujalosti i umiranja, čemu se odazivalo i što je pozdravljalo nešto u meni. O, kako je život bio bezukusan!

Sa jedne sporedne staze dolazio je neki čovek u ogrtaču koji je lepršao. Ja htedoh da pođem dalje,

ali me on dozva.

- Alo, Sinklere!

On pride. To je bio Alfons Bek, najstariji đak u našem zavodu. Uvek mi je bio prijatan, i nisam imao ništa protiv njega, osim to što se on sa mnom kao sa svima mlađima ponašao uvek ironično i očinski. Pričalo se za njega da je snažan kao medved, da drži pod papučom gospodara našeg zavoda, a bio je junak mnogih priča o gimnazijalcima.

- Šta tu radiš? - viknu on srdačno, tonom kojim su se služili veći đaci, kad bi se pokadšto snishodili do jednog od nas. - E, da se opkladimo, pišeš pesme?

- Ne pada mi na um - odbih ja oporo.

On prsnu u smeh, pođe pored mene i stade da ćaska, kao što nisam bio navikao.

- Ne treba da se plašiš, Sinklere, da ja možda to ne razumem. Ima tu nešto kad se ide ovako uveče po magli, ovako s jesenjim mislima, onda se rado pišu stihovi, znam ja već. O prirodi što umire, naravno, i o izgubljenoj mladosti, koja naliči na nju. Vidi Hajnriha Hajnea.

- Nisam ja tako sentimentaln - branio sam se.

- E, pa dobro! Ali čini mi se da je dobro kad čovek po ovom vremenu potraži neko mirno mesto gde ima čaša vina ili tako što. Hoćeš li da podeš malo sa mnom? Baš sam sasvim sam. Ili nećeš? Ne bih hteo da sam tvoj zavodnik, dragi, ako treba da budeš dečko za ugled.

Uskoro potom sedeli smo u jednoj maloj krčmi u predgrađu, pili neko sumnjivo vino, i kucali se debelim čašama. U početku mi se to slabo svidelo, ali u svakom slučaju bilo je nešto novo. Ali, nenaviknut na vino, postadoh ubrzo vrlo razgovoran. Kao da se na meni probio prozor, svet je sijao unutra - kako dugo, kako strahovito dugo nisam ništa govorio od srca! Pao sam u maštarije, i usred toga istrtljah priču o Kainu i Avelju!

Bek me je slušao sa zadovoljstvom - najzad neko kome sam nešto davao! On me lupnu po ramenu, nazva me đavolskim sinom, i meni se srce nadme od slasti što mogu iz mene da poteku sladostrasno ustavljene potrebe govora i saopštavanja, što sam priznat i što važim za nešto kod starijeg druga. Kad me on nazva genijalnim raspusnikom, ta reč mi se uli u dušu kao slatko, jako vino. Svet je goreo u novim bojama, misli su mi priticale iz stotinu bezočnih izvora, duh i vatra buktali su u meni. Govorili smo o nastavnicima i drugovima, i činilo mi se da se divno razumemo. Govorili smo o Grcima i neznabošcima, i Bek je hteo po svaku cenu da me navede na priznanje mojih ljubavnih pustolovina. Ali tu nisam mogao da idem s njim ukorak. Nisam ništa bio doživeo, nisam imao šta da pričam. A ono što sam u sebi osećao, izgradio, izmaštao, to je doduše gorelo u meni, ali ga čak ni vino nije moglo da raskravi i dovede do govora. O devojkama je Bek znao mnogo više, i te bajke slušao sam sav usplamteo. Neverovatne stvari sam tada doznao; ono što se nikad nije moglo smatrati mogućim, postade gola stvarnost, činilo se da se samo po sebi razume. Alfons Bek je sa svojih možda osamnaest godina već bio nakupio iskustva. Između ostalih to da devojkama nije ni do čega toliko stalo koliko da se kindure i da imaju udvarača, i to je bilo sasvim lepo, ali to nije ono što je pravo. U tome se kod žena može nadati većem uspehu. Žene su mnogo pametnije. Na primer, gospođa Jagelt, koja ima dućan sa vežbankama i pisaljka, s njom bi se dalo govoriti, a šta se sve već odigralo iza njene tezge, to ne bi moglo ući ni u jednu knjigu.

Sedeo sam duboko omađijan i zanet. Svakako, ja baš ne bih mogao da volim gospođu Jagelt - ali ipak, to je bilo nečuveno. Činilo mi se da na svetu teku izvori, bar za odraslije, o kojima nisam nikad ni sanjao. U tome je, doduše, bio neki lažan zvuk, i sve je prijal gore i više, svakidašnjije nego što je, po mom shvatanju, trebalo da prija ljubav - ali ipak, to je bila stvarnost, to je bio život, i pustolovina. Pored mene je sedeo neko ko je to doživeo, kome se to činilo kao nešto što se samo po sebi razume.

Naši razgovori srozali su se malo. Izgubili su nešto. I ja nisam više bio genijalni, mali stvor; sada sam bio samo dečko koji je slušao šta mu priča jedan čovek. Ali i tako još - prema onome što je već mesecima i mesecima bio moj život - ovo je bilo divno, ovo je bilo kao u raj. Osim toga to je bilo - što sam tek postupno počeo da osećam - zabranjeno, veoma zabranjeno, počev od sedenja po krčmama do ovoga što smo razgovarali. U svakom slučaju, osetio sam u tome duh, osetio prevrat.

Sećam se te noći s najvećom razgovetnošću. Kad smo obojica pošli doma kasno, po hladnoj, vlažnoj noći, pored gasnih fenjera koji su mutno goreli, bio sam prvi put pijan. To nije bilo lepo, bilo je do krajnje mere mučno ali pri svem tom, to je imalo u sebi još nešto, neku draž, neku sladost, bilo je pobuna i orgija, bilo je život i duh. Bek se bodro zauzeo za mene, mada me je gorko koreo kao žutokljunog početnika, i doveo me je, noseći me upola, kući, gde mu je pošlo za rukom da mene i sebe krišom prebaci kroz otvoren prozor na tremu.

Ali dok sam se, trezneći se, budio s bolovima posle sasvim kratkog čvrstog sna, spopade me neki besmisleni jad. Sedeo sam u postelji; još sam imao na sebi dnevnu košulju moje odelo i obuća ležali su na podu rastureni, i mirisali na duvan i povraćeno jelo. Između glavobolje, muke i besomučne žeđi pojavi mi se u duši slika, kojoj već odavna nisam pogledao u oči. Video sam zavičaj i roditeljski dom, oca i majku, sestre i baštu, video sam svoju mirnu spavaću sobu u svome domu, video sam školu i trg, video sam Demijana i časove nastave pred pričešće - i sve to bilo je svetlo, sve je bilo preplavljeno sjajem, sve je bilo izvanredno, božansko i čisto, i sve, sve je to - sada sam to znao - još juče, još pre nekoliko časova, bilo moje, čekalo na mene, a sada je, tek sada u ovome času, potonulo i bilo prokleta, nije više bilo moje, guralo me od sebe, gledalo na mene s gađenjem! Sve što mi je bilo drago i prisno, sve što sam ikada do u najudaljenije, najzlaćanije vrtove detinjstva bio doznao od svojih roditelja, svaki poljubac majčin, svaki Božić, svako pobožno, svetlo nedeljno jutro u našem domu, svaki cvet u gradini - sve je bilo opustošeno, sve sam pogazio nogama! Da su sad bili došli panduri i da su me vezali, i kao izroda i oskrvnitelja hrama povelili na vešala, ja bih se saglasio s njima, rado bih bio pošao, našao bih da je to pravo i dobro.

Dakle, takva mi je bila duša! Meni, koji sam hodao po svetu i prezirao ga! Meni, koji sam bio u duhu ponosit, i koji sam mislio iste misli kao i Demijan! Takav sam bio, dakle, izrod i svinja, pijan i okaljan, gnusan i prost, raspusna zver, prepadnut groznim nagonima! Takav sam bio, dakle, ja koji sam dolazio iz onih vrtova gde je sve bilo čistota, sjaj i ljupka nežnost, ja koji sam nekad voleo Bahovu muziku i lepe pesme! Slušao sam još s gađenjem i pobunjenošću svoj vlastiti smeh, pijani i neobuzdani, koji je izbijao na mahove i budalasto. Takav sam bio ja!

Ali, uprkos svemu, gotovo sam uživao što patim te muke. Tako dugo sam slepo i tupo gamizao, tako je dugo moje srce ćutalo i, osiromašeno, sedelo u kutu, da su mi čak i ove samooptužbe, ova groza, sve ovo gnusno osećanje u duši bili dobrodošli. Ta to je ipak bilo osećanje, tu je ipak lizao plamen, drhtalo je srce pri tome! Zbunjeno sam osećao pored te bede nešto kao oslobođenje i proleće.

Međutim, posmatrano spolja, ja sam se sve dublje i dublje srozavao. Prvo opijanje uskoro nije bilo više prvo. U našoj školi se mnogo bančilo i teralo kera, ja sam bio od najmlađih među onima koji su to činili, i uskoro nisam više bio samo trpljen i mali, nego predvodnik i zvezda, proslavljeni, neustrašivi posetilac krčmi. Opet sam pripadao potpuno mračnom svetu, đavolu, i u tom svetu važio samo kao „laf”.

Pri tome sam se osećao čemerno. Živeo sam u orgijanju koje me je upropašćivalo, i dok sam kod drugova važio za vođu i vraga, za đavolski odsečnog i duhovitog momka, duboko u meni lepršala je zastrašena duša, puna zebnje. Sećam se još kako su mi jednom udarile suze kada sam, pri izlazu iz jedne krčme, u nedelju ujutru, opazio kako se na ulici deca igraju, svetla i zadovoljna, sa sveže

očešljanom kosom i u nedeljnom ruhu. I dok sam ja, uz pivo i smeh za prljavim stolovima neuglednih kafanica, uveseljavao i često plašio svoje drugove nečuvenim cinizmom, gajio sam u skrovitosti srca strahopoštovanje prema svemu čemu sam se rugao, i u sebi sam se plaćući prostirao na kolena pred svojom dušom, pred svojom prošlošću, pred svojom majkom, pred Bogom.

To što se nisam nikada izjednačio sa svojim pratiocima, to što sam među njima ostao usamljen i što sam stoga mogao toliko da patim, to je imalo svoga razloga. Bio sam delija u piću i podrugljivac u volji najsirovijima, pokazivao sam duh i pokazivao srčanosti u svojim mislima i govorima o nastavnicima, školi, roditeljima, crkvi - odolevao sam skarednostima, i čak sam se usudio da izvedem i ja poneku - ali nikada nisam bio tamo kad su moji drugovi išli kod devojaka. Bio sam sam, i bio sam ispunjen žarkom čežnjom za ljubavlju, beznadežnom čežnjom, dok sam, sudeći po svome govoru, morao biti pečeni raspusnik. Niko nije bio lakše uvredljiv, niko stidljiviji nego ja. I kad god bih video mlade građanske devojke kako idu preda mnom, lepe i čiste, svetle i ljupke, one bi za mene bile izvanredni, čisti snovi, hiljadu puta bolje i čistije nego što je to meni dolikovalo. Neko vreme nisam takođe mogao više da idem u papirnicu gospođe Jagelt, jer kad god bih je pogledao i pomislio na to šta mi je o njoj pričao Alfons Bek, pocrveneo bih.

Ukoliko sam se sad u svom novom društvu više osećao stalno usamljen i drukčiji no ostali, utoliko sam se manje odvajao od njega. Doista ne znam više da li mi je upravo pijančenje i razmetanje ikada pričinjavalo zadovoljstvo, niti sam se ikada na pijenje tako navikao da nisam svakog puta osetio mučne posledice. Sve je to bilo kao neko prisiljavanje. Činio sam što sam morao, jer inače savršeno nisam znao šta da počnem sa sobom. Plašio sam se da budem dugo sam sa sobom, plašio sam se mnogih nežnih, stidljivih duševnih nastupa, prema kojima sam svagda osećao naklonost, plašio sam se nežnih ljubavnih misli, koje su mi tako često padale na um.

Jedno mi je ponajviše nedostajalo - prijatelj. Bilo je dva do tri druga, koji su mi bili vrlo dragi. Ali su se oni ubrajali u valjane, a moji poroci već odavna nisu ni za koga bili više tajna. Oni su me izbegavali. Kod ovih sam važio za beznadežnog predstavljača, kome se ljuljalo tlo pod nogama. Nastavnici su znali o meni mnogo štošta, bio sam više puta strogo kažnjavan, moje konačno otpuštanje iz škole bilo je nešto što se očekivalo. Ja sam sam to znao, već odavno nisam više bio dobar đak, nego sam se provlačio s prevarom i mukom, osećajući da tako ne može više dugo da traje.

Postoje mnogi putevi na kojima nas Bog može da usami i da dovede same k sebi. Tim putem je on tada pošao sa mnom. To je bilo kao kakav rđav san. Preko prljavštine i mulja, preko razbijenih pivskih čaša i noći provedenih u ciničnom ćaskanju, vidim sebe, ukletog sanjalicu, kako gamiže bez odmora i u mukama, po ružnom i kaljavom putu. Ima takvih snova pri kojima se, na putu ka princezi, zaglubi u brlogu, u sokačićima punim smrada i đubreta. Tako je bilo i sa mnom. Bilo mi je suđeno da na ovaj način postanem usamljen, i da između sebe i detinjstva podignem zatvorenu rajsku kapiju sa stražarima od kojih je zračilo odsustvo sažaljenja. To je bio početak, buđenje čežnje za samim sobom.

Još se uplaših i stresoh se, kad se prvi put, uzburan pismima starešine moga zavoda, moj otac pojavi u St., i stade neočekivano pred mene. Kad je on, krajem te zime, došao po drugi put, bio sam već okoreo i ravnodušan, pustio sam ga da grdi, pustio sam ga da moli, pustio sam ga da me podseća na majku. Naposletku se veoma ražestio, i rekao mi, ako se ne promenim, da će pustiti da me s grdnjom i sramotom isteraju iz škole, i da će me onda strpati u popravni zavod. Pa neka! Kad je tada otputovao, bilo mi ga je žao, ali on nije ništa postigao, nije više našao put k meni, i s časa na čas osećao sam da je to i zaslužio.

Šta će od mene biti, to mi je bilo svejedno. Na svoj neobičan i nelep način, svojim sedeljkama po kafanama i bacanjem svega na jednu kartu, zametnuo sam kavgu i sa svetom; to je bio moj način da

ulažem protest. Pri tome sam se upropašćivao, i ponekad bi mi se ta stvar učinila otprilike ovako: ako svetu nisu potrebni ljudi kao ja, ako on za njih nema boljeg mesta, nema uzvišenijih zadataka, onda ti ljudi kao ja prosto propadaju. Pa neka svet snosi tu štetu.

Božićni raspust te godine bio je bez ikakve radosti. Moja mati se preplašila kad me je ponovo videla. Bio sam izrastao još više, i moje mršavo lice izgledalo je sparušeno, sa opuštenim crtama i zapaljenim očnim kaptovima. Prvo garenje nausnica i naočari koje sam nosio od pre kratkog vremena, načinili su me njoj još više tuđim. Sestre ustuknuše i zakikotaše se. Sve je bilo bezutešno. Bezutešan i gorak razgovor s ocem u njegovoj sobi za rad, bezutešno pozdravljanje s nekoliko rođaka, a iznad svega bezutešno Badnje večer. Otkad sam se rodio, to je u našoj kući bio praznični dan, večer svečanosti i ljubavi, zahvalnosti, obnavljanja saveza između roditelja i mene. Ovoga puta sve je samo pritiskivalo i dovodilo u zabunu. Kao i inače, čitao je moj otac jevanđelje o pastirima na livadi „koji su čuvali tuda svoja stada”, kao i inače, stajale su sestre presrećne pred stolom sa svojim darovima, ali je glas očev zvučao neveselo, a lice mu izgledalo staro i potišteno, majka je bila žalosna, meni je sve bilo podjednako mučno i nepoželjno, darovi i čestitanja, jevanđelje i jelka sa svećicama. Česnica je mirisala slatko, i iz nje su kuljali gusti oblaci slatkih uspomena. Jelka je mirisala i pričala stvari koje više nisu postojale. Ja sam žudeo da dođe kraj toj večeri i praznicima.

Tako je išlo cele zime. Tek tu skoro bio sam dobio ozbiljan ukor od Nastavničkog saveta, s pretnjom da ću biti isključen iz škole. Neće još dugo trajati. E, pa šta mari.

Srdio sam se neobično na Maksa Demijana. Sve ovo vreme nisam ga više video. Početkom mog školovanja u St., pisao sam mu bio dvaput, ali nisam dobio odgovora; zato ga nisam ni posetio o raspustu.

U istom parku gde sam s jeseni susreo Alfonsa Beka, desilo se početkom proleća, upravo kad je trnovo šipražje počelo da zeleni, da mi je jedna devojka pala u oči. Bio sam pošao sam u šetnju, pun neprijatnih misli i briga, jer mi je zdravlje bilo narušeno; a osim toga, bio sam stalnim novčanim nezgodama, dugovao sam drugovima izvesne svote, morao sam pronalaziti nužne izdatke da bih dobio opet nešto od kuće, i u nekim radnjama bili su mi narasli računi za cigare i slične stvari. Nisu mi te brige duboko zadirale u srce; ako uskoro moj boravak ovde bude okončan, i ja odem pod led ili me odvedu u popravni zavod, onda mi nije nimalo stalo do tih nekoliko sitnica. Ali sam stalno živeo oči u oči s takvim nelepim stvarima, i patio sam od toga.

Onoga prolećnog dana u parku sreo sam jednu mladu damu, koja me je veoma privukla. Bila je visoka i vitka, otmeno obučena, i imala je pametno lice kao u dečaka. Svidela mi se smesta, ubrajala se u onaj tip koji sam voleo, i moja mašta počela je odmah da se bavi njome. Jedva da je bila nešto starija od mene, ali je bila mnogo izraslija, otmena i lepo građena, već gotovo potpuna dama, ali s nekim odsevom obesti i mladalaštva na licu, što sam voleo iznad svega.

Nikada mi nije bilo pošlo za rukom da se približim nekoj devojci u koju sam bio zaljubljen, i to mi nije pošlo za rukom ni kod ove. Ali utisak je bio dublji nego svi raniji, a uticaj ove zaljubljenosti na moj život bio je silan.

Odjednom sam opet imao jednu sliku pred sobom, uzvišenu i poštovanu sliku - ah, nikakva potreba, nikakav nagon u meni nije bio tako dubok i žestok kao želja za strahopoštovanjem i obožavanjem! Ja joj nadenuh ime Beatriča, jer sam o ovoj znao, iako nisam čitao Dantea, sa jedne engleske slike, čiju sam kopiju bio sačuvao. Tamo je bila jedna englesko-prerafaelistička devojačka prilika, izduženih udova i vitka, sa uzanom, dugačkom glavom i oduhovljenim rukama i crtama lica. Moja lepa, mlada devojka nije sasvim ličila na nju, mada je i ona imala tu vitkost i muškost oblika koju sam voleo, i nečeg od oduhovljenosti ili nadahnutosti lica.

Sa Beatričom nisam progovorio ni jedne jedine reči. Pri svem tom, ona je tada izvršila najdublji uticaj na mene. Ona je istavila pred mene svoju sliku, otvorila mi je svetište, načinila me je moliteljem u hramu. Iz dana u dan izostajao sam sa bančenja i noćnog tumananja. Mogao sam ponovo da budem sam, ponovo sam rado čitao, ponovo sam rado išao u šetnju.

Iznenadno preobraćenje navuklo mi je dosta ruganja. Ali, sad sam imao nešto da volim i da obožavam, imao sam opet ideal, život je bio pun naslućivanja i šarenog tajanstvenog svitanja - i to me je načinilo neosetljivim. Ponovo sam se udobno osećao sam sa sobom, mada samo kao rob i sluga jedne poštovane slike.

Na to vreme ne mogu da mislim bez izvesne tronutosti. Ponovo sam pokušao trudeći se iz dna duše da iz ruševina jednog skrhanog dela života izgradim sebi „svetao svet”, ponovo sam živeo sav u težnji da iz sebe izlučim mračno i zlo, i da potpuno boravim u svetlome, na kolenima pred bogovima. Pa ipak je taj sadašnji „svetao svet” bio u neku ruku moja vlastita tvorevina to nije više bilo bežanje natrag ka majci i padanje ničice pred nju i pod okrilje gde se nema nikakve odgovornosti: to je bila nova služba, koju sam sam pronašao i koju sam sam iziskivao, s odgovornošću i sa savlađivanjem samoga sebe. Čulnost od koje sam patio i od koje sam stalno bežao, sada je trebalo u ovoj svetoj vatri da se preobrazi u duh i pobožnost. Nije smelo da postoji ništa mračno, ništa ružno, ni noć kada se stenje, ni srce uzrujano od nepristojnih slika, ni osluškivanje na zabranjenim vratima, ni pohotljivost. Umesto svega toga podigao sam svoj oltar, sa slikom Beatriče, i, posvećujući se njoj, posvetio sam se duhu i bogovima. Udeo u životu, koji sam oduzeo tamnim silama, prineo sam svetlima na žrtvu. Moja svrha nije bila naslada, nego čistota; ne sreća, nego lepota i oduhovljenost.

Taj kult prema Beatriči izmenio je moj život iz temelja. Još juče nedozreo cinik, danas sam bio sluga u hramu, s ciljem da postanem svetac. Nisam odbacio samo rđav život, na koji sam se bio navikao, nego sam pokušavao da promenim sve, pokušavao sam da unesem čistotu, plemenitost i dostojanstvo u sve, mislio sam na to pri jelu i piću, pri govoru i oblačenju. Započinjao sam jutro umivajući se hladnom vodom, na šta sam se u početku s mukom prisiljavao. Ponašao sam se ozbiljno i dostojanstveno, držao sam se uspravljeno i načinio sam svoj hod sporijim i dostojanstvenijim. Posmatračima je to možda izgledalo smešno - u meni unutra sve to bilo je bogoslužjenje.

Od svih tih novih vežbi, u kojima sam tražio izraza za svoje novo osećanje, jedna mi je postala važna. Započeo sam da slikam. Počelo je time što engleska slika Beatričina, koju sam imao, nije bila dovoljno slična onoj devojci. Hteo sam pokušati da je slikam za sebe. Sa sasvim novom radošću i nadom uneo sam skupa u svoju sobu - otprе kratkog vremena imao sam svoju vlastitu sobu - lepu hartiju, boje i kičice, udesio sam paletu, staklo, porculanske šolje, pisaljke. Fine tempera-boje u malim olovnim valjcima, koje sam kupio, ushićavale su me. Među ovima je bilo jedno vatreno hromooksidno zelenilo, koje, čini mi se, vidim još i sada kako se blista prvi put u maloj, beloј šolji.

Započeo sam obazrivo. Slikati jedno lice, ta to je teško, i zato sam hteo da najpre okušam nešto drugo. Slikao sam šare, cveće i male, maštom dočarane predele, neko drvo kraj kapele, neki rimski most sa kiparisima. Ponekad sam se potpuno gubio u tom zabavnom delanju, i bio sam srećan kao kakvo dete s kutijom boja. Ali naposletku započeo sam da slikam Beatriču.

Nekoliko listova bili su potpuno neuspeli, i odbacio sam ih. Ukoliko sam više pokušavao da zamislim lice te devojke, koju sam s vremena na vreme sretao na ulici, utoliko mi je manje polazilo za rukom. Najzad sam se toga okanuo, i otpočeo sam prosto da slikam neko lice, podajući se mašti i putokazima koji su sami od sebe proisticali iz onoga što je već bilo započeto, iz boje i kičice. Iz toga je proizišlo neko lice kao u snu viđeno, i ja nisam bio nezadovoljan time. Ipak sam smesta nastavio ogled, i svaki novi list govorio je nešto jasnije, približavao se tipu, mada ni ukoliko stvarnosti.

Sve sam seviše navikavao na to da, utonuo u sanjarije, kičicom izvlačim linije i ispunjavam

površine, koje su bile bez uzora, koje su proisticale iz površnog pipanja, i iz nesvesnog. Najzad sam jednog dana, gotovo nesvesno, dovršio jedno lice koje mi je govorilo snažnije nego sva ranija. To nije bilo lice one devojke, to ono nije bilo nikada ni ubuduće. To je bilo nešto drugo, nešto nestvarno, ali zato ne manje dragoceno. Izgledalo je više kao glava nekog dečka negoli kao devojačko lice, kosa nije bila svetloplava kao u moje lepe devojke, nego mrka s crvenkastim prelivima, brada je bila jaka i čvrsta, ali usta purpurno crvena - sve je bilo malo kruto i ličilo na masku, ali je proizvodilo utisak i bilo je puno pritajenog života.

Dok sam tako sedeo pred dovršenim listom, ovaj je načinio na mene čudnovat utisak. Učinilo mi se kao neka vrsta božanskog lika ili svete maske. Upola muško, upola žensko, bez doba starosti, jake volje, a isto tako sanjalačko, ukočeno, isto tako kao i pritajeno živo. To lice mi je nešto kazivalo, pripadalo je meni, postavljalo mi je izvesne zahteve. I ličilo je na nekoga, ali nisam znao na koga.

Ta slika je neko vreme pratila sve moje misli, i delila moj život. Držao sam je skrivenu u jednoj fioci, da je niko ne dočepa, pa da mi se zbog nje ne ruga. Ali, čim bih ostao sam u svojoj sobici, izvlačio bih sliku napolje, i opštio s njom. Uveče bih je iglom prikačio na tapete iznad kreveta preko puta mene, posmatrao bih je sve dok ne zaspim, a ujutru bi moj prvi pogled pao na nju.

Upravo u to vreme započeo sam ponovo mnogo da sanjam, što sam kao dete svagda činio. Činilo mi se da već godinama nisam imao snove. Sad su ponovo došli, i to sasvim nova vrsta slika, a vrlo često uskrsavao je među njima moj naslikani lik, živ i razgovoran, prema meni prijateljski ili neprijateljski raspoložen, ponekad razvučen u grimasu, a ponekad beskrajno lep, skladan i plemenit.

Jednog jutra kad se probudih iz takvih snova, prepoznah ga odjedanput. Posmatrao me je kao izvanredno dobar poznanik, činilo mi se da me doziva po imenu. Činilo mi se da me poznaje, kao mati, činilo mi se da mi je odvajkada naklonjen. Uzdrhtala srca gledao sam ukočeno u list, u mrku, gustu kosu, upola ženska usta, ispupčeno čelo s osobitom ozarenošću (boja se sama od sebe tako presušila), i sve bliže sam u sebi osećao da sam ga prepoznao, da sam ga ponovo našao, da ga znam.

Skočih iz postelje, stadoh pred to lice, i posmatrah ga iz najbliže blizine, upravo u širom otvorene, zelenkaste, ukočene oči, od kojih je desno bilo više uzdignuto nego drugo. I odjedanput žmirnu to desno oko, žmirnu lako i fino, ali jasno, i u tom žmirkanju prepoznadoh sliku...

Kako sam samo mogao da to tako kasno pronađem! Ta to je bilo Demijanovo lice!

Docnije sam poredio list vrlo često sa pravim crtama Demijanovim, kakve su ostale u mome pamćenju. Nisu ni ukoliko bile iste, mada su bile slične. Ali je to ipak bio Demijan.

Jednom, jedne večeri u rano leto, sijalo je sunce koso i crveno kroz moj prozor, koji je bio okrenut ka zapadu. U sobi se spuštao suton. Tada mi pade na um da sliku Beatričinu, ili Demijanovu, zadenem iglom na prozorski krst, i da posmatram kako večernje sunce sija kroz nju. Lice se razli bez obrisa, ali crvenkasto oivičene oči, ozarenost na čelu i žestoka crvena usta goreli su iz ravne hartije duboko i divlje. Dugo sam sedeo preko puta njega, čak i kada se već ugasilo. I postupno me je obuzimalo osećanje da to nije ni Beatriča ni Demijan, nego - ja sam. Slika nije ličila na mene - a, kao što sam osećao, to i nije trebalo da bude - ali je ona bila to što je sačinjavalo moj život, to je bila moja unutrašnjost, moja sudbina ili moj demon. Tako bi izgledao moj prijatelj ako bih ga ja ikad našao. Tako bi izgledala moja dragana ako bih je ikada stekao. Takav bi bio moj život i takva bi bila moja smrt, to je bio zvuk i ritam moje sudbine.

Tih nedelja započeo sam da čitam jednu knjigu, koja je na mene načinila utisak dublji nego sve što sam ranije čitao. A i docnije, retko da sam još neku knjigu tako proživio; možda još samo Ničea. To je bila jedna sveska od Novalisa, s pismima i izrekama, od kojih nisam mnoge razumeo, ali koji su me ipak svi neizrecivo privlačili i plenili. Jedna od tih izreka pada mi sada na um. Napisah je perom pod slikom: „Sudbina i osećanje su imena jednog pojma”. Sada sam to razumeo.

Devojku koju sam nazvao Beatričom, sretao sam još često. Pri tom nisam više osećao uzbuđenje, ali zato uvek blagu saglasnost, neko osećajno naslućivanje: ti si privezana za mene, ali ne ti, nego samo tvoja slika - ti si komad moje sudbine.

Moja čežnja za Maksom Demijanom ponovo je postala silna. O njemu nisam znao ništa, već godinama ništa. Jedan jedini put o školskom raspustu bio sam se susreo s njim. Sad vidim da sam taj kratak susret zatajio u svojim beleškama, i vidim da sam to učinio iz stida i sujete. Moram to da nadoknadim.

Dakle, jednom za vreme školskog raspusta, kad sam s blaziranim i uvek nešto umornim licem iz moga kafanskog doba, tumarao po svome rodnome gradu, vitlao svojim štapom i zagledao se u stara, nimalo izmenjena, prezriva lica filistara, došao mi je u susret moj nekadašnji prijatelj. Čim sam ga spazio, stresao sam se. I munjevitom brzinom proletela mi je kroz glavu misao na Franju Kromera. Da li je ipak Demijan tu stvar doista zaboravio? Ta bilo je tako neprijatno što sam imao prema njemu tu obavezu, upravo, jedna glupa detinja priča, ali i pored toga obaveza.

Izgleda da je čekao hoću li mu se javiti, i kad sam to učinio što sam mogao nemarnije, pružio mi je ruku. To je opet bio njegov stisak ruke! Tako čvrst, topao, a ipak hladan, muški!

On mi se zagleda pažljivo u lice, i reče:

- Porastao si, Sinklere.

On sam, pak, učinio mi se sasvim nepromenjen, isto onako star, isto onako mlad kao uvek.

On mi se priključi i pođosmo u šetnju. Govorili smo o samim sporednim stvarima, ništa o nekadašnjici. Pade mi na um da sam mu nekad pisao više puta, ne dobivši od njega odgovora. Ah, da ih je samo zaboravio, ta glupa, glupa pisma! On o tome ne reče ni reči.

Tada još nije postojala Beatriča, niti slika, bio sam još usred svoga ruspunog doba. Pred gradom sam ga pozvao da svrati sa mnom u jednu kafanu. On pođe. Razmetljivo poručih bocu vina, nasuh, kucnuh se s njim, pokazah da sam odlično upoznat sa studentskim običajima oko pijenja, i ispraznih prvu čašu u jednom gutljaju.

- Odlaziš mnogo u kafane? - zapitao me on.

- Pa da - rekoh lenjo - šta da se inače radi? Na kraju krajeva, to je još uvek najveselije.

- Misliš? Može biti. Nešto u tome je vrlo lepo - zanos, bahantsko raspoloženje. Ali ja nalazim da se kod većine ljudi koji sede mnogo u krčmi to sasvim izgubilo. Čini mi se da je upravo to jurenje u krčmu nešto sasvim filistarsko. Jest, cele noći, sa zapaljenim buktinjama, uz pravi lepi zanos i pomamu! Ali tako stalno, jedan satljik za drugim, ta to doista nije ono pravo! Zar bi ti sebi mogao da predstaviš Fausta kako, iz večeri u več, sedi za unapred zadržanim stolom?

Ja ispih i pogledah ga neprijateljski.

- Da, ali nije svako Faust - rekoh kratko.

On me pogleda malo zaprepašćen.

Potom se nasmeja sa starom svežinom i nadmoćnošću.

- Pa neka, što da se oko toga prepiremo? U svakom slučaju, život jednog pijanice ili ruspunika je verovatno življi negoli život besprekornog građanina. A zatim - to sam jednom čitao - život ruspunika je jedna od najboljih priprema za mističara. Samo takvi ljudi kao sveti Avgustin postajali su vidoviti. I on je ranije voleo da uživa i da se provodi.

Bio sam nepoverljiv, i nisam hteo ni u kom slučaju dopustiti da on mnome gospodari. Zato rekoh iskusno:

- Da, svako po svome ukusu! Da priznam otvoreno, meni nije nimalo stalo da postanem vidovit ili tako što.

Demijan sevnu na mene znalački svojim malo zažmirenim očima.

- Dragi Sinklere - reče on lagano - nije bila moja namera da ti kažem neprijatne stvari. Uostalom - u kakvu svrhu ti sad ispijaš svoje satljike, ta to obojica ne znamo. Ono u tebi što izgrađuje tvoj život, ono već zna zašto. Tako je dobro što znamo da u nama unutra ima nekog koji sve zna, sve hoće, sve čini bolje nego mi sami. Ali oprost, moram kući.

Mi se rastadosmo na brzu ruku. Ostao sam u kafani sasvim rđavo raspoložen, ispio sam svoju bocu do dna, i saznao, kad sam hteo da odem, da ju je Demijan već platio. To me je još više najedilo.

Na tom sitnom događaju zadržale su se sada ponovo moje misli. One su bile ispunjene Demijanom. I reči koje je izgovorio u ovoj gostionici u predgrađu, opet su uskrsnule u mom pamćenju, neobično sveže i neizgladene. „Tako je dobro što znamo da u nama unutra ima nekog koji sve zna!”

Pogledao sam u sliku koja je visila na prozoru i bila sasvim ugašena. Ali sam video da oči još plamte. To je bio pogled Demijanov. Ili je bio onaj koji je bio u meni unutra. Onaj koji sve zna.

Kako sam čeznuo za Demijanom! Nisam ništa o njemu znao, on mi nije bio dostižan. Znao sam samo da on verovatno negde studira, i da je, po završetku njegovoga gimnazijskog doba, njegova mati napustila naš grad.

Prisećao sam se svih uspomena na Maksa Demijana, počev još od moje povesti s Kromerom. Kako se ponovo mnogo štošta zaorilo što mi je on nekada bio kazao, i sve je to imalo još i danas smisla, bilo je aktuelno, ticalo se mene! I ono što je pri našem poslednjem, tako malo veselom susretu bio kazao o raspusniku i svecu, pojavilo mi se odjednom jasno pred dušom. Nije li isti slučaj bio i sa mnom? Nisam li i ja živeo u zanosu i kalu, u opijenosti i izgubljenosti, dok nije, s jednim novim životnim podstrekom, u meni oživelo upravo ono što je suprotno, težnja za čistotom, čežnja za svetošću?

Tako sam se i dalje podavao uspomenama; već je odavna bila pala noć, a napolju je padala kiša. I u mojim uspomenama čuo sam da pada kiša, to je bio onaj čas pod kestenovim drvećem gde me je on nekad ispitivao o Franji Kromeru i pogodio moje prve tajne. Uskrsavali su, jedni za drugim, razgovori na putu za školu, časovi pred pričešće. I naposletku mi pade na um moj stvarno prvi susret s Maksom Demijanom. O čemu je tada upravo bilo reči? Nisam mogao odmah da se prisetim, ali sam se zadržao na ovome, i sasvim sam bio utonuo u to. I evo, uskrsnu ponovo i to! Stajali smo pred našom kućom, pošto mi je bio prethodno saopštio svoje mišljenje o Kainu. Tada je govorio o starom, iščilelom grbu uglavljenom iznad naše kapije u završnom kamenu koji je odozdo naviše poslanjao širim. Kazao je da ga to zanima, i da se mora obratiti pažnja na takve stvari.

Te noći sam sanjao o Demijanu i o grbu. Ovaj se stalno menjao, Demijan ga je držao u rukama, često je bivao mali i siv, često silno veliki i raznobojan ali mi je on objasnio da je to uvek jedan isti. Naposletku me je primorao da taj grb pojedem. Kad sam ga progutao, osetio sam, veoma prestrašen, da je progutana ptica s grba u meni oživela, da me ispunjuje i da počinje da me proždire iznutra. U samrtnom strahu trgao sam se, i probudio.

Rasanio sam se, bilo je to usred noći, i čuo sam kako kiša sipa u sobu. Ustadoh da zatvorim prozor, i pri tome stupih na nešto svetlo što je ležalo na podu. Ujutru spazih da je to moj naslikani list. Ležao je u vlazi na podu, i sav se smežurao. Ja ga razapeh da se suši u jednoj teškoj knjizi između listova tanke hartije. Kad sam idućeg dana ponovo pogledao šta je s tim, bio se osušio. Ali se i izmenio. Crvena usta su izbledela, i postala malo uža. To su sad bila potpuno Demijanova usta.

Odmah sam se dao na posao da naslikam novi list, pticu sa grba. Kako je upravo ona izgledala, nisam više jasno znao, a ponešto na njoj, kao što sam znao, nije se više moglo prepoznati ni izbliza, pošto je ta stvar bila stara i često premazivana bojom. Ptica je stajala ili sedela na nečem, možda na

nekom cvetu, ili na nekoj kotarici ili gnezdu, ili na kruni nekog drveta. Nisam se za to brinuo, i počeo sam s onim o čemu sam imao jasnu predstavu. Iz neke neodređene potrebe počeo sam odmah s jakim bojama, glava te ptice bila je na mom listu žuta kao zlato. Radio sam i dalje na tome kako mi je kad naspelo, i za nekoliko dana završio sam stvar.

Bila je to sad neka ptica grabljivica, sa oštrom, smelom glavom kao u kopca. Polovinom tela bila je uvučena u tamnu zemljinu loptu, iz koje se probijala kao iz kakvog ogromnog jajeta, na plavoj nebeskoj pozadini. Posmatrajući poduže taj list, činilo mi se sve više i više da je to onaj raznobojni grb kakav mi se pričinio u snu.

Da pišem pismo Demijanu, ne bi mi bilo moguće, čak i da sam znao kuda. Ali, u istom sanjarskom naslućivanju s kojim sam u to vreme činio sve to, odlučio sam da mu pošaljem sliku sa kopcem, dospela ona do njega ili ne. Nisam na njoj ništa napisao, čak ni svoje ime, isekao sam brižljivo ivice, kupio sam veliki omotač od hartije, i na njemu napisao nekadašnju adresu svoga prijatelja. Onda sam to poslao.

Približavao se jedan ispit, i ja sam morao da radim za školu više nego inače. Opet sam omilio nastavnicima otkako sam najedanput promenio svoje gadno vladanje. Doduše, nisam ni sad bio dobar đak, ali ni ja niti iko drugi nije pomišljao na to kako je pre pola godine svima izgledalo verovatno da ću biti po kazni otpušten iz škole.

Moj otac je ponovo pisao više na onaj način kao ranije, bez prebacivanja i pretnji. Ali me ništa nije gonilo da njemu ili ikom drugom objašnjavam kako se taj preokret sa mnom zbilo. Bio je puki slučaj što se taj preokret poklapao sa željama mojih roditelja i nastavnika. Taj preokret me nije priveo drugovima, nije me nikom približio, načinio me je samo usamljenijim. On je stremio nekuda, ka Demijanu, ka nekoj dalekoj sudbi. Ja to ni sam nisam znao, jer sam time bio upravo zahvaćen. To je bilo otpočelo s Beatričom; ali od nekog vremena živio sam sa svojim naslikanim listovima i sa svojim mislima na Demijana u jednom tako potpuno nestvarnom svetu, da sam čak i nju bio potpuno izgubio iz vida i iz misli. O svojim snovima, svojim očekivanjima, svojoj unutrašnjoj promeni ne bih nikome mogao kazati ni reči, čak ni da sam to hteo.

Ali, kako bih mogao to hteti?

V

PTICA SE PROBIJA IZ JAJETA

Moja naslikana ptica sagledana u snu bila je na putu i tražila je moga prijatelja. Odgovor mi je stigao na najčudniji način.

U razredu, na svome mestu, našao sam jednom posle odmora između dva časa jednu ceduljicu u svojoj knjizi. Ona je bila previjena upravo onako kao što je kod nas bio običaj kad bi drugovi iz istog razreda za vreme časa doturili krišom jedan drugom neko pisamce. Samo sam se začudio ko li mi to šalje takvu ceduljicu jer ni sa jednim drugom nisam opštio na taj način. Pomislio sam da će to biti poziv na kakvu đaćku šalu, u kojoj ja ipak ne bih uzeo udela, te zato metnuh cedulju nepročitanu spreda u svoju knjigu. Tek za vreme časa ona mi slučajno dođe ponovo do ruku.

Poigrah se hartijom, razvih je ne misleći ništa, i nađoh na njoj nekoliko ispisanih reči. Bacih pogled na to, zapeh kod prve reči, uplaših se i pročitah, dok mi se srce steže pred sudbom kao u velikoj hladnoći.

„Ptica se probija iz jajeta. Jaje je svet. Ko hoće da bude rođen, mora da razori jedan svet. Ptica leti ka bogu. Bog se zove Abraksas.”

Pročitavši više puta ove redove, utonuh u duboko razmišljanje. Nikakva sumnja nije bila moguća, to je bio odgovor od Demijana. Niko nije mogao znati o ptici, osim mene i njega. Dobio je moju sliku. Razumeo je i pomogao mi da je protumačim. Ali kako je sve to bilo povezano? I - to me je iznad svega mučilo - šta je to značilo Abraksas? Tu reč nisam nikada čuo ni pročitao. „Bog se zove Abraksas!”

Čas je prolazio, a ja nisam ništa čuo od cele nastave. Počeo je i idući, poslednji tog prepodneva. Čas je držao jedan mlad suplent, koji je tek došao s univerziteta, i nama se svideo već zato što je bio tako mlad i što nije prema nama zauzeo lažno dostojanstveni stav. Pod vođstvom doktora Foleni čitali smo Herodota. Ovo čitanje spadalo je u onaj mali broj školskih predmeta koji su me zanimali. Ali ovog puta nisam to pažljivo slušao. Rasklopio sam svoju knjigu mehanički, ali nisam pratio prevođenje, i ostao sam i dalje utonuo u svoje misli. Uostalom, već više puta sam bio iskusio kako je tačno to što mi je Demijan nekada kazao na času duhovne nastave. Što se dovoljno jako htelo, to je uspevalo. Kad sam za vreme naslave bio veoma jako uposlen svojim vlastitim mislima, mogao sam biti spokojan da će me nastavnik ostaviti na miru. Doduše, kad sam bio rasejan ili sanjiv, onda bi se on najedanput pojavio preda mnom i to mi se već bilo desilo. Ali, kad je čovek doista razmišljao, kad je bio doista udubljen, onda je bio zaštićen. A i ono s netremičnim gledanjem već sam okušao i posvedočio se da je tačno. Nekada, u Demijanovo vreme, to mi nije polazilo za rukom, ali sad sam često osećao da se sa pogledima i mislima može mnogo štošta da posvršava.

Tako sam sedeo i sada, i bio daleko od Herodota i škole. Ali iznenada mi nastavnikov glas sinu u svesti kao munja, tako da se prenuh sav prestrašen. Čuo sam njegov glas, on je stajao sasvim kraj mene, već sam pomislio da je izgovorio moje ime. Ali me on nije gledao. Ja odahnuh.

Tada ponovo začuh njegov glas. On glasno izgovori reč „Abraksas”.

U objašnjenju, čiji sam početak bio prečuo, doktor Folen nastavi:

- Mi ne smemo sebi da predstavimo shvatanja onih sekta i mističnih skupina iz starog doba tako naivno kao što ona izgledaju sa stanovišta racionalističkog posmatranja. Nauku u našem smislu staro

doba uopšte nije poznavalo. Ali zato je postojalo bavljenje filozofsko-mističkim istinama, i ono je bilo veoma jako razvijeno. Iz toga su delom postale magija i igra, koje su, doduše, često dovodile do prevare i zločina. Ali i magija je imala plemenito poreklo i duboke misli. Tako i učenje o Abraksasu, koje sam maločas naveo kao primer. To ime se pominje u vezi s grčkim magijskim formulama, i vrlo često ga drže za ime nekog magijskog đavola, kakvog divlji narodi još danas imaju. Ali izgleda da Abraksas znači mnogo više. To ime možemo zamisliti kao ime nekog božanstva, koje je imalo simboličan zadatak da sjedini u sebi božansko i satansko.

Omaleri učeni čovek govorio je dalje lepo i žustro, niko nije bio mnogo pažljiv, i pošto se ime nije više pominjalo, to uskoro i moja pažnja utonu opet natrag u mene samog.

„Sjediniti božansko i satansko”, odjekivalo je u meni. Ovde sam mogao ja da se nadovežem. To mi je bilo dobro poznato još od razgovora s Demijanom iz poslednjeg doba našeg prijateljstva. Demijan je tada bio rekao da mi, doduše, imamo Boga koga poštujemo, ali ovaj predstavlja samo hotimično rastavljenu polovinu sveta (to je bio zvaničan, dopušten „svetao svet”). Ali bi trebalo poštovati ceo svet dakle, trebalo bi ili imati jednog boga koji je i đavo, ili bi trebalo zavesti pored službe Bogu još i službu đavolu. A sad je dakle Abraksas bio bog koji je bio u isti mah bog i đavo.

Neko vreme tražio sam veoma revnosno po tom tragu, ali nisam odmicao napred. Preturio sam bezuspešno čitavu jednu biblioteku tragajući za Abraksasom. Ali moje biće nije nikad bilo jako sklono ovoj vrsti neposrednog i svesnog traženja, pri čemu se nalaze najpre samo one istine koje ostaju čoveku kao kamenje u ruci.

Lik Beatriče, kojom sam se izvesno vreme bavio tako mnogo i prisno, tonuo je postupno, ili bolje reći, udaljavao se lagano od mene, približavao se sve više vidokrugu, i postajao sve više kao sen, sve udaljeniji, bleđi. Ona nije bila više dovoljna duši.

Sada počeo da se javlja neko novo sazdanje u mojoj čudno protkanoj egzistenciji, koju sam vodio kao kakav mesečar. U meni procveta čežnja za životom; bolje reći, čežnja za ljubavlju i čulni nagon - koji sam neko vreme mogao preobratiti u obožavanje Beatriče - tražili su nove slike i svrhe. Ispunjenje mi još nije nikako dolazilo u susret, i bilo mi je nemoguće više nego ikad da obmanem čežnju i da nešto očekujem od devojaka kod kojih su moji drugovi tražili svoju sreću. Sanjao sam opet plahovite snove, i to više po danu negoli noću. Predstave, slike ili želje ponicale su u meni i odvlačile me iz spoljnog sveta, tako da sam s tim slikama u sebi, s tim snovima ili senkama, opštio stvarnije i življe nego sa svojom stvarnom okolinom.

Jedan određen san, ili neka igra mašte koja se stalno vraćala, dobili su za mene veliki značaj. Taj san, najznačajniji i od najvećeg uticaja u mom životu, bio je otprilike ovakav: Vratio sam se natrag u očinski dom - iznad kapije svetlela se na plavoj pozadini žuta ptica s grba. - U kući mi dođe mati u susret - ali kad stupih unutra i htediti da je zagrlim, to nije bila ona, nego neki lik koji nisam nikada bio video, veliki i snažan, sličan Maksu Demijanu i mom naslikanom listu, ali ipak drukčiji i, uprkos krepkosti, potpuno ženski. Taj lik me je privlačio k sebi i primao me u dubok, drhtav ljubavni zagrljaj. Slast i groza bili su pomešani, zagrljaj je bio bogoslužjenje, ali je u isti mah bio i zločin. Suviše uspomena na moju majku, suviše uspomena na moga druga Demijana bilo je oduhovljeno u tom liku, koji me je uzimao u naručje. Njegov zagrljaj bio je u opreci sa svakim strahopoštovanjem, ali je ipak bio blaženstvo. Često sam se budio iz toga sna s dubokim osećanjem sreće, često sa samrtnim strahom i mučenom savešću kao iz strahovitog greha.

Samo postupno i nesvesno vaspоставila se veza između ove sasvim unutrašnje slike i onog znaka što mi je stigao spolja o bogu koga treba da tražim. Ali ta veza postade potom tešnja i prisnija, i ja počeo osećati da sam upravo u tom naslućivanju i snu prizivao Abraksasa. Slast i groza, čovek i žena izmešani, ono što je najsvetije i užasno prepleteno međusobno, duboki zločin prožiman najnežnijom

nevinošću - takva je bila slika moga ljubavnog sna, i takav je bio i Abraksas. Ljubav nije više bila životinjski mračan nagon, kakvim sam ga u početku zastrašen osećao - ona takođe nije bila više pobožno oduhovljeno obožavanje, kakvo sam ukazivao slici Beatričinoj. Ona je bila oboje, oboje i još mnogo više, ona je bila anđeoski lik i satana, čovek i žena ujedno, čovek i životinja, najuzvišenije dobro i krajnje zlo. Činilo mi se da mi je predodređeno da to proživim, da mi je sudbina da to okušam. Čeznuo sam za tim i plašio sam ga se, ali je to bilo uvek tu, bilo je uvek nada mnom.

Idućeg proleća trebalo je da napustim gimnaziju, i da odem na studije, a još nisam znao kuda i šta. Garila me nausnica, bio sam odrastao čovek, a pri svem tom potpuno bespomoćan i bez svrhe. Jedno samo bilo je čvrsto: glas u meni, slika iz sna. Osećao sam da mi je dužnost da slepo pođem za tim vođstvom. Ali mi je to bilo teško, i svakodnevno sam se opirao. Možda sam lud, mislio sam često, možda nisam kao drugi ljudi? Ali sam i ja mogao da učinim sve ono što su drugi izvršavali - sa malo marljivosti i truda mogao sam da čitam Platona, mogao sam da rešavam trigonometrijske zadatke, ili da pratim makar kakvu hemijsku analizu. Samo jedno nisam mogao: da iščupam iz sebe svrhu koja je bila u meni skrivena u mraku, pa da je nacrtam negde pred sobom, kao što su to činili drugi, koji su tačno znali da žele postati profesori ili sudije, lekari ili umetnici, i koliko će to da traje i kakve će koristi biti od toga. To nisam mogao. Može biti da ću i ja nekad postati tako što, ali odakle to da znam. Možda sam i ja morao da tražim, i stalno, godinama da tražim, a ipak neću ništa postati, i neću dospeti do cilja. Možda ću i doći do cilja, ali to će biti zao, opasan, užasan cilj.

Ta ja nisam hteo ništa drugo nego da pokušam proživeti ono što je samo od sebe htelo da izbije iz mene. Zašto je to bilo tako mnogo teško?

Često sam pokušavao da naslikam snažan ljubavni lik svoga sna. Ali mi nije nikad polazilo za rukom. Da mi je to pošlo za rukom, ja bih tu sliku poslao Demijanu. Gde je on bio? To nisam znao. Znao sam samo da sam s njim povezan. Kada ću ga ponovo videti?

Prijatan mir onih nedelja i meseci iz vremena Beatričina davno je prošao. Tada sam zamišljao da sam dostigao jedno ostrvo i da sam našao mir. Ali tako je to uvek bilo - tek što bi mi jedno stanje omililo, tek što bi mi neki san prijao, odmah bi svenuo i iščileo. Uzaludne su bile žalopojke! Živeo sam sad u vatri neutoljene čežnje, napregnutog iščekivanja, što me je često činilo potpuno divljim i izbezumljenim. Sliku moje usnule dragane viđao sam pred sobom često još jasnije nego da je živa, mnogo jasnije negoli svoju rođenu ruku, govorio sam s njom, plakao pred njome, preklinjao je. Nazivao sam je majkom, i klečao pred njom u suzama, nazivao sam je draganom i naslućivao sam njen vreo poljubac koji utoljava sve želje, nazivao sam je đavolom i bludnicom, vampirom i ubicom. Ona me je mamila ka najnežnijim ljubavnim snovima i ka raspusnim bestidnostima, ništa joj nije bilo odveć dobro i dragoceno, ništa odveć zlo i nisko.

Celu tu zimu proživio sam u unutrašnjoj buri, koju mogu teško da opišem. Bio sam odavna svikao na samoću, ona me nije pritiskivala, živeo sam s Demijanom, s kopcem, sa slikom velike prilike iz moga sna, koja je bila moja sudba i moja dragana. A bilo je dovoljno da se u tome živi, jer je to otvaralo vidike ka velikome i prostranome, i sve je nagoveštavalo Abraksasa. Ali, nijedan od tih snova, nijedna od mojih misli nije me slušala, nijednu nisam mogao prizvati, nijednoj nisam mogao po svom nahođenju da dam njenu boju. One su dolazile i odnosile me, one su moj život vodile.

Stoga sam spolja bio zaštićen. Od ljudi se nisam plašio, to su i moji drugovi iskusili, i ukazivali su mi pritajeno poštovanje, usled čega sam se često smešio. Kad sam hteo, mogao sam većinu njih vrlo dobro da prozrem i da ih time pokatkad zaprepastim. Samo sam to hteo retko kad, ili nikad. Uvek sam bio zauzet sobom, uvek sa samim sobom. I najčežnjivije sam žudeo da i ja najzad jednom proživim nešto, da nešto iz sebe dam van, u svet, da stupim s njim u dodir i borbu. Poneki put, kad bih uveče jurio kroz ulice, i ne bih mogao od nekog nemira da se vratim kući do ponoći, poneki put bih

tada pomislio da upravo sada moram da sretnem svoju draganu, da će ona proći na obližnjem uglu, da će me doviknuti sa obližnjeg prozora. Poneki put mi se činilo sve to nesnosno mučno, i bio sam spreman da oduzmem jednom sebi život.

U to vreme našao sam jedno neobično utočište „slučajno”, kako se to kaže. Ali ne postoje takvi slučajevi. Ako čovek koji nešto nužno traži, nađe to, što mu je nužno, onda mu to ne pruža slučaj, nego on sam, njegova rođena žudnja i moranje odvođe ga tamo.

Pri ovom hodanju po varoši čuo sam dva ili tri puta iz jedne omanje crkve u predgrađu sviranje orgulja, ali se nisam tu zaustavljao. Kad idući put prođoh pored nje, ja to čuh opet, i poznadoh da se svira Bah. Priđoh vratnicama, i zatekoh ih zaključane; pošto je ulica bila gotovo bez ljudi, sedoh ukraj crkve na jedan kamen. Zavih se u svoj ogrtač, i počeh da osluškujem. To nisu bile velike orgulje, ali su zato bile dobre, i svirano je izvanredno, s nekim neobičnim, čisto ličnim izrazom volje i istrajnosti, što je zvučalo kao kakva molitva. Činilo mi se da čovek koji tu svira zna da je u toj muzici zaključano blago, pa ga on mami k sebi, i kuca i pašti se oko tog blaga kao oko svog života. U tehničkom smislu, ne razumem se mnogo u muziku, ali sam upravo taj izraz duše još kao dete nagoniski razumeo, i ono što je muzikalno osećao sam u sebi kao nešto što se samo po sebi razume.

Potom je muzičar svirao i nešto moderno, čini mi se da je bilo Regerovo. Crkva je bila gotovo potpuno mračna, samo jedan sasvim tanak svetlosni zrak probijao je kroz obližnji prozor. Čekao sam dok se muzika završila, i šetkao sam tada gore-dole, dok nisam video orguljaša da je izišao. To je bio još mlad čovek, ali ipak stariji od mene, zdepasta, dežmekasta stasa. On otrča žurno, snažnim a istovremeno zlovoljnim koracima.

Od tog doba sedeo bih poneki put predveče pred crkvom, ili bih išao gore-dole. Jednom sam našao vrata otvorena, i sedeo sam drhćući i srećan u stolovima pola sata, dok je orguljaš svirao gore pri slaboj gasnoj svetlosti. Iz muzike koju je on svirao nisam čuo samo njega samog. Činilo mi se takođe da je sve što je on svirao među sobom srodno, da ima neku potajnu međusobnu vezu. Sve što je svirao bilo je verom nadahnuto, bilo je predano i pobožno, ali ne pobožno kao što su bogomoljci i pastori, nego pobožno kao hodočasnici i prosjaci u srednjem veku, pobožno sa bezobzirnom predanošću pred nekim osećanjem sveta koje je stajalo iznad svih veroispovesti. Marljivo su svirani umetnici pre Baha, kao i stari Italijani. I svi su kazivali isto, svi su kazivali ono što je i muzičar imao u duši: čežnju, najprisnije obuhvatanje sveta i najdivljije rastavljanje od njega, plameno osluškivanje vlastite tamne duše, zanos od predavanja samoga sebe i duboku radoznalost da se sazna čudnovato.

Kad sam jednom pratio orguljaša krišom pri njegovom odlasku iz crkve, smotrio sam ga kako je ušao u jednu malu krčmu daleko napolju, na rubu varoši. Nisam mogao da odolim, i pošao sam za njim. Ovde sam ga prvi put razgovetno video. Sedeo je za stolom u krčmi, u uglu male sobe, sa crnim filcanim šeširom na glavi, sa satljikom vina pred sobom, a lice mu je bilo onakvo kao što sam očekivao. Bilo je ružno i malo divlje, uznemireno i izbrazdano, ćudljivo i jake volje, a pri tome oko usta meko i detinjasto. Izraz muškosti i jačine nalazio se sav u očima i na čelu, a donji deo lica bio je nežan i nedozreo, neobuzdan i delom mekušan, brada puna neodlučnosti stajala je tu dečački kao u neskladu prema čelu i pogledu. Mile su mi bile ugasitomrke oči, pune ponosa i neprijateljstva.

Ćuteći sedoh preko puta njega, nikog inače nije bilo u krčmi. On sevnu pogledom na mene, kao da me htede najuriti. Ja ipak odoleh, i uperih pogled u njega, dok on srdito ne progunda:

- Zašto me posmatrate tako đavolski oštro? Hoćete li štogod od mene?
- Neću ništa od vas - rekoh. Ali sam od vas već mnogo imao.

On nabra čelo.

- Tako, vi se zanosite muzikom? Po mom nahođenju je gnusno zanositi se muzikom. Nisam se dao zaplašiti.

- Ja sam vas već često slušao u crkvi, tu napolju - rekoh. - Uostalom, neću davam dosađujem. Mislio sam da ću kod vas možda naći nešto, nešto osobito, ne znam upravo šta. Ali bolje, nemojte me slušati! Ta ja vas mogu slušati u crkvi.

- Pa ja uvek zaključavam.

- Onomad ste to zaboravili, pa sam sedeo unutra. Inače stojim napolju ili sedim na kamenu.

- Tako? Drugi put možete ući unutra, toplije je. Morate samo lupnuti na vrata. Ali snažno, i ne dok sviram. A sad hajde - šta ste hteli reći? Vi ste sasvim mlad čovek, svakako đak ili student. Jeste li muzičar?

- Nisam. Slušam rado muziku, ali samo onakvu kakvu vi svirate, sasvim neospornu muziku, onakvu pri kojoj se oseća da čovek potresa nebo i pakao. Muzika mi je vrlo draga, mislim zato što je tako malo moralna. Sve ostalo je moralno, a ja tražim nešto što nije takvo. Pod moralnim sam uvek samo patio. Ne mogu dobro da se izrazim. Zna li da mora postojati neki bog koji je istovremeno Bog i đavo? Slušao sam da je postojao nekad takav bog.

Muzičar zabaci malo široki šešir, i strese tamnu kosu sa visokog čela. Pri tom me prodorno pogleda i naže mi preko stola svoje lice u susret.

Tiho i napregnuto zapita on:

- Kako se zove bog o kome to govorite?

- Na žalost, ne znam gotovo ništa o njemu, upravo znam samo ime. Zove se Abraksas.

Muzičar pogleda kao nepoverljivo oko sebe, kao da bi kogod mogao da prisluškuje. Onda mi se primače blizu i prošaputa:

- To sam i mislio. Ko ste vi?

- Ja sam gimnazijalac.

- Odakle znate o Abraksasu?

- Pukim slučajem.

On lupnu o sto tako da mu se čaša s vinom preli.

- Slučajem! Ne govorite gluposti, mladi čoveče! Za Abraksasa se ne saznaje pukim slučajem, to upamtite. Ja ću vam o njemu još više reći. Ja znam pomalo o njemu.

On začuta i pomače unatrag svoju stolicu. Kad sam ga pogledao u očekivanju, on se namršti.

- Ne ovde! Drugi put! Na, uzmite!

Pri tome zahvati u džep svoga kaputa, koji nije bio skinuo sa sebe, i izvuče nekoliko pečenih kestenova, koje mi dobaci.

Ja ne rekoh ništa, uzeh ih i stadoh da jedem, i bejah vrlo zadovoljan.

- Dakle - prošaputa on posle kratkog vremena - odakle znate za - njega?

Nisam oklevao da mu kažem.

- Bio sam usamljen i nisam znao šta da radim - pričao sam. - Tada se setih jednog prijatelja iz ranijih godina, za koga držim da zna vrlo mnogo. Naslikao sam nešto, neku pticu koja izlazi iz zemljine lopte. Poslao sam je njemu. Posle izvesnog vremena, kad već nisam u to verovao, došlo mi je do ruku parče hartije, i na njoj je stajalo: „Ptica se probija iz jajeta. Jaje je svet. Ko hoće da bude rođen, mora da razori jedan svet. Ptica leti ka Bogu. Bog se zove Abraksas.”

On ne odgovori ništa, ljuštiti smo svoje kestenje i jeli ga uz vino.

- Da uzmemo još jedan satljik? - zapita on.

- Hvala, ne, ja nerado pijem.

On se nasmeja malo razočaran.

- Kako hoćete! Kod mene je to drukčije. Ja ostajem još ovde. A vi sad samo idite!

Kad sam idući put posle sviranja na orguljama pošao s njim, nije bio mnogo govornjiv. Odveo me

je u jednu staru ulicu, kroz staru gospodarsku kuću gore, u veliku, nešto tmurnu i zapuštenu sobu tu, osim jednog klavira, ništa nije opominjalo na muziku, dok su veliki ormari sa knjigama i pisci davali tom prostoru nešto učenjačko.

- Koliko imate knjiga! - reko ja odajući mu priznanje.

- Jedan deo od toga je iz knjižnice mog oca, kod koga stanujem. Da, mladiću, ja stanujem kod oca i majke, ali vas ne mogu predstaviti njima, moji poznanici ne uživaju ovde u kući veliko poštovanje. Ja sam izgubljeni sin, znate li to? Moj otac je čovek neizmerno dostojan poštovanja, znamenit sveštenik i propovednik u ovdašnjem gradu. A ja, da biste znali odmah da se ravnate, ja sam njegov daroviti gospodin sin, koji je mnogo obećavao, ali koji je pošao stranputicom i unekoliko poludeo. Bio sam bogoslov i baš pred sam državni ispit napustio sam taj čestiti fakultet. Mada sam, u stvari, još uvek ostao pri struci, što se tiče mojih privatnih studija. Kakve su bogove ljudi odvajkada sebi izmišljali, to mi je još uvek neobično, važno i zanimljivo. Uostalom, sad sam muzičar i, kako izgleda, dobiću uskoro kakvo manje mesto orguljaša. Onda sam opet pri crkvi.

Stadoh da gledam redom u poledinu knjiga, i nađoh grčke, latinske, hebrejske nazive, ukoliko sam mogao da vidim pri slaboj svetlosti male stone lampe. U međuvremenu moj poznanik je legao u mraku kraj zida na pod, i počeo tamo nešto da radi.

- Hodite viknu on posle kratkog vremena da filozofiramo malo, to jest da držimo jezik za zube, da ležimo potrbuške i da razmišljamo.

On kresnu palidrvce, i u kaminu, pred kojim je ležao, potpali hartiju i trske. Plamen liznu visoko, on je džarao i ložio vatru vešto i smotreno. Ja legoh kraj njega na pohaban ćilim. On je zurio u vatru, koja je i mene privlačila, i tako smo ćuteći ležali potrbuške valjda ceo sat pred vatrom koja je buktala, gledali je kako plamti i hući, trne i povija se, izdiše i podrhtava, i, na kraju, kako na podu tinja, u tihoj žeravici koja se gasila.

- Obožavanje vatre nije bilo najgluplje što su ljudi izmislili - promrmlja on. Inače, nijedan od nas nije izustio ni reči. Gledao sam netremice u vatru, utonuo u slike u pepelu. Odjednom se prepadoh. Moj drug se prepusti snu i tišini, video sam neke prilike u dimu i parčence uglja na žaru, mali, vitki plamen liznu naviše, i ja videh u njemu pticu sa žutom glavom kao u kopca. U kaminu, u žeravici koja je izdisala, zlatno usplamteli konci preplitali su se u mreže, pojavljivala su se slova i slike, koje su podsećale na lica, na životinje, na bicikle, na crve i zmije. Kada sam, prenuvši se, pogledao u druga, on je, s bradom oslonjenom na pesnice, gledao ukočeno, predano i fanatično u pepeo.

- A sad moram da idem - reko lagano.

- Dobro, onda idite. Do viđenja!

On ne ustade, i pošto se lampa bila ugasila, morao sam s mukom pipati kroz mračne sobe, mračne hodnike i stepenice, dok nisam izišao iz začarane stare kuće. Na ulici zastadoh, i pogledah po staroj kući. Ni u jednom prozoru nije gorela svetlost. Mala mesingana firma sijala se na svetlosti gasnih fenjera pred kapijom.

„Pistorije, vrhovni župnik” - pročitah na njoj.

Tek kod kuće, kad sam posle večere sedeo sam u svojoj maloj sobi, pade mi na um da od Pistorija nisam doznao ni o Abraksasu niti ma šta drugo, i da smo, uopšte, jedva izmenjali desetinu reči. Ali sam bio veoma zadovoljan svojom posetom njemu. Za idući put bio mi je obećao izvanredan komad stare orguljske muzike, jednu pasakalju¹ od Bukstehudea.²

Mada nisam toga bio svestan, orguljaš Pistorije dao mi je prvu lekciju kad sam s njim ležao na podu pred kaminom u njegovoj sumornoj pustinjačkoj sobi. Gledanje u vatru prijalo mi je, okrepilo je i potvrdilo sklonosti koje sam oduvek imao, ali koje nisam upravo nikad negovao. Postupno mi je to postajalo delimično jasno.

Već kao malo dete bio sam pokatkad sklon da posmatram čudnovate oblike prirode; ali ne samo da ih posmatram, nego da se predam sav njihovom vlastitom čaru, njihovom ukovrčenom, dubokom govoru. Izduženo, drvenasto korenje drveća, obojene žile u kamenu, mrlje od ulja što po vodi pliva, pukotine u staklu - sve ove i slične stvari imale su pokatkad veliku draž za mene, a pre svega voda i vatra, dim i oblaci, prašina, a osobito obojene kružne površine koje bih video kad bih sklopio oči. U danima posle moje prve posete Pistoriju, stao sam ponovo da se prisećam toga. Jer sam opazio da za izvesno okrepljenje i radost, za pojačanje moga osećanja o sebi samome, koje se od toga doba javljalo u meni, da za sve to imam jedino da zahvalim dugome zurenju u otvorenu vatru. To čoveku neobično dobro čini, a i obogaćuje ga.

U ono malo iskustva što sam nakupio dosad na putu ka svojoj pravoj životnoj svrsi, uvrstilo se i ovo novo: posmatranje takvih prilika, predavanje sebe iracionalnim, ukovrčenim, čudnovatim oblicima prirode, proizvodi u nama osećanje saglasnosti našeg bića sa voljom koja je stvorila te likove; uskoro osetimo iskušenje da ih smatramo za svoje vlastite čudi, za svoje vlastite tvorevine; vidimo kako granice između nas i prirode podrhtavaju i kako se rasplinjuju, i naučimo da upoznamo ono raspoloženje u kome ne znamo da li su slike na našoj mrežnjači proizišle usled spoljnih ili usled unutrašnjih utisaka. Nigde tako prosto i lako kao pri ovom vežbanju ne otkrivamo u koliko smo velikoj meri mi samo tvorci, u koliko velikoj meri naša duša uzima svagda udela u neprekidnom stvaranju sveta. Štaviše, isto neodoljivo božanstvo dela u nama i u prirodi i kad bi spoljni svet propao, jedan od nas bi bio sposoban da ga ponovo izgradi, brdo i reku, drvo i list, koren i cvet; sve što je sazdana u prirodi nalazi se prethodno sazdana u nama, vodi poreklo iz duše, čije biće jeste večnost, čije biće mi ne poznajemo, ali koje nam se daje da ga osetimo ponajviše kao ljubavnu silu i stvaralačku moć.

Tek posle nekoliko godina našao sam to zapažanje potvrđeno u jednoj knjizi, i to kod Leonarda da Vinčija, koji govori o tome kako je dobro i kako je jako uzbudljivo posmatrati neki zid na koji su mnogi ljudi pljuvali. Od onih mrlja na vlažnom zidu osećao je ono isto što i Pistorije i ja pred vatrom.

Pri našem sledećem sastanku orguljaš mi je dao ovu izjavu:

- Mi povlačimo granice svoje ličnosti uvek suviše usko! Mi uračunavamo u svoju ličnost uvek samo ono što saznajemo kao individualno različito, kao nešto što se udaljuje od drugog. Ali mi, upravo svaki od nas, sastojimo se iz svih sastojaka sveta i kao što naše telo nosi u sebi rodoslovlje razvića sve do ribe, pa i mnogo dalje unatrag, tako i mi imamo u duši sve što je ikada živelo u ljudskim dušama. Svi bogovi i đavoli, koji su ikada postojali, bilo kod Grka i Kineza, ili kod Zulukafera, svi zajedno su u nama, svi su tu, kao mogućnosti, kao želje, kao izlazi. Kad bi čovečanstvo izumrlo sve do jednog jedinog osrednje darovitog deteta, koje nije dobilo nikakvu obuku, ovo bi dete ponovo pronašlo sav tok stvari, bogove, demone, rajeve, zapovesti i zabrane, Stare i Nove zavete, sve bi ono moglo ponovo da stvori.

- Pa lepo - primetih ja - u čemu je još onda vrednost pojedinca? Čemu još težimo, kad u sebi imamo već sve gotovo?

- Stoj! - uzviknu Pistorije žestoko. Velika je to razlika da li samo nosite svet u sebi, ili da li to i znate! Neki ludak može da izusti misli koje podsećaju na Platona, neko malo pobožno đaće u hernhutskom³ seminaru razmišlja stvaralački o istim dubokim mitološkim povezanostima koje se javljaju kod gnostičara⁴ ili kod Zoroastra.⁵ Ali on o tome ništa ne zna! On je drvo ili kamen, u najboljem slučaju životinja, dokle god to ne zna. Ali onda kad svane prva iskra tog saznanja, onda on postaje čovek. Valjda nećete sve te dvonošce što idu ulicama smatrati za ljude samo stoga što idu

uspravno i što svoje mladunce nose devet meseci? Ta vi vidite koliki od njih su ribe ili ovce, crvi ili pijavice, koliko njih mravi, koliko njih pčele! U svakom od njih postoje mogućnosti da se iščauri čovek, ali tek onda kad on te mogućnosti nasluti, kad nauči da ih načini delimično svesnima, tek tada su one njegova svojina.

Naši razgovori bili su otprilike takvi. Retko kad su mi donosili nešto sasvim novo, nešto što bi me potpuno iznenadilo. Ali svi, čak i najobičniji, pogađali su laganim stalnim udarom čekića po istoj tački u meni, svi su pomogli da zbacim sa sebe ljušturu, da probijem ljusku u jajetu, i posle svakoga sam dizao glavu malo više, malo slobodnije, dok moja žuta ptica nije probila svoju lepu grabljivičku glavu iz razorene zemljine lopte.

Često smo pričali jedan drugom svoje snove. Pistorije je umeo da ih tumači. Sećam se baš jednog čudnovatog primera. Sanjao sam kako letim, ali na taj način što sam nekako bačen kroz vazduh nekim velikim zamahom kojim nisam mogao da gospodarim. Bejah sav ushićen tim letenjem, ali se to uskoro izmetnu u strah, kad mimo svoje volje videh da sam se otisnuo u opasne visine. Tada načinih spasonosno otkriće da mogu svoje uzdizanje i padanje da regulišem zadržavanjem i izdisanjem daha.

Na to Pistorije reče:

- Zamah kojim letite, to je naš čovečanski posed, koji svako od nas ima. To je osećanje povezanosti s korenjem svake snage, ali se pri tome čovek brzo uplaši! To je vraški opasno! Zato se većina tako rado odriče letenja, i više voli da hoda po građanskom putu, rukovođena zakonskim propisima. Ali, vi niste takvi. Vi letite dalje, kako priliči valjanom momku. I gle, tu pronalazite čudo: postupno ste zagospodarili time; uz veliku opštu snagu koja vas odvlači pridolazi fina, mala, vlastita snaga, jedan organ, kormilo! Ta to je sjajno! Bez toga bi čovek neželjeno otišao u vazduh, što, na primer, čine bezumnici. Njima su data dublja naslućivanja negoli ljudima na građanskom putu, ali zato nemaju ključa ni kormila, i othuje u prostore bez dna. Ali vi, Sinklere, vi ćete udesiti stvar. A kako, molim vas? Svakako to još ne znate. To ćete učiniti s jednim novim organom, s regulatorom disanja. I sad možete videti kako je vaša duša u svojoj dubini malo „lična”. Ta ona ne pronalazi taj regulator! On nije ništa novo! On je zajam, i postoji već tisućama godina. On je organ za održavanje ravnoteže kod riba, mehur za plivanje. I doista, postoji još i danas mali broj čudnovatih i konzervativnih ribljih vrsta kod kojih je mehur za plivanje u isto vreme neka vrsta pluća, i u datim prilikama može doista da služi za disanje. Dakle, u dlaku isto kao pluća, koja u snu upotrebljavate kao mehur za letenje.

Doneo mi je čak svesku zoologije ipokazao mi imena i slike onih starodrevnih riba. I ja sam osetio, s nekom čudnom jezom, da u meni živi neka funkcija iz raznih epoha razvića.

VI

JAKOVLJEVA BORBA

Šta sam od čudnog muzičara Pistorija doznao o Abraksasu, ne mogu da prepričam u nekoliko reči. Ali najvažnije što sam kod njega naučio, to je bio dalji korak na putu ka sebi samom. U to vreme bio sam, sa nepunih osamnaest godina, neobično mlad čovek, u sto stvari prerano zreo, a u sto drugih stvari veoma zaostao i neumešan. Kad bih se s vremena na vreme uporedio s drugima, bivao bih često ponosan i uobražen, ali isto tako često potišten i poražen. Često bih sebe smatrao za genija, često za poluludog. Nije mi polazilo za rukom da uzimam udela u radostima i životu svojih vršnjaka, i često sam se trošio u prebacivanjima i brigama kao da sam beznadežno rastavljen od njih, kao da je za mene život zatvoren.

Pistorije, koji je sam bio pravi pravcati osobenjak, poučio me je da sačuvam srčanost i poštovanje prema sebi samome. Time što je svagda u mojim rečima, u mojim snovima, u mojim maštarijama i mislima nalazio nešto dragoceno, što ih je svagda ozbiljno uzimao i ozbiljno o njima razgovarao, davao mi je primer.

- Pričali ste mi - reče on - da muziku volite zato što nije moralna. Neka je tako. Ali vi sami ne smete biti moralist! Vi se ne smete ravnati s drugima i ako vas je priroda stvorila za slepog miša, ne smete hteti da se naćinite pticom nojem. Vi sebe pokatkad držite za osobenjaka, prebacujete sebi što idete putevima drugaćijim negoli većina. Toga se morate okanutu. Gledajte u vatru, gledajte u oblake, i ćim nastupe naslućivanja i ćim glasovi u vašoj duši zapoćnu da govore, onda se oslonite na njih i ne pitajte prvo da li je to u volji ili da li je to milo gospodinu učitelju ili gospodinu tati ili nekome drugom bogu! Time se ćovek kvvari. Time se dolazi na graćansku stazu, i postaje se okamenotina. Dragi Sinklere, naš bog se zove Abraksas, a on je bog i on je satana, on u sebi ima svetao i mraćan svet. Abraksas nema šta da prigovori nijednoj vašoj misli, nijednom vašem snu. To nemojte nikada zaboraviti. Ali će vas on napustiti ako nekad postanete besprekora n i normalan. Tada će vas napustiti i potraćiće nov lonac da bi u njemu gotovio svoje misli.

Meću svima mojim snovima, onaj mraćni ljubavni san bio mi je najverniji. Često, ćesto bih ga sanjao, stupao bih pod pticom na grbu u našu staru kuću, hteo bih da privućem majku k sebi, i namesto nje držao bih obgrljenu veliku, upola mušku, upola materinsku ženu, koje sam se plašio i kojoj me je ipak privlaćila najžešća žudnja. A taj san nisam mogao nikada da isprićam svome prijatelju. Zadržao sam ga za sebe, iako sam mu otkrio sve druge. To je bio moj kut, moja tajna, moje pribećište.

Kad bih bio potišten, molio sam Pistorija da mi svira pasakalju staroga Bukstehudea. U sutonu, u tamnoj crkvi sedeo sam tada izgubljen u toj muzici, ćudnoj, osećajnoj, utonuloj u samu sebe, u muzici koja samu sebe oslućkuje, a koja mi je svagda prijala i ćinila me pripravnijim da odam pravdu glasovima duše.

Ponekad smo ostajali u crkvi još neko vreme pošto je zvuk orgulja već išćezao, sedeli smo i gledali slabu svetlost kako sija kroz visoke prozore u šiljatom luku, i kako nestaje.

- Doista izgleda smešno - reče Pistorije - da sam nekad bio bogoslov i da umalo nisam postao sveštenik. Ali sam pri tome bio naćinio samo grešku u formi. Biti sveštenik, to je moj poziv i moj cilj. Samo sam bio suviše rano zadovoljan i stavio sam se na raspolaganje Jehovi još pre nego što

sam upoznao Abraksasa. Ah, svaka religija je lepa. Religija je duša, i svejedno je da li se uzima hrišćansko pričešće ili se hodočastvuje u Meku.

- Ali onda ste ipak mogli da postanete sveštenik - rekoh ja.

- Ne, Sinklere, ne. Morao bih onda lagati. Naša religija se tako obavlja kao i da nije religija. Ona sve čini tako kao da je delo razuma. Za nuždu mogao bih čak biti katolik, ali protestantski sveštenik ne! Nekolicina pravovernih - a ja poznajem takve - rado se pridržava bukvalnog značenja, njima ne bih mogao reći da za mene Hristos nije ličnost, nego heroj, mit, gorostasna senka, u kojoj je čovečanstvo naslikalo sebe samo na zidu večnosti. A drugi koji dolaze u crkvu da bi čuli neku pametnu reč, da bi ispunili dužnost, da ne bi ništa propustili i tako dalje, jest, šta bih njima imao da kažem? Da ih preobratim, mislite? Ali ja to nipošto neću. Sveštenik neće da preobraća, on hoće samo da živi među pravovernima, među sebi ravnima, i hoće da bude nosilac i izraz za ono osećanje iz koga pravimo svoje bogove.

On prekide. Zatim nastavi.

- Naša nova vera, za koju smo sada izabrali ime Abraksas, jeste lepa, dragi prijatelju. Ona je najbolje što imamo. Ali je ona još odojče! Krila joj nisu još porasla. Ah, usamljena religija, to još nije nešto istinito. Ona mora postati opštom, ona mora imati kult i zanos, svečanosti i misterije.

On stade da razmišlja i utonu u sebe.

- Zar misterije ne može da izvodi svako za sebe ili u najužem krugu? - zapitah ja oklevajući.

- Moglo bi se, te još kako! - potvrdi on. - Ja ih izvodim već odavno. Ja sam izvodio kultove zbog kojih bih morao da odsedim godinama u tamnici, kad bi se za to znalo. Ali znam da to još nije ono pravo.

On me iznenada udari po ramenu tako da se ja stresoh.

- Mladiću - reče on prodorno - i vi imate misterije. Ja znam da vi morate imati snove koje mi ne kazujete. Neću da ih znam. Ali vam kažem: proživljajte te snove, odigravajte ih, gradite im oltare! To nije još ono što je savršeno, ali to je put. Da li ćemo jednom, vi i ja, i nekolicina drugih, obnoviti svet, to će se pokazati, Ali u nama samima moramo ga svakog dana obnavljati, inače neće biti ništa od nas. Misлите o tome. Vama je osamnaest godina, Sinklere, vi ne jurite ka uličnim bludnicama, vi morate imati ljubavne snove, ljubavne želje. Možda su oni takvi da ih se plašite. Ne plašite ih se. To je najbolje što imate! Možete mi verovati. Ja sam mnogo izgubio usled toga što sam u vašim godinama izvršio nasilje nad svojim ljubavnim snovima. To ne mora da se čini. Kad se zna za Abraksasa, ne sme više da se čini. Čovek se ne sme ničega plašiti, niti sme da smatra za zabranjeno išta što duša u nama želi.

Ja, prestrašen, primetih:

- Ali čovek ne može da čini što mu na um padne! Ta ne sme se ubiti čovek zato što imamo nešto protiv njega.

On se pomače bliže k meni.

- U izvesnim okolnostima sme se i to. Samo je to većinom zabluda. Ja takođe ne mislim da treba da učinite prosto sve što vam kroz glavu prođe. Ne, ali ne treba da one ideje koje imaju svoj opravdani smisao načinite štetnima goneći ih od sebe i morališući povodom njih. Umesto da sebe ili nekoga drugog udarite na krst, možete iz pehara ispiti vino sa svečanim mislima, i pri tome zamišljati misteriju prinošenja žrtve. Može se, i bez takvih radnji, postupiti sa poštovanjem i ljubavlju sa svojim nagonima i takozvanim iskušenjima. Tada oni ispolje svoj smisao, a svi oni imaju smisla. Ako vam opet kadgod padne na um nešto sasvim ludo ili grešno, Sinklere, kad biste hteli nekog da ubijete ili da učinite neku veliku gadost, onda za časak pomislite da to u vama mašta Abraksas! Čovek koga biste hteli da ubijete, nije nikada gospodin taj i taj, on je sigurno samo prerušen. Ako nekoga

mrzimo, onda u njegovom liku mrzimo nešto što je usađeno u nama samima. Ono što nije u nama samima, to nas ne uzbuđuje.

Nikada mi Pistorije nije kazao ništa što je tako duboko pogodilo u najtajniji kut u meni. Nisam mogao da odgovorim. Ali ono što me je kosnulo ponajjače i najčudnije, to je bila saglasnost ovog saveta s Demijanovim rečima, koje sam već godinama i godinama nosio u sebi. Jedan o drugome nisu ništa znali, a obojica su mi kazivali isto.

- Stvari koje vidimo - reče Pistorije tiho - jesu iste stvari koje su u nama. Ne postoji druga stvarnost osim one koju imamo u sebi samima. Stoga većina ljudi živi tako nestvarno, zato slike izvan sebe smatraju za stvarnost, a svoj vlastiti svet u sebi ne puštaju nikako da dođe do reči. Pri tome se može biti srećan. Ali ako se jednom sazna i ono drugo, onda se više ne može izabrati da se pođe putem većine. Sinklere, put većine je lak, a naš je težak. Pođimo.

Posle nekoliko dana, pošto sam u dva maha uzaludno čekao na njega, sreo sam ga kasno uveče na ulici, po hladnom noćnom vetru, kako nailazi iza ugla kao navejan, usamljen, posrćući i sasvim pijan. Nisam hteo da ga pozovem. On prođe mimo mene, ne videvši me, i gledaše ukočeno pred sebe usplamtelih i usamljenih očiju, kao da ide za nekim tavnim pozivom iz nepoznatoga. Pođoh za njim duž jedne ulice, on odmicaše kao vučen nekom nevidljivom žicom, hodajući fanatično ali ipak mlitavo, kao kakva avet. Ja se vratih žalostan kući, svojim neostvarenim snovima.

- Ovako on sad obnavlja svet u sebi - pomislih i osetih još u istom trenutku da rasuđujem nisko i moralizatorski. Šta sam znao ja o njegovim snovima? Možda je on u svome zanosu išao pouzdanijim putem negoli ja u svojoj zebnji.

Za vreme odmora između školskih časova padalo mi je ponekad u oči kako moju blizinu traži jedan moj drug, na koga nisam nikada obraćao pažnju. To je bio omaleni mladić, na izgled slab, mršav, s crvenkastoplavom kosom; u pogledu i ponašanju imao je nečeg samosvojnog. Jedne večeri, kad sam se vraćao kući, vrebao me on na ulici. Pusti me da prođem pored njega, potom potrča opet za mnom, i zastade pred našom kapijom.

- Želiš li što od mene? - zapitah.

- Hteo bih samo da jedanput razgovaram s tobom - reče on bojažljivo. - Budi tako dobar i pođi nekoliko koraka sa mnom.

Ja pođoh za njim i osetih da je on duboko uzbuđen i da očekuje nešto veliko. Ruke su mu drhtale.

- Jesi li ti spiritist? - zapita on sasvim iznenada.

- Nisam, Knauere - odgovorih smejući se. - Ni traga od toga. Kako ti je tako što palo na pamet?

- Ali si onda teozof?

- Nisam ni to.

- Ah, nemoj da si tako zatvoren! Ja osećam sasvim dobro da u tebi ima nečeg osobitog. To ti se vidi u očima. Ja pouzdano verujem da ti opštiš s duhovima. Ne pitam te iz radoznalosti, Sinklere, ne! I ja sam tražim put, znaš li, a tako sam usamljen.

- Pričaj samo - bodrio sam ga. - Ja, doduše, ne znam ništa o duhovima, već živim u svojim snovima, a ti si to osetio. I drugi ljudi žive u snovima, ali ne u svojim vlastitim; u tome je razlika.

- Jeste, u tome je možda stvar - prošaputa on. - Važno je samo kakve su vrste snovi u kojima se živi. Jesi li ti već slušao što o beloj magiji?

Morao sam da oporeknem.

- To je kad čovek uči da se sam savlađuje. Može se postati besmrtan i može se vraćati. Zar se nisi nikada vežbao u tome?

Na moje radoznalo pitanje o tim vežbama, on se najpre pravio tajanstven, dok se nisam okrenuo da pođem; tek tada izloži on stvar.

- Kad hoću, na primer, da zaspim ili da se skoncentrišem, onda načinim takvu jednu vežbu. Onda zamislim nešto, na primer, neku reč ili neko ime, ili neki geometrijski oblik. Onda ga zamišljam duboko u sebi, što jače mogu, pokušavam da ga predstavim unutra u svujoj glavi, dok ne osetim da je tamo. Onda ga zamislim sebi o vratu, i tako dalje, dok ne postanem potpuno ispunjen njime. Onda sam sasvim čvrst, i više ništa ne može da me uznemiri.

Shvatio sam donekle kako on to misli. Ali sam lepo osećao da on ima još nešto na srcu, bio je čudno uzbuđen i žustar. Pokušavao sam da mu olakšam postavljanje pitanja, i gle, uskoro je izašao na sredu sa onim što ga je u stvari tištalo.

- I ti se uzdržavaš? - zapita me on bojažljivo.

- Kako to misliš? Misliš li na polne odnose?

- Pa da. Sada se već pune dve godine uzdržavam, otkad znam za tu nauku. Pre toga sam imao jedan porok, znaš već. Nisi, dakle, nikad bio kod neke žene?

- Nisam - rekoh. - Nisam našao nijednu koja mi odgovara.

- Ali kad bi našao onu za koju misliš da ti odgovara, da li bi onda s njom spavao?

- Pa naravno, ako ona nema ništa protiv - rekoh malo podrugljivo.

- O, onda si ti na pogrešnom putu! Unutrašnje snage mogu se vaspitati samo onda ako se ostane potpuno uzdržljiv. Ja sam to činio, cele dve godine. Dve godine, i nešto više od jednog meseca! To je tako teško! Ponekad to jedva mogu da izdržim.

- Slušaj, Knauere, ja ne verujem da je uzdržavanje tako strašno važno.

- Znam - odbijao je on - to svi kažu. Ali to nisam od tebe očekivao. Ko hoće da ide višim duhovnim putem, mora, neosporno, da ostane čist.

- Dobro, onda čini to! Ali ja ne razumem zašto je onaj koji svoj pol prigušuje „čistiji” nego ma ko drugi. Ili, možeš li da izlučiš čulno i iz svih misli i snova?

On me je gledao očajno.

- Ne, baš to ne mogu! Gospode, a to ipak mora da bude. Noću imam snove koje ne bih mogao da pričam ni sebi samome. Strašne snove, znaš li?

Setio sam se opet onog što mi je Pistorije kazao. Ali, ma kako da sam osećao da su njegove reči istinite, nisam mogao da ih prepričavam, nisam mogao da dam savet koji nije poticao iz mog vlastitog iskustva, i za koji se nisam osećao dovoljno doraslim da ga sam poslušam. Postao sam ćutljiv i osetio sam se ponižen time što neko traži savet od mene, a ja mu ga ne mogu dati.

- Sve sam pokušao - jadikovao je Knauer idući pored mene. - Učinio sam što se može učiniti, sa hladnom vodom, sa snegom, s gimnastikom i trčanjem ali sve to ništa ne pomaže. Svake noći probudim se iz snova na koje ne smem nipošto da mislim. A najužasnije je ovo: usled toga gubim postupno opet sve što sam dubovno bio naučio. Gotovo više nikad ne uspevam da se skoncentrišem ili da se uspavam, često ležim po celu noć budan. Ja to ne mogu više dugo da izdržim. Ako naposletku ne mogadnem ipak da izvojujem borbu, ako popustim i ako se ponovo okaljам, onda sam grđi nego svi ostali koji se nisu, uopšte, nikada ni borili. Ti to valjda shvataš?

Ja klimnuh glavom, ali nisam mogao na to ništa da kažem. Počeo je da mi biva dosadan, i uplašio sam se samoga sebe što njegova očita nevolja i očajanje nisu na mene činili dublji utisak. Osećao sam samo: ne mogu ti pomoći.

- Dakle, ne znaš ništa za mene? - zapita on naposletku, iscrpen i žalostan. - Baš ništa? Ali mora da postoji neki put. Kako ti to činiš?

- Ne mogu ti ništa reći, Knauere. U tome ne možemo jedan drugome da pomognemo. Ni meni nije niko pomogao. Moraš da budeš načisto sam sa sobom, i onda moraš da učiniš ono što doista potiče iz tvoga bića. Nema ničega drugog. Ako ne umeš sam sebe da nađeš, onda, verujem, nećeš naći

ni duhove.

Taj mali stvor gledao me je razočaran, pa najedanput zaneme. Tada mu pogled planu u iznenadnoj mržnji, on se iskezi na mene i uzviknu besno:

- Ah, ti si mi divan svetac! I ti imaš svoj porok, znam ja! Praviš se kao kakav mudrac, a potajno si se pilepio za isti kal kao ja, i svi! Ti si svinja, svinja kao i ja sam. Svi smo svinje!

Ja odoh i ostavih ga. On pođe za mnom dva-tri koraka, zatim zastade, osvrte se, i otrča dalje. Meni se smučti od sažaljenja i gađenja, i nisam se mogao osloboditi tog osećanja sve dok nisam kod kuće u svojoj sobici namestio svojih nekoliko slika oko sebe i predao se žudno i iz dna duše svojim vlastitim snovima. Tu se smesta pojavi opet moj san, o kapiji i grbu, o materi i tuđoj ženi, i ja videh crte lica te žene tako jasno i razgovetno, da sam još iste večeri počeo da slikam njenu sliku.

Kad je crtež posle nekoliko dana bio dovršen, nacrtan kao u besvesno iskidanim odsecima vremena prožetim sanjarijama, ja ga uveče okačih na svoj zid, primakoh preda nj stonu lampu, i stadoh pred njega kao pred kakav duh s kojim sam se morao boriti na život i smrt. To lice je bilo slično ranijem, slično mome drugu Demijanu, a po nekim crtama, slično i meni samome. Jedno oko stajalo je uočljivo više negoli drugo, pogled je prelazio preko mene utonuo i ukočen, sudbonosan.

Stajao sam pred njim, i od unutrašnjeg naprezanja ohladio sam se sav čak do utrobe. Postavljao sam slici pitanja, optuživao sam je, milovao je, molio se njoj kao bogu - nazivao sam je majkom, nazivao sam je draganom, nazivao sam je bludnicom i devojčuricom, nazivao sam je Abraksasom. U tome mi padoše na um reči Pistorijeve ili Demijanove? - nisam se mogao setiti kad su bile izgovorene, ali mi se činilo da ih ponovo čujem. To su bile reči o borbi Jakovljevoj s božjim anđelom, i ono „Ne puštam te, moraš me blagosloviti.”

Slika se pri svetlosti lampe menjala pri svakom dozivanju. Postajala je svetla i sjajna, postajala je crna i mračna, sklapala je modre kapke preko izumrljih očiju, otvarala ih je ponovo i sevala je plamenim pogledima - to je bila žena, to je bio čovek, to je bila devojka, to je bilo malo dete, životinja; rasplinula se u mrlju i postala ponovo velika i jasna. Naposletku, povinujući se nekom jakom, unutrašnjem pozivu, ja sklopim oči i sada videh sliku u sebi samome, jaču i snažniju. Htedoh da kleknem pred njom, ali je ona bila toliko duboko u meni, da je nisam mogao razlučiti od sebe, kao da je postala isto što sam i ja sam.

Tada začuh neko potmulo, teško hujanje, kao od kakve prolećne bure, i zadrhtah u neopisano novom osećanju straha i doživljavanja. Preda mnom zablistaše zvezde i ugasiše se, i pored mene potekoše, tiskajući se, uspomene unatrag sve do prvoga, najzaboravljenijeg detinjstva, čak i do preegzistencije i do ranih stupnjeva postojanja. Ali te uspomene, koje su, kao što je izgledalo, ponavljale moj ceo život sve do najskrivenijih kutova nisu prestajale s jučerašnjicom i današnjicom, nego su išle dalje, održavale su budućnost, otkidale me od današnjice i odvodile u nove životne oblike, čije su slike bile beskrajno svetle i zasenjjuće, ali od kojih docnije nisam mogao nijedne tačno da se setim.

Te noći se probudih iz dubokog sna: bio sam u odelu, i ležao sam popreko na krevetu. Upalih svetlost, osetih da se moram priseliti nečeg važnog, nisam ništa znao o prethodnim časovima. Upalih svetlost, sećanje je postupno dolazilo. Potražio sam sliku, ona nije više visila na zidu, niti je ležala na stolu. Tada mi se učini da se nejasno prisećam kako sam je sagoreo. Ili sam samo sanjao da sam je sagoreo u svojim rukama, pa sam pojeo pepeo?

Nekakav veliki, drhtavi nemir gonio me je. Stavio sam šešir na glavu, otišao kroz kuću i ulicu, kao na silu gonjen - trčao sam i trčao ulicama i preko trgova, kao da me je bura nosila, osluškivao sam pred mračnom crkvom svoga prijatelja, tražio sam i tražio u tamnom nagonu, ne znajući šta. Prošao sam kroz jedno predgrađe, gde su bile javne kuće, tamo je još ovde-onde gorela svetlost.

Dalje napolju nalazile su se nove građevine i gomile cigala, delimično pokrivenne sivim snegom. Jureći kroz ovu pustinju kao kakav mesečar pod tuđim pritiskom, setih se nove građevine u mom rodnome mestu, u koju me je nekada odvuкао moj mučitelj Kromer na naše prvo obračunavanje. Slična građevina ležala je u sivoj noći ovde preda mnom, i zjapila na mene crnom rupom za vrata. Nešto me je gonilo unutra, hteo sam da uzmaknem i spotakao se o pesak i iskopanu zemlju; taj nagon je bio jači, morao sam unutra.

Preko dasaka i polupanih cigala oteturao sam se u pust prostor; ovde je odisalo sumorno na vlažnu hladnoću i kamenje. Tu se nalazila gomila peska, svetlosiva mrlja; inače je sve bilo mračno.

Odjednom, neki zaprepašćeni glas doviknu mi:

- Za ime božje, Sinklere, otkuda ti ovamo?

I kraj mene se uspravi iz mraka neki čovek, omaleni mršavi momak, kao kakav duh dok mi je kosa još nakostrešena stajala, ja poznadoh svoga školskog druga Knauera.

- Kako si ovamo dospeo? - zapita on kao izbezumljen od uzbuđenja. - Kako si mogao da me nađeš?

Nisam razumeo.

- Nisam te tražio - rekoh smeteno; svaka reč mi je zadavala truda, i prelazila mi je s mukom preko mrtvih, teških, kao smrznutih usana.

On me je gledao netremice.

- Nisi me tražio?

- Nisam. Nešto me je vuklo ovamo. Jesi li me ti zvao? Mora biti da si me zvao. Šta ti tu radiš. Ta sada je noć.

On me grčevito obuhvati svojim tankim rukama.

- Jest, noć je. Mora uskoro da svane. O, Sinklere, nisi me zaboravio! Možeš li mi oprostiti?

- Šta to?

- Ah, bio sam tako gadan!

Tek sada se setih našeg razgovora. Je li to bilo pre četiri-pet dana? Činilo mi se da je otada protekao čitav vek. Ali sad sam iznenada sve znao. Ne samo ono što se između nas zbilo, nego i to zašto sam došao ovamo, i šta je Knauer hteo ovde napolju da uradi.

- Hteo si, dakle, da oduzmeš sebi život, Knauere?

On se strese od hladnoće i od straha.

- Da, hteo sam. Ne znam da li bih to mogao da izvedem. Hteo sam da čekam dok ne svane.

Ja ga odvuкоh napolje. Prvi vodoravni svetlosni zraci dana svetlucali su neizrecivo hladno i bezvoljno u sivom vazduhu.

Vodio sam dečka pod ruku dobar deo puta. Iz mene su potekle reči:

- Sad ćeš otići kući i nećeš nikome ništa reći! Išao si pogrešnim putem, pogrešnim putem! I mi nismo svinje kao što ti misliš. Mi smo ljudi. Mi gradimo sebi bogove i borimo se s njima, i oni nas blagosiljaju.

Ćuteći išli smo dalje, i razišli smo se. Kad sam stigao kući, bio je već dan.

Najbolje što mi je ono vreme u St. još donelo, bili su časovi s Pistorijem kraj orgulja ili kraj vatre u kaminu. Čitali bismo zajedno neki grčki tekst o Abraksasu i on bi mi čitao odlomke prevoda iz Veda, i naučio me da izgovaram sveti „om”. Međutim, nije mi to učenjaštvo dušu razvilo, nego nešto sasvim suprotno tome. Ono što mi je godilo, to je bilo produblјivanje sebe samog, sve veće poverenje u svoje vlastite snove, misli i slutnje, i sve veće saznanje o moći koju sam u sebi nosio.

Sa Pistorijem sam se sporazumevao na razne načine. Trebalo je samo da mislim jako na njega, pa bih bio siguran da će mi doći on ili pozdrav od njega. Mogao sam njega, isto kao i Demijana, zapitati

ma šta iako on sam nije bio tu: trebalo je samo da ga čvrsto predstavim sebi i da misleći intenzivno upravim na njega svoja pitanja. Onda bi se sva duševna snaga unesena u pitanje vraćala k meni kao odgovor. Samo, ja nisam predstavljao sebi ni ličnost Pistorija, niti ličnost Maksa Demijana, nego sam morao prizivati sliku koju sam usnio i naslikao, u snu viđenu muško-žensku sliku mog demona. Ona sad nije više živela samo u mojim snovima, niti je bila više naslikana na hartiji, nego je živela u meni kao slika koju sam priželjkivao i kao više obličje mene samog.

Čudan i ponekad smešan bio je odnos koji je nastupio između mene i neuspelog samoubice Knauera. Od one noći u kojoj sam ja bio poslan k njemu, bio mi je privržen kao kakav veran sluga ili pas. Pokušavao je da svoj život priveže za moj, i išao je slepo za mnom. Prilazio mi je sa najčudnijim pitanjima i željama, hteo je da vidi duhove, hteo je da proučava kabalnu, i nije mi verovao kad sam ga ubeđivao da od svih tih stvari ništa ne razumem. Verovao je da ja imam na raspolaganju svaku moć. Ali neobično je bilo to što bi on često sa svojim čudnovatim i glupim pitanjima dolazio k meni upravo tada kad bi trebalo u meni razmrsiti kakav čvor, kao i to da je ono što bi njemu sunulo kroz glavu i što bi ga morilo često mene podsećalo i podsticalo na rešenje. Često mi je bivao dosadan, i tada bih ga zapovednički ispraćao - ali bih ipak osećao: i on mi je bio poslan, i iz njega se ono što sam mu ja davao vraćalo udvostručeno k meni, te mi je i on bio vođ, ili, pak, put. Lude knjige i spisi koje mi je donosio i u kojima je on tražio svoj spas, poučile se me više nego što sam to u tom trenutku uviđao.

Taj Knauer izgubio se docnije neosetno sa moga puta. S njim nije bilo potrebno nikakvo objašnjenje. Ali je to bilo potrebno s Pistorijem. Pri kraju svog školovanja u St. doživio sam s tim prijateljem još nešto neobično.

I bezazlen čovek retko je kad pošteđen da jedanput ili više puta u životu ne dospe u sukob s lepim vrlinama odavanja poštovanja i zahvalnosti. Svako mora jednom da načini korak koji ga rastavlja od njegova oca, od njegovih učitelja, svako mora da oseti ponešto od tvrdoće usamljenosti, mada većina ljudi može to slabo da podnese, te uskoro opet povije kičmu. Od svojih roditelja i od njihova sveta, od „svetlog” sveta svoga lepog detinjstva, nisam se rastao boreći se žestoko, nego sam se lagano i gotovo nezapaženo udaljio i otuđio od njih. To mi je bilo žao, i prilikom posete svome zavičaju, to mi je često pričinjavalo gorke časove, ali nije dopiralo do srca, moglo se podnositi.

Ali tamo gde smo ljubav i strahopoštovanje prinosili ne iz navike, nego iz svoga najvlastitijeg nagona, tamo gde smo svom svojom dušom bili učenici i prijatelji tamo nastaje gorak i užasan trenutak ako nam se najedanput učini da struja vodilja u nama hoće da nas odvede od voljene osobe. Onda se svaka misao koja odbija prijatelja i učitelja, upravlja s otrovnom žaokom u naše vlastito srce - onda nas svaki udar odbrane pogađa u vlastito lice. Tada onome koji je mislio da u sebi samome nosi punovažan moral, uskrsnu reči „verolomstvo” i „nezahvalnost” kao sramni dozivi i žigovi; onda uplašeno srce pobegne zastrašeno natrag u drage doline onih vrlina iz detinjstva, i ne može verovati da se mora preseći.

Lagano u toku vremena jedno osećanje u meni usprotivilo se da svoga prijatelja Pistorija priznajem tako bezuslovno za vođu. Ono što sam u najznačajnijim mesecima svoga mladičkog doba doživio, bilo je prijateljstvo s njim, bio je njegov savet, njegova uteha, njegova blizina. Iz njega je Bog meni govorio. Iz njegovih usta vraćali su se k meni moji snovi, ozareni i protumačeni. On mi je darovao samopouzdanje. Ah, a sada sam lagano osećao da sve više rastu otpori protiv njega. U njegovim rečima čuo sam suviše poučnoga, osećao sam da on potpuno razume samo jedan deo moga bića.

Među nama nije došlo do neke svađe, do neke scene, do nekog preloma pa čak ni do nekog razračunavanja. Ja sam mu rekao samo jednu jedinu, upravo bezazlenu reč - ali je to ipak bio trenutak

u kome se iluzija između nas raspala u šaroliku polupanu parčad.

To naslućivanje pritiskivalo me je već neko vreme, ali je ono postalo jasno osećanje jedne nedelje u njegovoj staroj naučenjačkoj sobi. Ležali smo na podu kraj vatre, i on je govorio o misterijama i oblicima religije koje je proučavao, o kojima je razmišljao, i čijom mogućnom sudbinom se bavio. Ali se meni sve ovo činilo više čudno i zanimljivo negoli značajno za život; zvučalo mi je kao učenost, zvučalo mi je kao umorno traženje pod razvalinama nekadašnjih svetova. I najedanput osetih odvratnost prema razglabanju i igranju verskim formama koje su nam očuvane predanjem.

- Pistorije - rekoh iznenada, i iz mene izbi zloba koja me je samog iznenadila i uplašila - pričajte mi već jedanput neki san, pravi san, koji ste imali noću. To što sad govorite, tako je vraški antikvarsko!

On me nikad nije bio čuo da tako govorim, a i ja sam osetih u istom trenutku, brzo kao munja, sa stidom i strahom, kako je strela koju sam odapeo na njega i koja ga je u srce pogodila, uzeta iz njegove vlastite ostave; kako sam prebacivanja koja je on sam sebi činio, i koja sam slušao kako ih izražava ironičnim tonom u izvesnim prilikama, sad njemu u zaoštrenom obliku pakosno dobacio.

On to oseti u istom času, i smesta začuta. Ja ga pogledah sa strahom u srcu, i videh kako je strahovito prebledeo.

Posle jedne duge, teške pauze, on stavi novo drvo na vatru, i reče mirno:

- Potpuno ste u pravu, Sinklere, vi ste pametan dečko. Ja ću vas poštediti antikvarskih stvari.

Govorio je vrlo mirno, ali sam iz toga jasno nazreo bol od rane. Šta sam učinio!

Umalo nisam zaplakao, hteo sam da mu se srdačno obratim, hteo sam da ga zamolim za oprostaj, da ga ubeđujem u svoju ljubav, u svoju nežnu zahvalnost. Padoše mi na um dirljive reči, ali ih ne mogadoh izgovoriti. Ostao sam ležeći, gledao sam u vatru i ćutao. On je ćutao takođe, i tako smo ležali, a vatra je dogorevala i utrnula, i sa svakim plamenom koji je prestajao da puckara osećao sam kako se gasi i odleće nešto lepo i srdačno, što se nije moglo vratiti.

- Plašim se da me pogrešno ne razumete - rekoh naposletku veoma potišteno i suvim, promuklim glasom.

Glupe, besmislene reči prešle su mi mehanički preko usana, kao da čitam iz nekog romana u novinama.

- Sasvim vas dobro razumem - reče Pistorije tiho. - Pa vi ste u pravu.

On očeknu. A potom lagano nastavi:

- Ukoliko jedan čovek može da bude u odnosu na drugog u pravu.

Ne, ne, vikao je glas u meni, ja nisam u pravu! Ali nisam mogao ništa da izgovorim. Znao sam da sam svojom jednom jedinom, malenom rečju ukazao na jednu bitnu slabost, na njegovu nedaću i ranu. Bio sam dodirnuo tačku gde on sam nije imao poverenja u sebe. Njegov ideal bio je antikvarski, on je bio istraživač unatrag, bio je romantičar. I odjedanput osetih duboko: upravo to što mi je Pistorije bio i što mi je dao, to on nije mogao samome sebi da bude i da da. On me je poveo jednim putem koji je morao i njega, vođu, da pregazi i napusti.

Sam bog zna kako ponikne takva jedna reč! Ja nisam smerao ništa zlo, nisam naslućivao da će nastupiti slom. Izgovorio sam nešto što nisam nimalo sam znao u trenutku kad sam izgovarao, bio sam se podao nekoj beznačajnoj malo šaljivoj, malo pakosnoj ideji, a iz toga je proizišla sudbina. Učinio sam malu, nesmotrenu surovost, i ova je za njega postala presuda.

O, kako sam tada silno želeo da se on naljuti, da se brani, da se izdere na mene! Ali, ništa od svega toga nije učinio, to sam sve morao da učinim sam, u svojoj duši. On bi se i osmehnuo da je mogao. To što nije mogao, po tome sam najbolje video kako sam ga duboko pogodio.

I time što je Pistorije taj udar od mene, od svog drskog i nezahvalnog učenika, primio tako nemo,

time što je ćutao i davao mi za pravo, time što je moju reć priznao kao sudbinu - ućinio je da sam sam sebe omrznuo, naćinio je moju nepromišljenost hiljadu puta većom. Kad sam zamahnuo, mislio sam da ću pogoditi jednog jakog ćoveka koji će se braniti - a sad je tu bio miran paćenik, bez odbrane, koji se ćuteći predaje.

Dugo smo ostali lećeći pred vatrom koja je trnula, i u kojoj mi je svaki zaćareni oblik, svaki stub pepela što se izvija, dozivao u pamćenje srećne, lepe, bogate ćasove, i sve viće gomilao dug moje obaveze prema Pistoriju. Najzad nisam viće mogao da podnesem. Ustadoh i odoh. Dugo sam stajao pred njegovim vratima, dugo na mraćnom stepeništu, dugo joć napolju, ćekajući pred kućom neće li moćda izići i poći za mnom. Tada odoh, i stadoh da jurim satima kroz grad i predgraća, kroz park i ćumu, do većeri. I tada osetih prvi put znak Kainov na svome ćelu.

Tek postupno stao sam da razmićljam. Sve moje misli imale su smer da mene optuće, a Pistorija da odbrane. Na kraju sve je bilo obratno. Hiljadu puta sam bio spreman da se pokajem i trgnem natrag svoju brzopletu reć - ali je, pri svem tom, ona bila istinita. Tek sad poćlo mi je za rukom da razumem Pistorija, da pred sobom izgradim ceo njegov san. Taj san bejaće da postane svećenik, da propoveda novu religiju, da da nove oblike uzdignuća, ljubavi i oboćavanja, da uspostavi nove simbole. Ali to nije bilo u njegovoj snazi, nije bilo njegovo zvanje. On je boravio suviće usrdno u onome što je proćlo, poznavao je suviće taćno ono što je nekada bilo, znao je suviće o Egiptu, o Indiji, o Mitri, o Abraksasu. Njegova ljubav bila je privezana za slike koje je zemlja već bila videla, a pri tome on sam znao je dobro u dnu duće da novo mora biti novo i drukćije, da mora poteći iz svećeg tla, a ne da bude crpeno iz zbirki i knjićzica. Njegovo zvanje bilo je moćda da pomogne privoditi ljude ka njima samima, kao što je to ućinio sa mnom. Ali njegovo zvanje nije bilo da im da ono o ćemu joć nisu bili ćuli, nove bogove.

I tu me, kao kakav oćtar plamen, opeće iznenada saznanje: - za svakoga ima po jedno „zvanje”, ali ni za koga takvo zvanje koje on sam sme da izabere, da mu ocrta delokrug, i da ga vrći po svom nahodanju. Bilo je pogrećno hteti nove bogove, bilo je potpuno pogrećno hteti ma šta dati svetu! Nema nijedne, nijedne, nijedne dućnosti za probućene ljude osim ove jedne: traćiti samoga sebe, postati ćvrst u sebi samome, napipati svoj vlastiti put koji vodi unapred, kuda god bilo da vodi. - To me je potreslo duboko, i to je bio za mene plod ovog doćivljaja. Ćesto sam se bio igrao slikama budućnosti, ćesto sanjao o ulogama koje bi mi mogle biti dodeljene, kao pesniku moćda, ili proroku, ili kao slikaru, ili ma na koji drugi naćin. Sve je to bilo nićtavno. Ja nisam postojao da bih pisao pesme, da bih drćao propovedi, da bih slikao; ni ja niti iko drugi nije postojao toga radi. To je sve proizilazilo samo uzgred. Pravi poziv za svakoga bilo je samo jedno: doći do sebe samoga. Bilo da on okonća kao pesnik ili kao umobolnik, kao prorok ili zloćinac - to nije bila njegova stvar; jest, to je na kraju krajeva bilo bez znaćaja. Njegova stvar je bila da iznaće svoju vlastitu sudbinu, a ne makar kakvu, i da je u sebi proćivi, potpunu i nesalomljenju. Sve ostalo je bilo polovno, bio je pokućaj da se izmakne, bilo je bekstvo natrag u ono što je idealno za gomilu, bilo je prilagoćavanje i strah od vlastitog unutrašnjeg bića. Straćna i sveta uzdiće se preda mnom nova slika, sto puta naslućivana, moćda već ćesto izgovarana, a pri svem tom tek sad doćivljena. Ja sam bio hitac prirode, hitac u neizvesno, moćda radi nećeg novog, moćda ni radi ćega, i moj poziv bilo je jedino to da taj hitac iz pradubine pustim da dejstvuje, da osetim u sebi njegovu volju i da ga naćinim potpuno svojim. Jedino to!

Mnogo puta sam bio već iskusio šta znaći samoća. A sada sam naslućivao da ima i dublje, i da je ona neizbećna.

Nisam pokućavao da se pomirim s Pistorijem. Ostali smo prijatelji, ali je odnos bio izmenjen. Samo jedan jedini put govorili smo o tome, ili, upravo, samo je on to ućinio. On reće:

- Želim da postanem sveštenik, to znate. Najviše sam voleo da postanem sveštenik nove religije, o kojoj imamo izvesna naslućivanja. Nikada neću moći to da budem - to znam i znao sam već odavna, mada to sebi nisam sasvim priznavao. I zato ću vršiti druge sveštenečke službe, možda na orguljama, možda nešto drugo. Ali moram biti svagda okružen nečim što osećam kao lepotu i svetinju muzika orgulja i misterija, simbol i mit, to mi je potrebno i od toga neću odustati. To je moja slabost. Jer ponekad znam, Sinklere, znam s vremena na vreme da ne treba da imam takve želje, da su one raskoš i slabost. Bilo bi uzvišenije, bilo bi pravilnije kad bih se sasvim prosto stavio na raspolaganje sudbini, ne postavijajući nikakve zahteve. Ali to ne mogu; to je jedino što ne mogu. Možda ćete vi to jednom moći. To je teško, moj mladiću, to je jedino istinski teško što postoji. Često sam o tome sanjao, ali ne mogu, jeza me od toga hvata; ne mogu da stojim tako potpuno nag i usamljen, ta i ja sam ubogi, slabi pas, kome je potrebno malo toplote i hrane, i koji bi pokatkad želeo da oseti blizinu sebi ravnoga. Ko doista neće ništa drugo do svoju sudbinu, taj više nema sebi ravnog, taj stoji sasvim sam i ima oko sebe samo hladan vasijski prostor. To je, znate li, Isus u Getsimanskom vrtu. Bilo je mučenika koji su rado davali da ih raspnu na krst, ali ni oni nisu bili junaci, nisu bili oslobođeni, i oni su hteli nešto na šta su bili svikli, što im je bilo drago i blisko, imali su uzore, imali su ideale. Ali ko hoće još samo sudbinu, taj više nema ni uzore, ni ideale, nema ničeg dragog, ničeg utešnog. A upravo tim putem moramo ići. Ljudi kao ja i vi su sasvim usamljeni ali mi ipak još imamo jedan drugog, imamo potajno zadovoljenje što smo drukčiji, što se možemo osloniti jedan na drugoga, što želimo ono što je neobično. Ali i to mora otpasti ako neko hoće da ide do kraja tim putem. On ne sme želeći ni da bude revolucionar, ni primer, ni mučenik. To se ne da zamisliti...

Ne, nije se dalo zamisliti. Ali se moglo sanjati, moglo se predosećati, moglo se naslućivati. Nekoliko puta osetio sam ponešto od toga kad bih ugrabio neki sasvim tihi čas. Tada bih zaronio u sebe, i pogledao bih sliku svoje sudbine u otvorene ukočene oči. One su mogle izražavati puno mudrosti, mogle su izražavati puno bezumlja, mogle su zračiti ljubavlju ili dubokom pakošću, sve je bilo svejedno. Ništa od toga nije se smelo izabrati, ništa se nije smelo hteti. Čovek je smeo hteti samo sebe, samo svoju sudbinu. U tome mi je Pistorije služio kao vođ za vreme jednog dela puta.

Tih dana jurio sam unaokolo kao slep, u meni je hujala bura, svaki korak bio je opasnost. Nisam video ništa osim mračnoga ponora pred sobom, u koji su uticali i tonuli svi dosadašnji putevi. A u svojoj duši video sam sliku vođe, koji je ličio na Demijana, i u čijim je očima stajala moja sudbina.

Ja napisah na cedulji: „Vođa me je napustio. Stojim u potpunom mraku. Ne mogu sam da načinim ni koraka. Pomozi mi!”

To sam hteo da pošaljem Demijanu. Ali sam odustao; kad god sam to hteo da učinim, izgledao sam sebi budalast i besmislen. Ali sam tu malu molitvu znao napamet i izgovarao sam je često u sebi. Ona me je pratila iz časa u čas. Počeo sam da naslućujem šta je molitva.

Moje školovanje bilo je završeno. Trebalo je o raspustu da putujem, to je moj otac smislio, a potom da odem na univerzitet. Na koji fakultet, to nisam znao. Bilo mi je odobreno da pohađam filozofiju jedan semestar. Ja bih bio zadovoljan isto tako i bilo čim drugim.

VII

GOSPOĐA EVA

Za vreme školskog odmora otišao sam jedanput u kuću u kojoj je pre više godina stanovao Maks Demijan sa svojom majkom. Neka stara gospođa šetala je po vrtu, ja je oslovih i doznadoh da ta kuća pripada njoj. Zapitah za porodicu Demijan. Ona se nje dobro sećala. Ali nije znala gde sad stanuje. Pošto je osetila da se mnogo interesujem, povelala me je sa sobom u kuću, potražila jedan kožni album, i pokazala mi fotografiju Demijanove matere. Jedva sam je se mogao setiti. Ali kad spazih malu sliku, srce mi prestade da kuca. To je bila moja slika o kojoj sam snevao! To je bila ona, velika, gotovo muška, ženska prilika, slična svome sinu, s crtama materinstva, s crtama strogosti, s crtama duboke strasti, lepa i zavodljiva, lepa i nepristupačna, demon i mati, sudbina i dragana. To je bila ona.

Kao kakvo divno čudo prože me nešto kad tako saznadoh da moja slika iz sna živi na zemlji! Postojala je, dakle, žena koja je tako izgledala, koja je imala crte moje sudbine! Gde je ona? Gde? A ona je bila Demijanova mati.

Uskoro potom krenuh na svoje putovanje. Čudno putovanje. Putovao sam bez odmora iz mesta u mesto, kako god bi mi naspelo, uvek tragajući za ovom ženom. Bilo je dana kada sam sretao same prilike koje su podsećale na nju, koje su opominjale, koje su ličile na nju, koje su me mamile kroz ulice stranih gradova, kroz železničke stanice, u železničke vozove, kao u zamršenim snovima. Bilo je, pak, drugih dana kad sam uviđao kako je moje traženje beskorisno; onda bih sedeo u kakvom parku, u kakvom hotelskom vrtu, u kakvoj čekaonici, ne radeći ništa, i gledao u sebe samog, i pokušavao da u sebi oživim sliku. Ali je ova sad postala bojažljiva i kratkovečna. Nikada nisam mogao da spavam, samo prilikom putovanja vozom kroz nepoznate predele zadremao bih za kojih četvrt časa. Jednom u Cirihi, išla je za mnom ustopice neka žena, lepa, malo bezočna žena. Jedva sam je pogledao, i otišao sam dalje, kao da je ona vazduh. Radije bih smesta umro nego da nekoj drugoj ženi darujem svoju simpatiju makar za jedan čas samo.

Osećao sam da me moja sudbina vuče, osećao sam da je ispunjenje blizu, i bio sam lud od nestrpljenja što nisam mogao ništa da učinim za to. Jednom na nekoj železničkoj stanici, mislim da je to bilo u Insbruku, smotrio sam na prozoru jednog voza koji je baš u tom času kretao priliku koja me je podsetila na nju - i bio sam danima nesrećan. I najedanput, javila mi se ponovo ta prilika noću u snu; probudih se osećajući stid i pustoš zbog besmislenosti svoje hajke, i oputovah pravo kući.

Nakon nekoliko nedelja upisao sam se na univerzitet H. Sve me je razočaralo. Predavanja o istoriji filozofije, koja sam slušao, bila su isto tako bez duše i po tvorničkom kalupu kao i živovanje mladića koji su studirali. Sve je to bilo po kalupima, jedan je radio isto što i drugi, i zažarena veselost na dečaćkim licima izgledala je tako sumorno prazna i nabavljena, gotova! Ali sam bio slobodan, imao sam ceo dan za sebe, stanovao sam mirno i lepo u starim zidinama pred gradom, i imao sam na svom stolu nekoliko svezaka Ničea. S njime sam živeo, osećao sam usamljenost njegove duše, naslućivao sudbinu koja ga je besprekidno gonila, patio sam s njim i bivao blažen što je nekad postojao neko koji je tako neumoljivo išao svojim putem.

Kasno uveče lutao sam jednom kroz grad, po jesenjem vetru i slušao kako studentska udruženja pevaju iz kafana. Kroz otvorene prozore dopirao je duvanski dim u oblacima, a u debelim bujicama pesma, glasna i kruta, ali bez zamaha i beživotno jednolika.

Stajao sam na uglu jedne ulice i osluškivao: iz dve krčme orila se u noći tačno izvođena veselost omladine. Svuda zajedničko prebivanje, svuda sabijanje u gomilu, svuda odbacivanje sudbine i bekstvo u toplo i zbijeno krdo!

Idući za mnom, mimoiđoše me lagano dva čoveka. Ja začuh odlomak njihovog razgovora.

- Nije li to isto onako kao što je momačka kuća u kakvom crnačkom selu? - zapita jedan. - Sve se poklapa, čak je i tetoviranje još moda. Vidite, to je mlada Evropa.

Taj glas mi je zvučao čudnovato poznato i opominjao me je na nekoga. Ja pođoh za obojicom po mračnoj ulici. Jedan je bio Japanac, omalen i otmen, i pod fenjerom spazih kako se sija njegovo žuto, nasmešeno lice.

Tada drugi stade ponovo da govori.

- Pa ni kod vas u Japanu neće valjda biti bolje. Ljudi koji ne trče za stadom, svuda su retki. Ima i ovde pogdekojih.

Svaka reč prožimala me je radosnim strahom. Poznavao sam čoveka koji je govorio. To je bio Demijan.

U vetrovitoj noći pošao sam za njim i za Japancem kroz tamne ulice, prisluškivao sam njihove razgovore, i uživao u zvuku Demijanova glasa. On je imao stari zvuk, imao je staru, lepu pouzdanost i mir, i imao je moć nada mnom. Sad je sve bilo dobro. Našao sam ga.

Na kraju jedne ulice u predgrađu Japanac se oprostio i otključa jednu kapiju. Demijan pođe istim putem natrag. Zastao sam i očekivao sam ga nasred ulice. Srce mi je jako udaralo posmatrajući ga kako mi dolazi u susret, uspravan i gibak, u mrkom kišnom kaputu, s tankim štapom okačenim preko ruke. Približavao se ne menjajući svoj ravnomerni korak, sve dok mi nije sasvim prišao, skide šešir i pokaza mi svoje staro svetlo lice s odlučnim ustima i s čudnovatom ozarenošću na visokom čelu.

- Demijane! - uzviknuh.

On mi pruži ruku.

- Dakle, tu si, Sinklere! Očekivao sam te.

- Jesi li znao da sam ovde?

- To baš nisam znao, ali sam se pouzdano nadao. Video sam te tek večeras, ta sve vreme išao si za nama.

- Dakle, odmah si me poznao?

- Naravno. Izmenio si se, doduše. Ali imaš znak.

- Znak? Kakav znak?

- Ranije smo to nazivali Kainovim znakom, ako se još možeš setiti. To je naš znak. Ti si ga oduvek imao, zato sam ti postao prijatelj. Ali je sad postao razgovetniji.

- Nisam znao, ili, upravo, znao sam. Jednom sam naslikao tebe, Demijane, i bio sam zaprepašćen što je slika ličila i na mene. Je li to zbog znaka?

- Svakako. Dobro je što si sad ovde! I moja majka će se radovati.

Ja se uplaših.

- Tvoja majka? Je li ona ovde? Pa ona me i ne poznaje.

- O, ona zna o tebi. Ona će te poznati i ako joj ne budem kazao ko si. Odavna nisi ništa javljao o sebi.

- O, hteo sam često da pišem, ali nije išlo. Od nekog vremena osetio sam da moram uskoro da te nađem. Svakog dana sam te očekivao.

On provuče svoju ruku kroz moju, i pođe dalje sa mnom. Iz njega je izbijao mir, i useljavao se u mene. Uskoro smo ćaskali kao ranije. Sećali smo se školovanja, nastave pred prvo pričešće, i onog nesrećnog susreta onda za vreme školskog odmora - samo o najranijoj i najtešnjoj vezi između nas,

o povesti sa Franjom Kromerom, nije ni sad bilo pomena.

Nehotice smo upali u čudne razgovore pune naslućivanja. Nadovezujući se na onaj razgovor Demijanov s Japancem, govorili smo o životu studenata, pa smo od toga prešli na drugo, što je izgledalo bez ikakve veze s prvim, ali je to u Demijanovim rečima dobijalo jednu prisnu povezanost.

On je govorio o duhu Evrope i o oznakama ovog vremena. Svugde, kazivao je on, vlada sabijanje u zajednicu i stvaranje stada, ali nigde ni traga od slobode i ljubavi. Sve to zajedničko prebivanje, počev od studentskih udruženja i pevačkih društava pa sve do država, sve je to nasilna tvorevina, sve je to zajednica iz straha, iz bojazni, iz zabune, i ona je iznutra trula i stara, i bliži se svome slomu.

- Zajedničko življenje - reče Demijan - to je lepa stvar. Ali to što vidimo da svuda cveta, to nije zajedničko življenje. Ono će se iznova roditi iz međusobnog upoznavanja pojedinaca, i ono će začas dati svetu drugi oblik. Ono što sad postoji kao zajedničko življenje, jeste samo stvaranje stada. Ljudi pribegavaju jedni drugima zato što se plaše jedni drugih - gospoda za sebe, radnici za sebe, naučnici za sebe! A zašto se plaše? Čovek se samo onda plaši kad nije sam sa sobom u dosluhu. Plaše se zato što nisu nikada sledovali svom vlastitom biću. Zajednica od samih ljudi koji se plaše od nepoznatog u sebi samima! Oni svi osećaju da njihovi životni zakoni nisu više prikladni, da oni žive po oveštanim propisima; ni njihove religije, niti njihov moral, ništa od svega ne odgovara onome što nam je potrebno. Sto i više godina Evropa je još samo studirala i gradila fabrike! Oni tačno znaju koliko je grama baruta potrebno da se ubije jedan čovek, ali ne znaju kako se moli bogu, ne znaju čak kako se može biti srećan bar jedan sat. Pogledaj samo kakvu studentsku krčmu! Ili pak neko mesto za zabavu gde odlaze bogati ljudi! Očajno! Dragi Sinklere, iz svega toga ne može da proiziđe ništa dobro. Ti ljudi koji se tako strašljivo sabijaju, puni su straha i puni su zlobe, niko nema poverenja ni u koga. Oni su verni idealima koji to više nisu, i ospu kamenjem na svakoga koji istavi nove ideale. Osećam da postoje nesuglasice. One će tek nastati, veruj mi, nastaću uskoro. One, naravno, neće svet „popraviti”. Da li će radnici poubijati svoje fabrikante, ili će Rusija i Nemačka pucati jedna na drugu - promeniće se samo posjednici. Ali to ipak neće biti uzalud. To će ispoljiti bezvrednost današnjih ideala, posklanjaće se bogovi iz kamenog doba. Ovaj svet kakav je sada hoće da umre, on hoće da propadne, i propašće.

- A šta će pri tome biti od nas? - zapitah ja.

- Od nas? Oh, možda ćemo i mi propasti zajedno s njim. Ta mogu ubiti i jednog od nas. Samo, na taj način nije s nama svršeno. Oko onog što od nas ostaje, ili oko onih od nas koji će to preživeti, sakupiće se volja budućnosti. Pokazaće se volja čovečanstva, koju je naša Evropa sa svojom vašarskom tehnikom i naukom već odavna nadvikivala. I tad će se pokazati da volja čovečanstva nije nikad i nigde istovetna s voljom današnjih zajednica, država i naroda, udruženja i crkava. Nego ono što hoće priroda sa čovekom, stoji napisano u pojedincima, u tebi i u meni. To je stajalo u Isusu, stajalo je u Ničeju. Jedino za te važne struje - koje, naravno, svakog dana mogu da izgledaju drukčije - biće mesta tada kada se današnje zajednice sruše.

Bilo je kasno kad smo se zaustavili pred jednim vrtom kraj reke.

- Ovde mi stanujemo - reče Demijan. - Dođi uskoro k nama! Mi te rado očekujemo.

Išao sam radostan po zahladneloj noći natrag, u svoj daleki stan. Tu i tamo po gradu galamili su i zbijali šale studenti koji su se vraćali kući. Često sam ranije osetio oprečnost između smešnog načina njihove veselosti i moga usamljenog života, često s osećanjem odricanja, često s porugom. Ali još nikad nisam kao danas osetio s mirom i s potajnom snagom kako me se to malo tiče, kako je za mene taj svet bio dalek i iščileo. Sećao sam se činovnika iz mog rodnog mesta, stare dostojanstvene gospode, kojima su uspomene na njihove probančene semestre bile drage kao uspomene na neki blaženi raj, i koji su gajili kult prema iščezloj slobodi svoga studentskog doba, kao što ga inače

pesnici ili drugi romantičari posvećuju detinjstvu. Svugde isto! Svugde su tražili slobodu i sreću negde iza sebe, iz čistog straha da ih što može podsetiti na njihovu vlastitu odgovornost i da ih može opomenuti na njihov vlastiti put. Nekoliko godina se pijančilo i klicalo, a potom bi se povila kičma i postajalo ozbiljan gospodin u državnoj službi. Jest, bilo je trulo, trulo kod nas, a ta studentska glupost bila je manje glupa i manje rđava nego sto drugih.

Kad sam najzad stigao u svoj udaljeni stan i potražio svoju postelju, sve te misli bile su odletele, i sav moj duh uporno je očekivao veliko obećanje što mi ga je ovaj dan dao. Čim budem hteo, već sutra, mogu da vidim Demijanovu majku. Neka studenti banče i neka tetoviraju sebi lica, neka je svet truo i neka očekuje svoju propast - šta me se tiče. Ja sam čekao jedino to da mi moja sudbina dođe u susret u novome liku.

Spavao sam čvrsto do kasno ujutru. Novi dan granuo je za mene kao kakav svečani praznik, kakav nisam više doživeo još od božićnih praznika svoga dečakčkog doba. Bio sam prožet unutrašnjim nemirom, ali se nisam ničeg plašio. Osećao sam da je za mene svanuo važan dan, video sam i osećao da je svet oko mene izmenjen, da čeka, da je svečan i da u njemu postoje mnoge međusobne veze. I tiha jesenja kiša koja je sipila, bila je lepa, mirna i praznična, puna ozbiljne, vedre muzike. Prvi put je spoljni svet zvonio u čistom skladu s mojim unutrašnjim - onda je praznik duše, onda je vedro živeti. Nijedna kuća, nijedan izlog, nijedno lice na ulici nije mi smetalo; sve je bilo onakvo kakvo je moralo biti, ali nije imalo prazno lice svakidašnjice i sviknutosti, nego je to bila priroda u očekivanju, i sve je stajalo sa strahopoštovanjem, spremno pred sudbinom. Takav mi se kao malom dečku ukazivao svet jutrom o velikim praznicima, o Božiću i o Uskrsu. Nisam znao da taj svet može još biti tako lep. Bio sam se svikao da živim povučen u sebe, i da se pomirim s tim da sam potpuno izgubio smisao za ono što se napolju zbiva, da gubitak sjajnih boja stoji neizbežno u vezi s gubitkom detinjstva, i da se unekoliko sloboda i muškost duše mora platiti odricanjem od toga ljupkog sjaja. Sada sam, pak, ushićen video da je sve to bilo samo zasuto i potamnelo, i da je moguće - čak i kad se čovek oslobodi i kada se odrekne detinjske sreće - videti svet kako zrači i okušati duboke drhtaje detinjskog viđenja.

Došao je čas kada sam ponovo našao vrt u predgrađu, pred kojim sam se sinoć bio oprostio od Demijana. Skrivena iza visokog drveća, sivog od kiše, stajala je mala kuća, svetla i udobna; visoko cvetno džbunje iza velikog staklenog zida, iza svetlih prozora mračni sobni zidovi sa slikama i redovima knjiga. Glavna vrata vodila su neposredno u mali zagrejani trem, jedna nema stara služavka u crnom, s belom keceljom, uvela me je unutra i prihvatila mi ogrtač.

Ona me ostavi u tremu samog. Ja se obazreh unaokolo, i smesta se obreh usred svoga sna. Gore na tamnom zidu od drveta, iznad jednih vrata, visila je ispod stakla u crnome okviru, meni dobro poznata slika, moja ptica sa zlatnožutom glavom kao u kopca, koja je uzletala iz zemljine lopte. Ja zastadoh potresen - bilo mi je tako radosno i bolno na srcu kao da se u ovom trenutku vraća k meni, kao odgovor i ispunjenje, sve što sam ikad učinio i doživeo. Brzo kao munja sagledah kako mi proleće mnoštvo slika mimo duše: očinsku kuću u zavičaju sa starim kamenim grbom iznad luka nad kapijom, dečka Demijana, koji je crtao grb, mene samog kao dečka, bojažljivo spletenog u zle čini moga neprijatelja Kromera, mene samog kao mladića kako za mirnim stolom u svojoj đaćkoj sobici slikam pticu svoje čežnje, s dušom zapletenom u mrežu svojih vlastitih konaca i sve, i sve do ovog trenutka odjeknu ponovo u meni, nađe u meni potvrđenja, odgovore, odobravanja.

Suznih očiju gledao sam u svoju sliku i čitao sam u samome sebi. Tada mi pogled pođe naniže: pod slikom ptice u otvorenim vratima stajala je jedna velika žena u tamnoj haljini. To je bila ona.

Nisam mogao da izgovorim ni reči. Sa lica koje je, slično licu njenoga sina, bilo bez godina i starosti, i izražavalo puno oduhovljene volje, osmehivala se prijateljski na mene lepa, poštovanja dostojna gospa. Čuteći joj pružih ruke. Ona prihvati obe čvrstim, toplim rukama.

- Vi ste Sinkler. Odmah sam vas poznala. Neka ste dobrodošli.

Glas joj je bio dubok i topao, i ja sam ga pio kao slatko vino. I tada pogledah naviše i u njeno mirno lice, u crne, nedokučive oči, u sveža, zrela usta, u slobodno, kneževsko čelo, na kome je bio znak.

- Kako sam radostan - rekoh joj i poljubih joj ruke. Čini mi se da sam celog svog života bio uvek na putu - a sada sam stigao kući.

Ona se materinski osmehnu.

- Kući se ne stiže nikad - reče ona ljubazno. - Ali gde se prijateljski putevi slivaju, tu ceo svet za jedan čas izgleda kao zavičaj.

Izgovorila je ono što sam na putu ka njoj osećao. Njen glas a i njene reči bili su veoma slični glasu i rečima njenoga sina, ali ipak sasvim drukčiji. Sve je to bilo zrelije, toplije, samo po sebi razumljivije. Ali isto tako kao što ni Maks nije pre ni na koga ostavljao utisak dečka, tako ni njegova mati nije niukoliko izgledala kao mati jednog odraslog sina - tako mlad i sladak bio je dah nad njenim licem i kosom, tako zategnuta i neizborana je bila njena zlačana koža, tako su joj cvetna bila usta. Stajala je preda mnom još više kraljevski negoli u mome snu, i njena blizina bila je ljubavna sreća, njen pogled je bio ispunjenje želja.

To je, dakle, bio nov lik u kome mi se ukazala moja sudba, ali ne više stroga, ne goneći me više na usamljenost, ne, već zrela i puna naslade! Nisam donosio nikakve odluke, nisam činio nikakve zavete - stigao sam do cilja, do visokog mesta na putu, odakle se dalji put ukazivao dalek i veličanstven, težeći ka obetovanim zemljama, osenčen vrhovima drveća bliske sreće, rashlađivan bliskim vrtovima svakog veselja. Kako god da mi je išlo, bio sam blažen što znam da na svetu postoji ta žena, što pijem njen glas i što dišem njenu blizinu. Neka mi postane majkom, draganom, boginjom - samo neka je tu: samo kad je moj put blizak njenom.

Ona pokaza nagore, ka mome naslikanom kopcu.

- Vi niste nikada pričinili veću radost našem Maksu nego ovom slikom - reče ona zamišljeno. A i meni. Mi smo vas očekivali kada je slika stigla, znali smo da se nalazite na putu ka nama. Kad ste bili još mali dečko, Sinklere, došao je jednog dana moj sin iz škole i kazao: „Ima jedan dečko koji nosi znak na čelu, on mora postati moj prijatelj.” To ste bili vi. Nije vam bilo lako, ali mi smo imali poverenja u vas. Jednom, kad ste o školskom odmoru bili kod kuće, susreli ste se opet s Maksom. Tada vam je bilo oko šesnaest godina. Maks mi je pričao o tome.

Ja je prekidoh: - Oh, što vam je to kazao! To je bilo moje najbednije doba!

- Da, Maks mi je kazao: „Sad Sinkler ima najteži deo pred sobom. On još jedanput pokušava da pobegne u zajednicu, postao je čak kafanski čovek; ali mu to neće poći za rukom. Njegov znak je zakriljen, ali ga potajno žeže.” Nije li tako bilo?

- O, da, tako je bilo, upravo tako. Tada sam našao Beatriču, i tada je naposljetku došao k meni ponovo jedan vođ. Zvao se Pistorije. Tek tada mi je postalo jasno zašto je moje dečačko doba bilo tako tesno vezano za Maksa, zašto se nisam mogao otrgnuti od njega. Draga gospođo draga mati, tada sam često verovao da moram sebi oduzeti život. Da li je svakome put tako težak?

Ona mi svojom rukom pređe preko kose lako kao vazduh.

- Uvek je teško roditi se. Vi znate, ptica se s mukom probija iz jajeta. Promislite unatrag i zapitajte se: zar je put bio tako težak? Samo težak? A zar nije bio i lep? Da li biste znali neki lepši, neki lepši?

Ja zatresoh glavom.

- Bilo je teško - rekoh ja kao u snu - bilo je teško dok nije došao san.

Ona klimnu glavom i pogleda me pronicljivo.

- Da, čovek mora da nađe svoj san, onda mu put postaje lak. Ali nema neprekidnih snova, svaki

san odmenjuje nov, i nijedan se ne sme silom zadržavati.

Ja se grdno uplaših. Da li je to već bila neka opomena? Da li je to već bila odbrana? Ali svejedno, bio sam spreman da pustim da me ona vodi, a da ne pitam za krajnji smer.

- Ja ne znam - rekoh - dokle će moj san trajati. Želim da on bude večit. Pod slikom ove ptice dočekala me je moja sudbina kao mati, i kao dragana. Njoj ja pripadam, i nikome drugome.

- Dokle god je san vaša sudbina, dotle treba da mu ostanete verni - potvrdi ona ozbiljno.

Obuze me neka tuga, i čežnjiva želja da umrem u tom začaranom času. Ja osetih suze - kako beskrajno davno nisam bio zaplakao! - kako u meni naviru nezadrživo i savlađuju me. Plaho se okretoh od nje, pristupih prozoru i pogledah očima koje nisu ništa videle preko cveća u saksijama.

Iza sebe čuh njen glas: zvučao je spokojno, a ipak je bio pun nežnosti kao pehar do ivice napunjen vinom.

- Sinklere, vi ste dete! Ta vaša sudbina vas voli. Jednom će vam ona sasvim pripadati, kao što to sanjate, ako ostanete verni.

Bio sam se savladao, i ponovo okrenuo k njoj svoje lice. Ona mi pruži ruku.

- Ja imam nekoliko prijatelja - reče ona osmehujući se - nekoliko sasvim malobrojnih, sasvim bliskih prijatelja, koji me zovu gospođom Evom. I vi treba da me tako zovete, ako hoćete.

Ona me dovede do vrata, otvori ih i pokaza na vrt:

- Naći ćete tu napolju Maksa.

Pod visokim drvećem stajao sam opijen i potresen, i nisam znao da li sam ikad bio budniji ili više utonuo u san. Tiho je kapala kiša iz granja. Ja lagano uđoh u vrt, koji se protezao daleko duž rečne obale. Najzad nađoh Demijana. Stajao je u otvorenoj baštenskoj kućici, nag do pojasa, i pred jednim obešenim džakčićem peska vežbao se u boksovanju.

Zastodoh začuđen. Demijan je izgledao izvanredno: široke grudi, čvrsta, muška glava, uzdignute ruke sa zategnutim mišićima bile su čvrste i krepke, pokreti su proisticali iz bedara, ramena i zglobova na rukama, kao razigrani izvori.

- Demijane - uzviknuh - šta ti tu radiš?

On se veselo nasmeja.

- Vežbam. Obećao sam malom Japancu da ću se s njim rvati, taj ti je okretan kao mačka, a naravno tako isto i podmukao. Ali on neće sa mnom izići na kraj. Dugujem mu jedno sasvim malo poniženje.

On baci na sebe košulju i kaput.

- Bio si već kod moje majke? - zapita on.

- Jesam. Kakvu izvanrednu majku ti imaš, Demijane! Gospođa Eva! To ime joj savršeno dolikuje, ona je kao mati svih bića.

On me za trenutak pogleda zamišljeno u lice.

- Ti već znaš ime? Možeš biti ponosit, mladiću! Ti si prvi kome je ona to ime kazala već u prvom času.

Od tog dana dolazio sam u tu kuću kao sin i brat, ali i kao zaljubljen čovek. Kad bih za sobom zatvorio kapiju, čak i kad bih izdaleka ugledao kako uskrsava visoko drveće u vrtu, bio sam bogat i srećan. Napolju je bila „stvarnost”, napolju su bile ulice i kuće, ljudi i uređaji, knjižnice i slušaonice - a ovde unutra bila je ljubav i duša, ovde je živela bajka i san. A pri svem tom nismo niukoliko živeli zatvoreno od sveta, živeli smo u mislima i razgovorima često usred njega, samo na drugom polju bili smo od većine ljudi rastavljeni ne granicama, nego samo drugim načinom viđenja. Naš zadatak je bio da u svetu predstavljamo jedno ostrvo, možda neki uzor, ali u svakom slučaju nagoveštavanje druge mogućnosti življenja. Naučio sam, ja koji sam dugo bio usamljen, da upoznam zajednicu, koja je mogućna među ljudima koji su okušali potpunu samoću. Nikada više nisam žudeo da se vratim

trpezama srećnih, svečanostima veselih, nikada me više nije okrnula zavist ili nostalgija kad bih sagledao zajednička živovanja drugih. I lagano sam bio posvećivan u tajnu onih koji su na sebi nosili „znak”.

Nas, one sa znakom, možda je svet s pravom smatrao za čudne, štaviše i za bezumne i opasne. Mi smo bili probuđeni, ili oni koji se bude, i mi smo težili da uvek budemo sve savršenije budni, dok su težnje i traženje sreće u drugih išle ka tome da svoja mišljenja, svoje ideale i dužnosti, svoj život i sreću vežu sve tešnje uz krdo. I tamo je bilo težnji, i tamo je bilo snage i veličine. Ali dok smo mi, znakom obeleženi, po našem shvatanju predstavljali težnju prirode ka novome, ka pojedinačnome i budućem, dotle su drugi živeli sa voljom da ostanu pri starome. Za njih je čovečanstvo - koje su oni voleli kao i mi - bilo nešto dovršeno, što se moralo održati i zaštititi. Za nas je čovečanstvo bilo daleka budućnost, kojoj smo svi išli, čiju sliku nije niko poznao, čiji zakoni nisu nigde stajali napisani.

Osim gospođe Eve, Maksa i mene, pripadali su našem krugu, bliže ili dalje, još poneki tražioci vrlo različitih vrsta. Neki od njih išli su osobitim putevima, i postavili su sebi posebne ciljeve i bili su privrženi naročitim mišljenjima i dužnostima; među njima bilo je astrologa i kabalista, i jedan pristalica grofa Tolstoja, i svakovrsni nežni, bojažljivi, preosetljivi ljudi, pristalice novih sekti, vršiocu indijskih vežbi, vegetarijanci, i drugi. Sa svima njima nismo imali upravo ničeg duhovnog zajedničkog osim poštovanja koje je svako od nas ukazivao tajnom životnom snu drugoga. Bili su nam bliži drugi, oni koji su proučavali kako je čovečanstvo u prošlosti tražilo bogove i nove slike svojih želja, i čije su me studije često podsećale na studije moga Pistorija. Oni su donosili sa sobom knjige, prevodili nam tekstove stranih jezika, pokazivali nam crteže stranih simbola i obreda, i učili nas da vidimo kako se ceo posed dosadašnjeg čovečanstva sastojao iz ideala i snova nesvesne duše, iz snova u kojima je čovečanstvo pipajući išlo za naslućivanjem onoga što će mu biti moguće u budućnosti. Tako smo promotriili izvanredno, tisućuglavo bogovsko klupko iz staroga sveta sve do svitanja hrišćanskog preokreta. Upoznali smo ispovesti usamljenih pobožnih ljudi, kao i mene religija od jednog naroda da drugog. I iz svega što smo prikupljali, proizilazila nam je kritika našega vremena i sadašnje Evrope, koja je u gorostasnim težnjama stvorila moćno novo oružje čovečanstva, ali koja je naposljetku dospela do dubokog i najzad vapijućeg opustošenja duha. Jer je ona zadobila ceo svet, da bi pri tome izgubila svoju dušu.

I tu je bilo vernih i ispovednika izvesnih nada i spasonosnih učenja. Bilo je budista, koji su hteli da preobrate Evropu, i Tolstojevih učenika, i drugih veroispovesti. Mi iz užeg kruga slušali smo i primali sva ova učenja ne drukčije nego kao simbole. Mi, znakom obeleženi, nismo se odavali brigama oko uobličavanja budućnosti. Nama je svaka veroispovest, svako spasonosno učenje već unapred izgledalo mrtvo i beskorisno. I mi smo osećali jedino to kao dužnost i sudbu: da svaki od nas postane potpuno on sam, da potpuno da za pravo klici prirode koja u njemu dela, i da živi po njenoj volji da nas neizvesna budućnost zatekne spremne za sve i svašta, što god bude donela.

Jer svi mi, govorili to ili ne govorili, osećali smo jasno da je slom i novorođenje sadašnjega blizu i da se već predoseća. Demijan bi mi katkad govorio o tome:

- Ono što će doći ne može se ni zamisliti. Duša Evrope je životinja koja je beskrajno dugo bila u okovima. Kada se ona oslobodi, njeni prvi, pokreti neće biti najljupkiji. Ali putevi i stranputice su bez značaja samo kad se ispolji prava nevolja duše, koja se već tako davno neprestano nanovo obmanjuje i opija. Tada će doći naš dan, tada ćemo mi biti potrebni, ne kao vođe ili novi zakonodavci - nove zakone nećemo više doživeti - nego pre kao oni koji su voljni, kao oni koji, su spremni da pođu i da budu tamo gde ih sudbina zove. Gle, svi ljudi su spremni da počine neverovatne stvari kad zapreti opasnost njihovim idealima. Ali nema nikoga kad je na pomolu neki nov ideal, neki nov, možda

opasan ili nelagodan pokret u rastenju. Mi smo ti malobrojni koji ćemo tada biti tu i koji ćemo poći. Zato smo obeleženi znakom - kao što je Kain bio obeležen znakom da budi strah i mržnju, i da tadašnje čovečanstvo otera iz uske idile u opasne daljine. Svi ljudi koji su uticali na hod čovečan što su bili spremni pred sudbinom. To se da primeniti na Mojsija i Budu, to se da primeniti na Napoleona i na Bizmarka. Kome talasu neko služi, sa koga pola on dobija naredbe, to on ne može da bira. Da je Bizmark razumeo socijaldemokrate, i da se bio saglasio s njima, on bi onda bio mudar gospodin, ali ne čovek sudbine. Tako je bilo s Napoleonom, sa Cezarom, sa Lojolom, sa svima! To se mora uvek zamisliti biološki i evolucionistički! Kad su preokreti na zemljinoj površini bacili vodene životinje na kopno, a životinje sa kopna u vodu, tada su primerci koji su se spremno odazvali sudbini izvršili ono što je novo i nečuvano, te su tako novim prilagođavanjem mogli da spasu svoju vrstu. Da li su to bili oni isti primerci koji su ranije u svojoj vrsti štrčali kao nazadnjaci i održiocci staroga, ili pre osobenjaci i revolucionari, to ne znamo. Oni su bili spremni, i zato su mogli da spasu svoju vrstu do novih razvoja. To znamo. Zato hoćemo da budemo spremni.

Takvim razgovorima često je prisustvovala gospođa Eva, ali ona sama nije uzimala udela u govoru na taj način. Za svakoga od nas koji je izražavao svoje misli, bila je ona slušalac i odjek, puna poverenja, puna razumevanja; činilo se da sve misli potiču od nje, i da se k njoj vraćaju. Sedeti u njenoj blizini, slušati ponekad njen glas i uzimati udela u atmosferi zrelosti i duše, koja ju je opkoljavala, to je bila za mene sreća.

Ona bi smesta osetila kad bi se u meni zbivala kakva promena, kakva pokolebanost ili obnavljanje. Činilo mi se da su snovi koje sam pri spavanju imao, podstaknuti njome. Pričao sam ih joj često, i oni su joj bili razumljivi i prirodni; nije bilo nikakvih čudnovatosti koje ona ne bi mogla da prati shvatajući ih sasvim jasno. Neko vreme imao sam snove koji kao da su bili izgrađivani prema našim dnevnim razgovorima. Sanjao sam kao da je ceo svet uskomešan, i da ja, sam ili s Demijanom, napregnuto očekujem veliku sudbinu. Sudbina je ostajala zastrta, ali je nekako imala crte gospođe Eve - biti od nje izabran ili odbačen, to je bila sudbina.

Ponekad bi ona rekla s osmehom:

- Vaš san nije potpun, Sinklere, vi ste zaboravili ono što je najbolje...

I moglo se desiti da mi je to tada opet padalo na um, te nisam mogao razumeti kako sam to mogao da zaboravim.

S vremena na vreme postajao sam nezadovoljan i bivao mučen žudnjom. Mislio sam da više neću moći podneti da je viđam kraj sebe, a da je ne obgrlim. I to bi ona smesta primećivala. Kad sam jednom izostao više dana, pa se potom ponovo vratio pogružen, ona me odvede na stranu i reče:

- Nemojte se podavati željama u koje ne verujete. Ja znam šta vi želite. Te želje morate napustiti, ili ih morate potpuno i valjano želeći. Ako budete mogli jednom tako da molite da ste u sebi potpuno ubeđeni u ispunjenje, onda je i ispunjenje tu. Ali vi želite, pa se opet kajete, i pri tome se plašite, to se sve mora savladati. Da vam ispričam jednu bajku.

I ona stade da mi priča o jednom mladiću koji je bio zaljubljen u zvezdu. Stajao je kraj mora, pružao je ruke i obožavao zvezdu, sanjao je o njoj i upravljao je k njoj svoje misli. Ali je on znao, ili je mislio da zna, da zvezdu ne može obgrliti jedan čovek. Smatrao je za svoju sudbinu da voli zvezdu bez nade na ispunjenje, i iz te misli izgradio je čitav životni spev o odricanju i nemoj, vernoj patnji, koja je imala da ga popravi i prečisti. Ali svi njegovi snovi bili su upravljani zvezdi. Jednom je opet stajao noću kraj mora, na visokoj hridi, gledao je zvezdu, i goreo od ljubavi prema njoj. I u trenutku najveće čežnje poskoči i baci se u prazninu, zvezdi u susret. Ali i u trenutku skakanja pomisli još brzo kao munja: pa to je ipak nemoguće! I eno, ležao je dole na obali i bio je zdrobljen. On nije razumeo da voli. Da je u trenutku kad je skakao imao duševnu snagu da čvrsto se udruzi sa zvezdom.

- Ljubav ne mora da moli - reče ona - niti da traži. Ljubav mora da ima snagu da u sebi samoj dođe do izvesnosti. Onda neće biti više vučena, nego će ona vući. Sinklere, vašu ljubav vučem ja. Ako me ona nekad povuče, ja ću doći. Ja neću da dajem darove, ja hoću da budem zadobijena.

Ali drugi put ispričala mi je drugu bajku. Bio je jedan ljubavnik koji je voleo bez nade. On se povukao potpuno u svoju dušu, i mislio je da će sagoreti od ljubavi. Svet za njega nije postojao, on nije više video plavo nebo i zelenu šumu, potok mu nije žuborio, harfa mu nije ječala, sve je bilo utonulo, i on je osiromašio i postao bedan. Ali je njegova ljubav rasla, i on je mnogo radije hteo da umre i propadne, nego da se odrekne posedovanja lepe žene koju je voleo. Tada on oseti kako je njegova ljubav sagorela sve drugo u njemu, te postade moćna, i privlačila je i privlačila, i lepa žena morala joj se povinovati, i došla je, i on je stajao raširenih ruku da bi je privukao k sebi. Ali dok je pred njim stajala, najedanput se sasvim izmenila, i on s grozom oseti i spazi kako je privukao k sebi ceo izgubljeni svet. Ovaj je stajao pred njim i predavao mu se, nebo i šuma i potok, sve mu je u novim bojama, sveže i divno, dolazilo u susret, pripadalo mu, govorilo njegovim jezikom. I umesto da dobije samo jednu ženu, imao je ceo svet na srcu, i svaka zvezda na nebu plamtela je u njemu i rasipala radost kroz njegovu dušu. On je voleo, i pri tome je našao sebe samog. Većina njih, pak, vole da bi pri tome sebe izgubili.

Moja ljubav prema gospođi Evi izgledala mi je kao jedina sadržina moga života. Ali je ona svakog dana izgledala drukčija. Ponekad mi se činilo da osećam pouzdano kako moje biće ne teži, privučeno, njenoj ličnosti, nego da je ona samo simbol moga bića i samo hoće da me još dublje uvuče u samog sebe. Često sam slušao njene reči koje su mi zvučale kao odgovori, na ono što je u meni nesvesno, na goruća pitanja koja su me pokretala. Potom su opet dolazili trenuci u kojima sam pored nje goreo od čulne žudnje i ljubio predmete kojih bi se ona dotakla. A postupno su se čulna i beščulna ljubav, stvarnost i simbol upleli jedno u drugo. Tada bi se dešavalo da sam kod kuće u svojoj sobi mislio na nju, i mirno i svom dušom, i pri tom zamišljao da osećam njenu ruku u svojoj, i njene usne na svojim. Ili bih bio kod nje, gledao bih joj u lice, razgovarao s njom, slušao njen glas, a ipak ne bih znao da li je ona stvarnost ili je san. Počeo sam da naslućujem kako se ljubav može imati trajno i besmrtno. Pri čitanju knjige dolazio sam do novog saznanja, a to je bilo isto osećanje kao poljubac gospođe Eve. Ona mi je gladila kosu, i osmehivala se zasipajući me svojom zdravom, mirisavom toplinom, a ja sam osećao isto kao da sam u samome sebi načinio napredak. Sve što je bilo važno i što je bilo sudbina za mene, moglo je da uzme na se njenu sliku i priliku. A ona se mogla promeniti u svaku moju misao, a svaka moja misao u nju.

Plašio sam se božićnih praznika, za vreme kojih sam bio kod svojih roditelja, jer sam mislio da će biti muka živeti dve nedelje udaljen od gospođe Eve. Ali to nije bila muka, bilo je divno biti kod kuće i misliti na nju. Kad sam se vratio u H., ostao sam još dva dana daleko od njene kuće, da bih uživao u toj sigurnosti i nezavisnosti od njenog čulnog prisustva. Imao sam takođe snove u kojima se moje spajanje s njom izvodilo na nove alegorične načine. Ona je bila more, u koje sam se ja, strujeći ka njoj, ulivao. Ona je bila zvezda, a ja sam bio sam zvezda na putu ka njoj, pa smo se sreli i osetili da nas nešto uzajamno privlači, ostali smo zajedno i okretali se blaženo jedno oko drugog u bliskim, zvučnim krugovima zavek.

Taj san ispričao sam joj kad sam je prvi put ponovo posetio.

- San je lep - reče ona mirno. - Načinite ga istinom!

Za vreme ranoga proleća bio je jedan dan koji nisam nikad zaboravio. Stupio sam u trem, prozor je bio otvoren, i mlaka vazдушna struja valjala je kroz odaju težak miris zumbula. Pošto nisam nikog video, popeh se uz stepenice, u sobu za rad Maksa Demijana. Kucnuh lako na vrata, i uđoh unutra, ne čekajući odziv, kao što sam bio navikao.

Soba je bila mračna, sve zavese navučene. Bila su otvorena vrata ka maloj sporednoj odaji, gde je Maks bio udesio hemijsku laboratoriju. Odatle je dopirala jasna bela svetlost proletnjeg sunca, koje je sijalo kroz kišne oblake. Pomislih da tu nema nikog, i podigoh zavese.

Tada ugledah Maksa Demijana kako sedi blizu zastrtog prozora na niskoj klupici, šćućuren i čudno izmenjen, i kao munja prostruja kroz mene osećanje: to si već jednom doživeo! Ruke su mu nepokretno visile, šake su mu bile u krilu, njegovo malo unapred nagnuto lice s otvorenim očima nije imalo pogleda i bilo je obamrlo - u zenici je mrtvački svetlucao mali, oštar odsev svetlosti, kao u parčetu stakla. Bledo lice bilo je potonulo u samoga sebe, bez drugoga izraza osim izraza ogromne ukočenosti - izgledao je kao kakva prastara maska neke životinje na vratnicama nekog hrama. Izgledalo je kao da ne diše.

Poduhvati me groza pri sećanju - takvog, upravo takvog video sam ga već jedanput, pre mnogo godina, kad sam bio još mali dečko. Tako su oči ukočeno gledale u dušu, tako su ruke beživotno ležale jedna pored druge, jedna muva prelazila mu je preko lica. I on je, tada, možda pre šest godina, izgledao isto tako star i tako isto bez obeležja vremena; i danas nijedna crta na licu nije bila drukčija.

Obuzet strahom, iziđoh lagano iz sobe, i siđoh niz stepenice. U tremu zatekoh gospođu Evu. Bila je bleđa i izgledala je umorno, što kod nje nisam viđao - neka senka prolete kroz prozor, oštro, belo sunce najedanput je iščeznulo.

- Bio sam kod Maksa - prošaputah brzo. - Da se nije što dogodilo? On spava, ili je utonuo u sebe, ne znam, već jedanput ranije video sam ga takvog.

- Valjda ga niste probudili - zapita ona brzo.

- Nisam. Nije me čuo. Odmah sam izišao. Gospođu Evo, recite mi, šta je s njim?

Ona pređe nadlanicom preko čela.

- Budite mirni, Sinklere, neće mu se ništa desiti. On se povukao. To neće dugo trajati.

Ona ustade i iziđe u baštu, mada je u tom času počela kiša da pada. Osetio sam kako ne treba da pođem s njom. Išao sam po tremu gore-dole, mirisao opojno mirisave zumbule, gledao pažljivo svoju sliku sa pticom nad vratima, i udisao potišten čudnu senku, kojom je ovog jutra ova kuća bila ispunjena. Šta je to bilo? Šta se desilo?

Gospođa Eva se uskoro vratila. Kišne kapi visile su joj u tamnoj kosi. Ona sede u svoju naslonjaču. Umor ju je oborio. Ja joj se približih, nagoh se nad nju, i poljubih kapi sa njene kose. Oči su joj bile svetle i mirne, ali su mi kapi imale ukus suza.

- Da pogledam kako mu je? - zapitah je šapućući.

Ona se jedva osmehnu.

- Nemojte biti dete, Sinklere - opomenu me ona glasno, kao da bi sama sebe oslobodila neke zamađijanosti. - Sad idite, a docnije dođite opet, sad ne mogu da govorim s vama.

Ja odoh, i pobegoh iz kuće i grada u brda; kosa, tanka kiša dolazila mi je u susret, oblaci su se gonili nisko pod teškim pritiskom kao u strahu. Dole se vetar jedva kretao, a u visinama je izgledalo da besni bura; više puta probilo je za koji časak sunce, bleđa i oštro iz čelično sivih oblaka.

Tada naiđe preko neba rastresit žut oblak, i on se zaustavi kod sive brane, i za nekoliko trenutaka načini vetar od žutoga i plavoga jednu sliku, jednu gorostasnu pticu, koja se ote iz plave uskomešanosti, i razmahujući nadaleko krilima, iščeze negde u nebu. Onda se začu bura, i šinu kiša izmešana s gradom. Kratak, neverovatan i strašno tutnjavi grom prasnu nad šibanim predelom, odmah potom probi se opet jedan sunčev snop, a na obližnjim bregovima iznad mrke šume svetleo se modro i nestvarno bleđi sneg.

Kad sam se, mokar i išiban vetrom, vratio posle više časova, sam Demijan mi je otvorio kućna vrata.

Poveo me je sa sobom gore u svoju sobu; u laboratoriji je goreo gasni plamen, hartija je bila rasturena, izgledalo je da je radio.

- Sedi - ponudi me on - biće da si umoran bilo je gadno vreme, vidi se da si bio dosta po polju. Čaj će odmah doći.

- Danas se nešto dogodilo - počeh ja oklevajući - to ne može biti samo ovo malo oluje.

On me pogleda ispitujući.

- Jesi li štogod video?

- Jesam. Video sam u oblacima jasno za trenutak jednu sliku.

- Kakvu sliku?

- Jednu pticu.

- Kopca? Da li njega? Sliku tvoga sna?

- Da, to je bio moj kobac. Bio je žut i džinovski veliki, i uleteo je unutra u plavocrno nebo.

Demijan duboko odahnu.

Neko kucnu na vrata. Stara služavka donese čaj.

- Uzmi, Sinklere, izvoli. Mislim da pticu nisi video slučajno.

- Slučajno? Zar se takve stvari vide slučajno?

- Doista, ne vide se. To nešto znači. Znaš li šta?

- Ne znam. Samo osećam da to znači neki potres, jedan korak ka sudbini. Verujem da se to svih nas tiče.

On je išao plahovito gore-dole.

- Jedan korak ka sudbini! - uzviknu on glasno. - To sam isto noćas sanjao, a i moja mati imala je juče neku slutnju, koja je kazivala to isto. Sanjao sam kako sam se peo lestvicama, uz jedno stablo ili kulu. Kad sam stigao gore, sagledao sam celu zemlju, to je bila velika ravnica kako sa gradovima i selima gori. Ne mogu još sve da pričam, nije mi još sve jasno.

- Tumačiš li san u vezi s tobom? - zapitah ja.

- U vezi sa mnom? Naravno. Niko ne sanja ono što ga se ne tiče. Ali se to ne tiče samo mene, tu si u pravu. Ja prilično tačno razlikujem snove koji mi nagoveštavaju pokrete u mojoj rođenoj duši, kao i druge, vrlo retke, u kojima se nagoveštava sudbina celog čovečanstva. Takve snove imao sam retko kad, a nikad takav za koji bih mogao reći da je to bilo neko proročanstvo i da se ispunilo. Tumačenja su odveć neizvesna. Ali znam pouzdano da sam nešto sanjao što se ne odnosi samo na mene. Taj san dolazi u red drugih, ranijih, što sam nekad imao, i koje on nastavlja. Iz tih, upravo, snova, Sinklere, potiču slutnje o kojima sam ti već govorio. Da je naš svet sasvim truo, to znamo, ali to još ne bi bio razlog da proričemo njegovu propast ili nešto slično. Ali ja sam već više godina imao snove iz kojih zaključujem ili osećam ili kako hoćeš iz kojih dakle osećam da se slom staroga sveta primiće bliže. To su najpre bila sasvim slaba, daleka naslućivanja, ali su postojala sve jasnija i jača. Još ne znam ništa drugo do to da se priprema nešto veliko i užasno, što će i mene pogoditi. Sinklere, mi ćemo doživeti ono o čemu smo pokatkad govorili! Svet hoće da se obnovi. Miriše na smrt. Ništa novo ne dolazi bez smrti. To je strašnije nego što sam zamišljao.

Ja sam ga uplašen posmatrao netremice.

- Zar mi ne možeš ispričati ostatak sna? - zamolih ga plašljivo.

On zatrese glavom.

- Ne mogu.

Vrata se otvoriše, i gospođa Eva uđe u sobu.

- A, vi ste zajedno! Deco, valjda nećete biti žalosni.

Izgledala je sveže, i nimalo više umorna. Demijan se osmehivao na nju, ona nam priđe kao mati

preplašenoj deci.

- Nismo žalosni, majko, samo smo malo odgonetali ovaj novi znak! Ali to ništa ne mari. Iznenada će doći ono što hoće da dođe, i tada ćemo doznati to što treba da znamo.

Ali sam ja bio utučen, i kad sam se rastajao, i prošao kroz trem, miris zumbula učini mi se sveo, bljutav i mrtvački. Preko nas bila je pala senka.

VIII

POČETAK KRAJA

Izvojevao sam da mogu još letnjeg semestra da ostanem u H. Umesto u kući, sada smo gotovo uvek bili u bašti kraj reke. Japanac, koji je, uostalom, u rvanju doista izgubio, bio je oputovao, a i Tolstojevac nije dolazio. Demijan je držao konja, i jahao je istrajno iz dana u dan. Ja sam često bivao sam s njegovom majkom.

Često sam se čudio mirnoći svoga života. Bio sam odavna naviknut da samujem, da se odričem, da se tegobno borim sa svojim mukama, te su mi se ti meseci u H. činili kao kakvo ostrvo u snu, na kome sam udobno i očaran smeo da živim samo u lepim, prijatnim stvarima i osećanjima. Naslućivao sam da je to predzvučnik one nove, više zajednice, o kojoj smo razmišljali. I s vremena na vreme obuzimala bi me zbog te sreće duboka žalost, jer sam dobro znao da ne može biti trajna. Nije mi bilo dosuđeno da dišem u obilju i udobnosti, bilo mi je potrebno mučenje i proganjanje. Osećao sam da ću se jednog dana probuditi iz tih lepih ljubavnih slika, i da ću opet biti sam, sasvim sam, u hladnom svetu drugih ljudi, gde je za mene postojala samo usamljenost ili borba, a ne mir, a ne život sa drugima.

Tada bih se privijao s udvostručenom nežnošću uz gospođu Evu, radostan što moja sudba ima još uvek lepe, mirne crte.

Letnje nedelje prolazile su brzo i lako, semestar je već bio pri izdisaju. Predstojao je skorašnji rastanak. Nisam na to smeo da mislim, pa to nisam ni činio, nego sam se pripijao uz lepe dane kao leptir uz medeni cvet. Sada je bilo moje srećno doba, prvo ispunjenje moga života i moj prijem u savez. A šta će potom doći? Opet ću se boriti, patiti od čežnje, sanjati, biti sam.

Jednog od tih dana spopade me predosećanje tako jako, da moja ljubav prema gospođi Evi najedanput buknu bolno. Bože moj, još samo malo pa je više neću videti, neću više čuti njen čvrst, krepak korak po kući, neću više nalaziti njeno cveće na svome stolu! A šta sam postigao? Sanjao sam i uljuljkivao sam se u zadovoljstvu, umesto da sam je zadobio, umesto da se borim za nju i da je zauvek dograbim za sebe. Sve što mi je ona ikad kazala o pravoj ljubavi, palo mi je na pamet, stotinu finih opomena, stotinu tihih mamljenja, obećanja možda šta sam od toga činio? Ništa, ništa!

Uspravio sam se usred svoje sobe, prizvao sam svu svoju svest, i mislio na Evu. Hteo sam da priberem snage svoje duše, da bih joj dao da oseti moju ljubav, da bih je privukao ovamo k sebi. Morala je doći i žudeti za mojim zagrljajem, moj poljubac je morao da zaroni nenasito u njene zrele ljubavne usne.

Stajao sam i naprezao sam se dok ne počne da me podilazi hladnoća od prstiju i nogu. Osećao sam da iz mene proističe snaga. Za nekoliko časaka u meni se nešto čvrsto zgrči, nešto svetlo i studeno u trenutku mi se učini kao da u srcu nosim neki kristal, i znao sam da je to bilo moje ja. Hladnoća mi obuže čak i grudi.

Kad se probudih iz užasnog naprezanja, osetih da nešto dolazi. Bio sam iscrpen na mrtvo ime, ali sam bio spreman da vidim Evu kako stupa u sobu, raspaljena i ushićena.

Topot kopita udarao je sad niz dugu ulicu, odjekivao je dugo i tvrdo, i najedanput se zaustavi. Ja priskočih prozoru. Dole je Demijan silazio s konja. Ja strčah dole.

- Šta se dogodilo, Demijane! Valjda se nije što desilo tvojoj majci?

On nije slušao moje reči. Bio je vrlo bleđ, i znoj je curio s obeju strana njegova čela preko obraza. On priveza uzde svog zagrejanog konja za baštenski plot, uze me pod ruku i pođe sa mnom niz ulicu.

- Znaš li već štogod?

Nisam ništa znao.

Demijan mi stisnu ruku, i okrete prema meni lice, s mračnim, sažaljivim, čudnim pogledom.

- Jest, mladiću, sad će biti što će biti. Ta ti si znao za veliku zategnutost sa Rusijom.

- Šta? Biće rata? U to nisam nikad verovao.

Govorio je tiho, mada nije bilo nikog u blizini.

- Još nije objavljen. Ali biće rata. Budi siguran u to. Od onog doba nisam ti više dosađivao s tom stvari, ali sam otada triput video nova predskazanja. Neće, dakle, biti ni smaka sveta, ni zemljotresa, ni revolucije. Biće rata. Videćeš kako to pali! Ljudi će se time naslađivati, već sad se svako raduje da kidiše. Tako im je život postao bljutav. Ali videćeš, Sinklere, to je samo početak. Možda će nastati veliki rat, veoma veliki rat. Ali i to je samo početak. Novo nastaje, a novo će biti užasno za one koji su privrženi starome. Šta ćeš ti da radiš?

Bio sam poražen, sve mi je još zvučalo tuđe i neverovatno.

- Ne znam a ti?

On sleže ramenima.

- Čim bude mobilizacija, ja stupam u vojsku. Ja sam potporučnik.

- Ti? O tome nisam ništa znao.

- Da, to je bilo jedno od mojih prilagođavanja. Ti znaš da nikad nisam hteo da drugima padam u oči, i svagda sam radije učinio ponešto suviše, da bih bio korektan. Verujem da ću kroz nedelju dana već biti na bojnopolju.

- Za ime božje.

- E, mladiću, to ne smeš da shvatiš sentimentalno. Neće mi, doista, u osnovi pričinjavati zadovoljstvo da naređujem puščanu paljbu na žive ljude, ali to će biti sporedno. Sad će svako od nas upasti u veliki žrvanj. I ti. Ti ćeš svakako biti regrutovan.

- A tvoja mati, Demijane?

Tek sad se setih ponovo onoga što je bilo pre četvrt časa. Kako se svet izmenio! Svu snagu sam bio dograbio da bih prizvao najslađu sliku, a sad me je najedanput sudba pogledala nečim novim iz grozovite obrazine pune pretnje.

- Moja mati? Ah, za nju ne treba da se brinemo. Ona je u bezbednosti, u većoj bezbednosti nego što je iko danas na svetu. Ti je toliko voliš?

- Zar si to znao, Demijane?

On se nasmeja glasno i sasvim slobodno.

- E, moj mali! Naravno da sam znao. Još niko nije mojoj majci kazao gospođa Eva, a da je nije voleo. Uostalom, kako je to bilo? Ti si danas dozivao nju ili mene, zar ne?

- Jeste, dozivao sam. Dozivao sam gospođu Evu.

- Ona je to osetila. Odjednom me je odaslala, da moram k tebi poći. Upravo sam joj pričao vesti o Rusiji.

Mi okretosmo natrag, i nismo više mnogo govorili. On odreši svoga konja, i pojaha.

Tek u svojoj sobi osetih kako sam bio iznuren od Demijanove vesti, a još više od malopredašnje napregnutosti. Ali me je gospođa Eva čula! Sa svojim mislima dostigao sam do samog njenog srca. Ona bi sama došla - da nije... Kako je sve to čudno bilo, i kako u osnovi lepo! A sada će nastati rat! A sada će početi da se zbiva ono o čemu smo toliko puta razgovarali. A Demijan je unapred toliko znao

o tome. Kako je čudno što sada struja sveta neće više projuriti nekuda pored nas - što sada prolazi najedanput kroz naša srca, što nas zovu pustolovine i divlje sudbe, i što će sada ili uskoro doći trenutak kad ćemo mi biti potrebni svetu, kad će on hteti da se menja. Demijan je bio u pravu, to nije valjalo shvatiti sentimentalno. Čudno je bilo samo to što tako usamljenu stvar, takozvanu sudbinu, treba da doživimo zajedno s celim svetom. Pa dobro!

Bio sam spreman. Uveče, kad sam išao po gradu, bučalo je na svim stranama od velikog uzbuđenja. Svuda je bila reč „rat“!

Došao sam u kuću gospode Eve, večerali smo u baštenskoj kućici. Ja sam bio jedini gost. Niko nije govorio ni reči o ratu. Samo kasno, pred sam moj polazak, reče gospođa Eva:

- Dragi Sinklere, vi, ste me danas dozivali. Vi znate zašto nisam sama došla. Ali ne zaboravite: sad znate doziv, i kad god vam bude potreban neko ko nosi znak, onda zovite opet!

Ona se diže i pođe napred kroz sumrak koji se spustio po vrtu. Visoka i kneževska stasa, koračala je tajanstvena žena između nemog drveća, a iznad njene glave svetlucale su sitno i nežno nebrojene zvezde.

Približujem se kraju. Stvari su tekle svojim brzim tokom. Uskoro je izbio rat, i Demijan, čudnovato tuđ u uniformi sa srebrnosivim ogrtačem, otputovao je. Njegovu majku vratio sam kući. Uskoro sam se i ja oprostio od nje, ona me je poljubila u usta, i zadržala me za trenutak na svojim grudima, njene krupne oči gorele su blizu, utonuvši u moje.

I svi ljudi bili su kao da su se pobratimili. Mislili su da je u pitanju otadžbina i čast. Ali to je bila sudbina kojoj su svi oni za trenutak bili pogledali u nezakriljeno lice. Mladi ljudi dolazili su iz kasarni, peli se u vozove, i na mnogim licima viđao sam znak - ne onaj naš nego lep i dostojanstven znak, koji je označavao ljubav i smrt. I mene su grlili ljudi koje nisam nikad video, i ja sam to razumeo, i rado im uzvraćao. Oni su to činili u zanosu, a ne po volji sudbine, ali je taj zanos bio svet, i poticao je otuda što su svi oni bili bacili onaj kratak, uzbuđljiv pogled u oči sudbine.

Već je gotovo bila zima kad sam stigao na bojište.

U početku, uprkos uzbuđenjima izazvanim paljbom, u svemu sam bio razočaran. Ranije sam mnogo razmišljao o tome zašto tako neobično retko može čovek da živi za neki ideal. Sad sam video da mnogi, štaviše, da su svi ljudi sposobni da za ideal umru. Samo to nije smeo biti neki lični, slobodni, izabrani ideal, nego je to morao biti opšti i primljeni u amanet.

Ali sam vremenom uvideo da sam ljude potcenjivao. Ma kako da ih je služba i opšta opasnost činila jednolikima, video sam ipak mnoge žive i na umoru, kako se veličanstveno približuju volji sudbine. Mnogi i mnogi nisu imali samo pri napadu, nego u svako vreme čvrst, dalek, nešto malo kao opsednut pogled, koji ne poznaje nikakve ciljeve, i koji znači potpuno predavanje gorostasnome. Verovali i mislili oni što mu drago - oni su bili spremni, oni su bili upotrebljivi, iz njih bi se budućnost mogla da izgradi. I koliko god je izgledalo da je svetu neumitnije stalo do rata i junaštva, do časti i drugih starih ideala, i što god je udaljenije i neverovatnije zvonio svaki glas prividne čovečnosti - sve je to bila samo površina, isto tako kao što je površina bila i pitanje spoljnih i političkih ciljeva rata. U dubini je nešto bilo u postajanju. Nešto kao neka nova čovečnost. Jer sam imao prilike da vidim mnoge - a više njih umrlo je uz mene - koji su kroz osećanje postali svesni da mržnja i bes, ubijanje i uništavanje nisu bili vezani za predmete. Ne, predmeti, isto kao i ciljevi, bili su sasvim slučajni. Iskonska osećanja, pa čak i najdivljačnija, nisu bila upravljena na neprijatelja njihovo krvavo delo bilo je samo zračenje iznutra, iz razderane duše, koja je htela da besni i ubija, da uništava i umre, da bi mogla biti nanovo rođena. Jedna gorostasna ptica probijala se iz jajeta, a jaje je bio svet, a svet je morao da ode u paramparčad.

Pred salašem, koji smo bili poseli, stajao sam na straži jedne noći u rano proleće. U ćudljivim

udarima promicao je posustali vetar, preko visokog, flandrijskog neba gonile su se vojske oblaka, nekud u pozadini naslućivao se mesec. Već celog dana bio sam uznemiren, nekakva briga me je tištala. Sada, u tami, na straži, mislio sam usrdno na slike svoga dosadašnjeg života, na gospođu Evu, na Demijana. Stajao sam naslonjen na jednu topolu i gledao nepomično u uskomešano nebo, čije su se vedrine, koje su tajno podrhtavale, izlivala uskoro u velike povorke slika. Po čudnoj tankoći svoga bila, po neosetljivosti svoje kože prema vetru i kiši, po blistavoj unutrašnjoj budućnosti, osećao sam da je oko mene neki vod.

U oblacima se mogao videti neki veliki grad, iz njega su kuljali milioni ljudi, koji se rasuše u rojevima po prostranim predelima. Posred njih stupi neka moćna božanska prilika, s blistavim zvezdama u kosi, velika kao kakva planina, s crtama lica kao u gospođe Eve. U njoj iščežoše crte ljudi, kao u kakvoj ogromnoj pećini, i izgubiše se. Boginja se šćućuri na tlu, znak blistaše jasno na njenome čelu. Izgleda da je neki san bio ovladao njome, ona sklopi oči, i njeno veliko lice razvuče se u bolu. Najedanput ona kriknu, i iz njenog čela prsnuše zvezde, mnoge tisuće blistavih zvezda, i one se uzvitlaše u prekrasnim lukovima i polukruzima po crnome nebu.

Jedna od zvezda zahuča uz jasan zvuk upravo ka meni, kao da me je tražila. Utom se ona rićući raspršte u hiljadu varnica, odvuče me uvis, pa me ponovo baci na zemlju - svet se uz tutnjavu sruši nada mnom.

Našli su me blizu topole, pokrivenog zemljom i u mnogim ranama.

Ležao sam u podrumu; topovi su praskali nada mnom. Ležao sam u kolima, i truckao se preko pustih polja. Većinom sam spavao ili sam bio bez svesti. Ali što god sam dublje spavao, sve sam žešće osećao kako me nešto vuče, kako se povinujem nekoj sili koja je nada mnom bila gospodar.

Ležao sam u jednoj konjušnici na slami, bilo je mračno, neko mi je bio stao na ruku. Ali mi je duša htela dalje, nešto jače me je odvlačilo. Opet sam ležao na kolima, a docnije na nosilima ili lestvama, sve sam jače osećao da mi je naloženo da nekud pođem, i nisam ništa drugo osećao osim kako me nešto goni da najzad tamo stignem.

Najzad stigoh do mete. Bila je noć, bio sam pri punoj svesti, još maločas osetio sam silno u sebi kako me nešto odvlači i goni. A ležao sam u dvorani, u postelji na podu, i osećao sam da sam tamo kuda sam bio dozvan. Pogledah oko sebe. Uza sam moj dušek namešten je bio jedan drugi, i neko na njemu, koji se naže i pogleda me. Imao je na čelu znak. To je bio Maks Demijan.

Nisam mogao da govorim, a ni on nije mogao ili nije hteo. Samo me je posmatrao. Preko njegovog lica padala je svetlost jedne lampe, koja je visila nad njim na zidu. On se osmehivao na mene.

Beskrajno dugo gledao me je neprekidno u oči. Lagano je primakao svoje lice k meni, tako da smo se gotovo dodirnuli.

- Sinklere - prošaputa on.

Ja mu dadoh znak očima da ga razumem.

On se ponovo osmehnu, gotovo kao sažaljivo.

- Mali moj! - reče on osmehujući se.

Sad su njegova usta bila sasvim blizu mojih. On lagano nastavi da govori.

- Možeš li se još prisetiti Franje Kramera? - zapita on.

Ja žmurnuh na njega, i mogadoh se i nasmešiti.

- Mali Sinklere, pazi! Ja ću morati da odem. Možda ćeš me nekad opet ustrebati, protiv Kromera ili inače. Ako me tada pozoveš, onda više neću doći tako grubo jašući na konju ili železnicom. Moraćeš tada da osluškuješ u sebi samome, i opazićeš da sam ja u tebi unutra. Razumeš li? I još nešto! Gospođa Eva je kazala, ako ti nekad bude išlo rđavo, da ti dam poljubac od njene strane, koji je meni

dala kad sam polazio. Sklopi oči, Sinklere!

Ja poslušno sklopih oči, osetih laki poljubac na svojim usnama, na kojima mi je uvek stajalo malo krvi, koja nije nikako htela da presahne. I tada zaspah.

Ujutro su me probudili, trebalo je da me previju. Kad sam se najzad potpuno probudio, obrnuo sam se brzo ka susednom dušeku. Na njemu je ležao neki stran čovek, koga nisam bio nikad video.

Previjanje je bolelo. Sve što se otada dešavalo sa mnom, bolelo je. Ali kad ponekad nađem ključ i sidem sasvim u sebe samog, tamo gde u mračnom ogledalu dremaju slike sudbine, tada treba samo da se nagnem nad crno ogledalo, pa da ugledam svoju vlastitu sliku, koja sad liči potpuno na Njega, moga Prijatelja i Vođu.

[1](#) *Pasakalja* (španska reč) - vrsta muzičkog komada koji se svira vrlo sporo. - Prim. prev.

[2](#) *Ditrih Bukstehude* (1637-1707) - Danac po rođenju, čuveni orguljaš crkve sv. Marije u Libeku. -

Prim. prev.

[3](#) *Hernhut* - mesto u saksonskoj gornjoj Lunjici, sedište bogatog bogoslovskeg seminara. - Prim. prev.

[4](#) *Gnostičari* - pristalice sistema religiozne filozofije koji tvrde da potpuno poznaju prirodu i boga. - Prim. prev.

[5](#) *Zoroastar* ili *Zaratustra* - ličnost iz staroga veka, verovatno mitska, kojoj se pripisuje osnivanje religije starih Međana i Persijanaca. - Prim. prev.